

Istraživanje je podržalo Predstavništvo Fondacije Konrad Adenauer u Bosni i Hercegovini. Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača.

Izdavač
Konrad-Adenauer-Fondacija

Autor
dr Srđan Puhalo

Recenzenti
prof. dr Srđan Dušanić, Univerzitet u Banjaluci
prof. dr Dino Abazović, Univerzitet u Sarajevu

Lektura
msr Jelena Škrbić

Naslovna strana i fotografija
Nikola Rodić

Priprema za štampu
Vedran Čičić

Štampa
Art print, Banja Luka

Tiraž
300 primjeraka

KOLIKO STANOVNICI BOSNE I HERCEGOVINE ZNAJU O RELIGIJI?

Srđan Puhalo

Sarajevo

2021

Napomene:

Ovoga istraživanja ne bi bilo bez nesebične pomoći profesora sa bosanskohercegovačkih univerziteta. Koristim priliku da se zahvalim profesorima i profesoricama sa Univerziteta u Bihaću Vildani Alibabić, Nijazu Skenderu, Nevzetu Veladžiću, Irfanu Hošiću, Ekremu Pehliću, Aniti Ramulić i Kenanu Mahmutoviću. Hvala profesoru Univerziteta u Tuzli Zlatanu Begiću, profesorima sa Univerziteta u Sarajevu Sarini Bakić, Elmedinu Muratbegoviću, profesoru Univerziteta u Zenici Dženanu Skeliću, profesorima sa Univerziteta u Istočnom Sarajevu Nataši Kostić, Vesni Tunguz, Zlatiborki Popov Momčilović, Marku Đogu, Dragani Puhalo, Daliboru Nediću sa Univerziteta u Banjaluci, Ivanu Kraljeviću sa Sveučilišta u Mostaru i Ameru Džihani sa Internacionalnog Burč Univerziteta.

Takođe veliko hvala na pomoći parohu Radivoju Krulju, Muhamedu Jusiću, efendiji Germić Šemsu, efendiji Sadmiru Mustafiću, profesorici Blaženki Ivekić i profesoru Husniji Kamberoviću.

Hvala i recenzentima Srđanu Dušaniću, sa Univerziteta u Banjaluci, i Dini Abazoviću, sa Univerziteta u Sarajevu, na sugestijama i savjetima.

Hvala i Fondaciji Konrad Adenauer na spremnosti da pomognu ovo istraživanje od ideje do publikacije.

Srđan Puhalo rođen je 1972. godine u Foči. Doktor je psiholoških nauka, zaposlen u banjalučkoj agenciji Prime Communications. Njegovo polje interesovanja su socijalna i politička psihologija.

SADRŽAJ

Uvod.....	9
Bosna i Hercegovina kao multietničko i multikonfesionalno društvo?	13
Kakav je odnos između etničkog i konfesionalnog u Bosni i Hercegovini?.....	17
Psihološke teorije religioznosti	20
Goldmanova teorija religioznosti.....	20
Faulerova (Fowler) teorija religioznosti.....	21
Socijalizacija religije.....	22
Vršnjaci	24
Vjeronauka u osnovnim i srednjim školama	26
Planovi i programi predmeta vjeronauka u osnovnim i srednjim školama	29
Opšti ciljevi pravoslavne vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi ...	33
Opšti ciljevi katoličke vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi	33
Opšti ciljevi islamske vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi	36
Udžbenici vjeronauke.....	39
Kakva je onda vjeronauka u BiH?.....	41
Metod istraživanja	43
Upitnik.....	43

ZNANJE STUDENATA IZ BOSNE I HERCEGOVINE O RELIGIJI

Demografski podaci o studentima	49
Odgovori studenata na svako pitanje posebno	53
Starozavjetno znanje	53
Percepcija božanskog kod Isusa Hrista u hrišćanstvu, judaizmu i islamu	57
Svete knjige	59
Znanje o pravoslavlju.....	63
Znanje o islamu	68

Znanje o katoličanstvu	73
Razlike između studenata u poznavanju pojedinih aspekata religije s obzirom na neke socio-demografske varijable	77
Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji i drugih varijabli kod studenata u Bosni i Hercegovini	80
Rasprava	85

ZNANJE GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE O RELIGIJI

Demografski podaci o građanima Bosne i Hercegovine	91
Odgovori stanovnika Bosne i Hercegovine na svako pitanje posebno	95
Starozavjetno znanje	95
Percepcija Isusa Hrista u hrišćanstvu, judaizmu i islamu	99
Svete knjige	101
Znanje o pravoslavlju	106
Znanje o islamu	111
Znanje o katoličanstvu	116
Razlike između građana BiH u poznavanju pojedinih aspekata religije s obzirom na neke socio-demografske varijable	120
Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji i drugih varijabli kod studenata u Bosni i Hercegovini	123
Rasprava	128
Razlike između studenata, građana koji žive u BiH i onih koji ne žive u BiH u poznavanju pojedinih aspekata religije	130
Završno razmatranje	133
Nedostaci istraživanja	135
Literatura	137

DODATAK 1

Struktura varijable nacionalizam	145
--	-----

Uvod

Ovo nije istraživanje o religioznosti studenata i građana Bosne i Hercegovini. U ovom istraživanju nas ne interesuju stavovi studenata i građana Bosne i Hercegovine o vjeronauci u školama. Cilj ovog istraživanja je da se utvrdi koliko studenti i građani Bosne i Hercegovine znaju o religiji generalno, ali i o pravoslavlju, islamu i katoličanstvu zasebno.

Ipak, istražujući znanje o pojedinim religijama, mi posredno saznajemo šta su (na)učili na časovima vjeronauke, istorije, geografije, maternjeg jezika, ali i kroz lično neformalno obrazovanje i informisanje preko medija. Posebno će biti interesantno vidjeti u kakvom je odnosu to znanje o religijama sa etničkom pripadnošću ispitanika, sa pojedinim socio- demografskim varijablama, kao i sa autoritarnošću, nacionalizmom, ideološkim preferencijama, samopercepcijom religioznosti i etničkom distancom.

Na našim prostorima nema mnogo istraživanja na tu temu.

Istraživanje (Jusić i drugi, 2009) provedeno među bugojanskim srednjoškolicima, 86 katolika i 282 muslimana, pokazalo je da svaki peti srednjoškolac islamske vjeroispovijesti smatra da hrišćani vjeruju u više bogova. S druge strane, mladi katoličke vjeroispovijesti, njih čak 86% smatra da muslimani vjeruju u Muhameda kao jedinog poslanika. Ovakav rezultat govori o slabom razumijevanju osnovnih postulata druge religije. Pored toga, uočljiv je iznenađujuće nizak procenat muslimana (oko 34%) koji su tačno obrazložili šta se obilježava vjerskim praznicima katolika, dok je procenat katolika koji su tačno odgovorili na pitanje o tome šta se obilježava kroz dva Bajrama tek 2,3%. Ovako slabo razumijevanje druge religije može se, između ostalog, dovesti u vezu sa nepostojanjem pozitivnih kontakata među mladima i prilike da više nauče o drugom kroz interakciju. Pored toga, indikativno je da je procenat tačnih odgovora mladih na posljednje pitanje koje je bilo mješovitog tipa (tj. zahtijevalo je dodatno objašnjenje vlastitim riječima, nakon odabira neke od ponuđenih opcija) bio izrazito niži nego na prethodna pitanja zatvorenog tipa, kod kojih je bilo potrebno samo odabrati jedan od odgovora. Ovo ukazuje na mogućnost da je

znanje o drugoj religiji i precijenjeno, govoreći samo na osnovu rezultata odgovora na prva 4 pitanja, i da se radi o znanju koje je na nivou prepoznavanja, dok je situacija znatno lošija kada je potrebno dosjetiti se nečeg „sam/a od sebe”. U svakom slučaju, rezultati ove ankete ukazuju na nedovoljno poznavanje čak i osnovnih činjenica o drugoj religiji među našim srednjoškolcima. Srednjoškolci su mogli postaviti pitanja o onome što ih interesuje o drugim vjerama i na osnovu tih pitanja autori istraživanja zaključuju da se drugi najčešće opazaju „kroz prizmu vlastitih gledišta i običaja, nemogućnosti zauzimanja druge perspektive” i kroz predrasude o drugim religijama.

Istraživanje Cvitkovića, Pejanovića, Spahić-Šiljak i Milanovićeve iz 2020. godine pod nazivom „Koliko se poznajemo” pokazalo je da studenti koji su se samoodredili kao vjernici u daleko manjem broju praktikuju svoju religiju (odlazak u džamiju/crkvu, obavljanje molitve...) od očekivanog. Vidljiv je nezavidan nivo nepoznavanja drugih religija, posebno na narativna pitanja u kojima je bilo potrebno upisati podatke poput simbola judaizma. Takođe, vidljivo je i slabo poznavanje dijelova svetih knjiga, kao i nepoznavanje tri svjetske religije.

U istraživanju „Međureligijsko razumijevanje” (Kepeš, 2011), došlo se do saznanja da je među učenicima osnovnih škola poznavanje pravoslavne vjere, na osnovu broja pravilnih i nepravilnih asocijacija, na niskom nivou, kako kod učenika koji pohađaju katoličku tako i kod učenika koji pohađaju islamsku vjeronauku; da je znanje učenika, kako islamske tako i katoličke vjeronauke o pravilnom povezivanju termina sa karakteristikama pojedinih religija na niskom nivou; te da je znanje koje su učenici pokazali o svim religijama ili iskustveno (zato što vide vjerska obilježja drugih religija u svojoj okolini) ili školsko (saznanje je stečeno u školskom gradivu). Analiza rezultata prikupljenih podataka pokazuje da učenici iz ruralnih područja, kako u Zeničko-dobojskom kantonu tako i u Srednjobosanskom kantonu, manje poznaju druge monoteističke religije u odnosu na učenike iz urbanih područja. Interesantno je da je nakon ovog istraživanja u jednom broju razreda na časovima vjeronauke dodatno povećan broj sadržaja o drugim religijama, što je dovelo do toga da kod učenika iz eksperimentalnih škola stepen znanja o drugim religijama bude povećan za

20% u odnosu na inicijalno istraživanje, dok je u kontrolnim školama ostao skoro na istom nivou. Kao indikator za ovu vrijednost posmatran je broj netačnih odgovora, tj. nepravilnih asocijacija o drugim religijama. U odnosu na prvo anketiranje, broj netačnih informacija o drugim religijama je smanjen za 32% u eksperimentalnim školama, dok je u kontrolnim školama ostao isti. Takođe, promijenila se i percepcija drugih vjera. Učenici u eksperimentalnim školama su imali povećani postotak pozitivnih odgovora vezan za učenje o islamu (za djecu koja idu na katoličku vjeronauku) za 14,29% i za katoličanstvo (za djecu koja idu na islamsku vjeronauku) za 12,08% u odnosu na inicijalno istraživanje.

Interesantno je istraživanje Gašić Pavišić iz 2011. godine, provedeno u beogradskim školama, koje je pokazalo da je primarni cilj vjerske nastave (razvijanje religioznosti) u manjoj mjeri ostvaren od sekundarnih ciljeva kao što su tolerancija, briga o drugome i sl. Takođe, razvijanje vjerske tolerancije smatra važnim 80% nastavnika, ali znatno manji broj (69%) njih smatra da na času treba učiti i o drugim religijama.

Anketa o vjerskom znanju Amerikanaca iz 2010. godine, provedena na uzorku od 3412 punoljetnih Amerikanaca, pokazala je da ateisti, agnostici, Jevreji i Mormoni imaju najviše vjerskog znanja u odnosu na evanđeoske protestante, glavne protestante i katolike po pitanjima o temeljnim učenjima, istoriji i vodećim ličnostima velikih svjetskih religija. U prosjeku, Amerikanci tačno odgovaraju na 16 od 32 pitanja o vjerskom znanju u anketi Foruma o religiji i javnom životu istraživačkog centra Pew¹. Isto istraživanje je pokazalo da ateisti i agnostici u prosjeku daju 20,9 tačnih odgovora, dok Jevreji u prosjeku imaju 20,5 tačnih odgovora, a Mormoni 20,3. Slijede protestanti sa 16 tačnih odgovora i Katolici sa 14,7. Ateisti i agnostici, Jevreji i Mormoni imaju bolje rezultate od drugih grupa u istraživanju čak i nakon što su provjerili različite nivoe obrazovanja. Na pitanja koja se tiču hrišćanstva i Biblije najviše tačnih odgovora dali su Mormoni i bijeli evanđeoski protestanti. Jevreji i ateisti/agnostici ističu se poznavanjem drugih svjetskih religija, uključujući islam, budizam, hinduizam i judaizam. Podaci iz istraži-

¹ <https://www.pewforum.org/2010/09/28/u-s-religious-knowledge-survey/>

vanja ukazuju na to da je obrazovno postignuće najbolji pojedinačni prediktor vjerskog znanja. Pohađanje vjerskog kursa na fakultetu takođe je snažno povezano s višim vjerskim znanjem. Drugi faktori povezani sa vjerskim znanjem uključuju čitanje Svetog pisma barem jednom sedmično i razgovor o vjeri s prijateljima i porodicom. Ispitanici koji su pohađali privatnu školu postižu u prosjeku za dva pitanja bolje rezultate od onih koji su pohađali državnu školu. Zanimljivo je da oni koji su pohađali privatnu vjersku školu postižu jednake rezultate kao ispitanici koji su pohađali privatnu nevjersku školu.

Istraživački centar Pju² je i 2019. istraživao znanje Amerikanaca o religiji. Istraživanje je pokazalo da prosječni Amerikanac tačno odgovori na manje od polovine pitanja, tačnije na 14 od 32 pitanja. Samo 9% ispitanika dalo je tačne odgovore na više od 25 pitanja, a manje od 1% je na sva pitanja odgovorilo tačno. S druge strane, jedna četvrtina ispitanika (24%) tačno je odgovorila na osam ili manje pitanja, a jasna većina (62%) dobila je pola (16) ili manje tačnih. Bilo je i onih koji nisu tačno odgovorili ni na jedno pitanje, njih 2%. Osam od deset odraslih osoba u SAD-u zna da se na Uskrs obilježava uskrsnuće Isusa, a ne raspeće, uspeće na nebo ili posljednja večera. Sličan je odnos i onih koji znaju da hrišćanska vjera uči da postoji jedan Bog u tri osobe – Otac, Sin i Sveti Duh. Osam od deset Amerikanaca zna da Mojsije predvodio izlazak Jevreja iz Egipta, dok sedam od deset ispitanika zna da je Avram biblijska ličnost koja je pokazala spremnost da žrtvuje svog sina iz poslušnosti Bogu. Devet od deset Amerikanaca zna značenje pojma „ateista”, a šest od deset zna šta je „agnostik”. Šest od deset odraslih Amerikanaca zna da je Ramazan islamski sveti mjesec (za razliku od hinduističkog festivala svjetla, jevrejske molitve za mrtve ili proslave Budinog rođenja) i da je Meka najsvetiji islamski grad i mjesto hodočašća za muslimane. S druge strane, Amerikanci su manje upoznati s nekim osnovnim činjenicama o drugim svjetskim religijama, uključujući judaizam, budizam i hinduizam. Tri od deset odraslih Amerikanaca zna da židovska subota počinje u petak, a jedna četvrtina zna da je Roš Hašana jevrejska Nova godina. Otprilike jedan od pet Amerikanaca (18%) zna da je „istina patnje” među četiri budističke

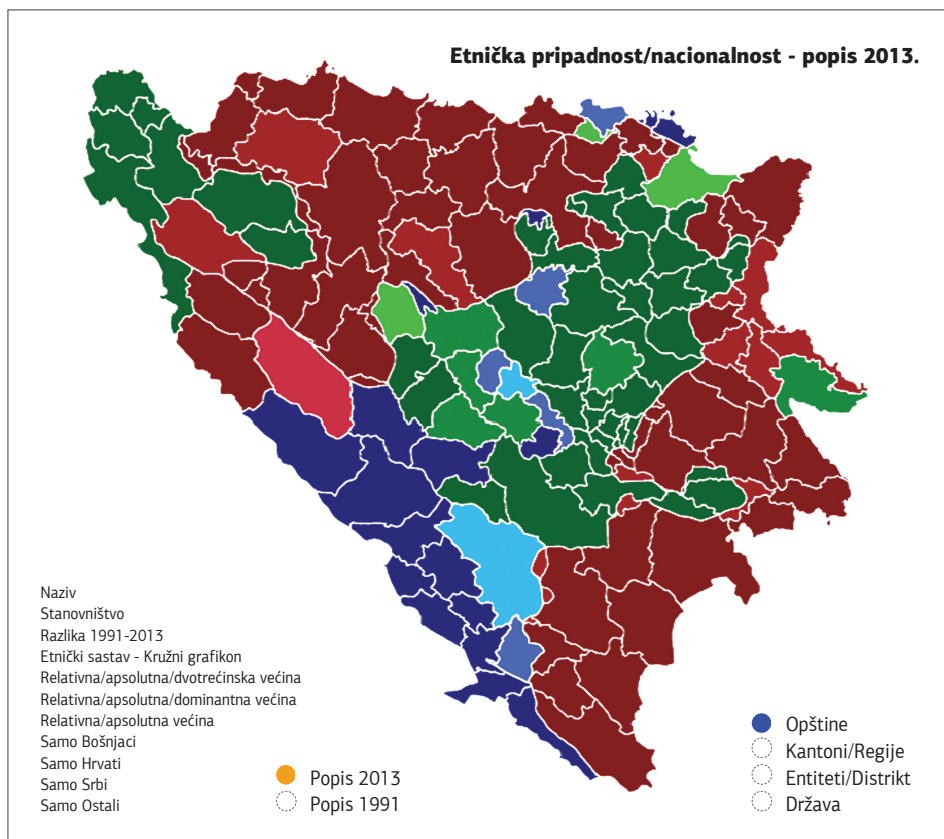
² <https://www.pewforum.org/2019/07/23/what-americans-know-about-religion/>

„plemenite istine”, a samo 15% zna da su Vede hinduistički tekst. Kada se uporedi znaje pojedinih vjerskih grupa vidimo da Jevreji imaju najviše tačnih odgovora – 19 od 32 pitanja, slijede ateisti (18 tačnih odgovora) i agnostici (17 tačnih odgovora). Protestanti u cjelini tačno odgovaraju na prosječno 14 pitanja, a pripadnici evanđeoske protestantske tradicije (15,5) najbolje se snalaze u ovoj grupi. Katolici imaju 14 tačnih odgovora, baš kao i Mormoni. Istraživanje nije uključilo dovoljan broj intervjuja sa muslimanskim, hinduističkim, budističkim ili sikanskim ispitanicima da bi se omogućila analiza njihovog nivoa vjerskog znanja. Istraživanje pokazuje da je obrazovanje snažno povezano s vjerskim znanjem. Visoko obrazovani u prosjeku tačno odgovaraju na 7,2 pitanja više nego ljudi sa srednjoškolskim ili nižim obrazovanjem. Još jedan obrazovni faktor povezan sa vjerskim znanjem, a to je pohađanje nastave o svjetskim religijama. Oni koji su u srednjoj školi ili na fakultetu pohađali časove svjetske religije u prosjeku tačno odgovaraju na 17,3 pitanja, u odnosu na 12,5 tačnih odgovora među onima koji nisu pohađali takave časove. Istraživanje takođe pokazuje da ispitanici koji poznaju nekoga ko pripada nekoj drugoj vjerskoj grupi imaju tendenciju da tačno odgovore na više pitanja o toj religiji.

Bosna i Hercegovina kao multietničko i multikonfesionalno društvo?

Prema popisu iz 2013. godine Bosna i Hercegovina je imala 3 531 159 stanovnika. Većinu (96,3%) činili su pripadnici tri naroda: Bošnjaci (50,1%), Srbi (30,7%), te Hrvati (15,4%). Srbi su uglavnom koncentrisani u Republici Srpskoj (81,5%), dok je Bošnjaka u RS 13,9%, a Hrvata 2,4%. U Federaciji većinu čine Bošnjaci (70,4 %), a slijede Hrvati (22,4%) i Srbi (2,5%). Na slici 1. vidimo etničku strukturu Bosne i Hercegovine s obzirom na dvotrećinsku većinu pojedinih etničkih grupa u pojedinim opštinama. U crvenim i rožim opštinama preovladavaju Srbi, u zelenim Bošnjaci, dok u plavim opštinama dominiraju Hrvati³.

³ <http://www.statistika.ba/>

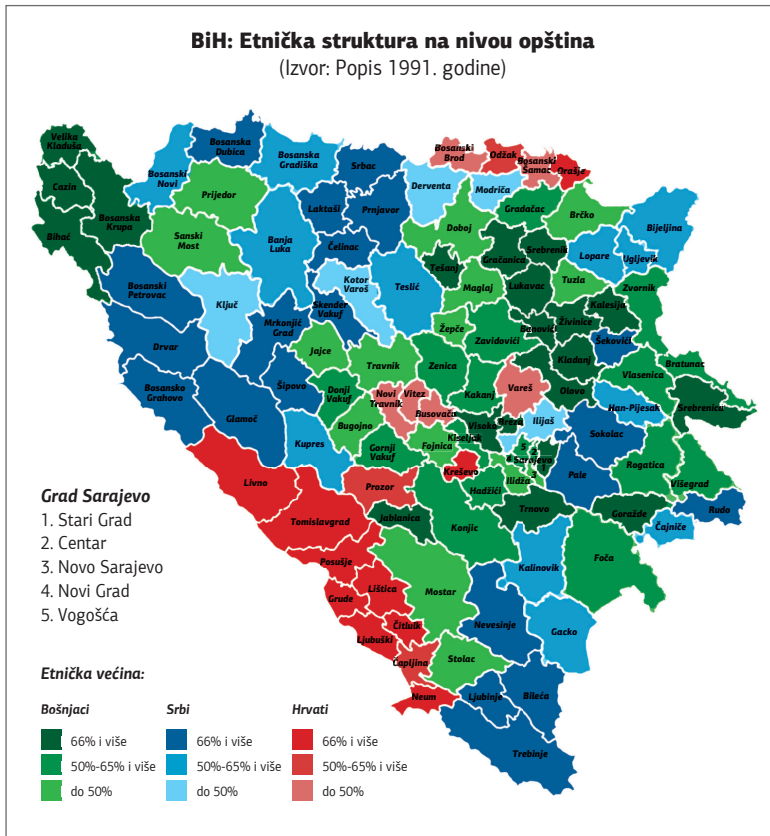

Slika 1. Etnički sastav stanovništva Bosne i Hercegovine 2013. po opštinama

Da li je oduvijek bilo tako?

Nije, prema popisu iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4 377 033 stanovnika. Najveći udio u stanovništvu imali su Muslimani (43,4%), Srba je bilo 31,2%, a Hrvata 17,3%. U tom trenutku Bosna i Hercegovina je bila sastavljena od 109 opština, od kojih su 91 imale višenacionalnu strukturu. Najveći broj opština, njih 46, imao je na svom području približno jednak udio srpskog, hrvatskog i muslimanskog stanovništva. Ta „leopardova koža” se najbolje može vidjeti na slici broj 2⁴.

⁴ <https://www.slobodnaevropa.org/a/zbogom-multietnicka-bih/27877272.html>

Slika 2. Etnički sastav stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. po opštinama

Kao što vidimo, rat je učinio svoje.

U 42 predratne opštine koje se nalaze Republici Srpskoj došlo je do smanjenja broja Bošnjaka, dok to isto nalazimo u 29 opština u Federaciji BiH. U opštinama u kojima su Srbi 2013. činili većinu, nedostajalo je 312 560 Bošnjaka u odnosu na 1991. godinu. Tamo gdje Hrvati čine većinu manje je 22 589 Bošnjaka, a manje je Bošnjaka i u opštinama u kojima su većinsko stanovništvo Bošnjaci; Bošnjaka ima manje za 35 175 u odnosu na 1991. godinu. U Republici Srpskoj nalazi se 29 predratnih opština u kojima je došlo do smanjenja broja Hrvata, a u Federaciji 56. U 28 opština, u kojima su Srbi 2013. činili većinu, nedostajalo je 116 872 Hrvata u odnosu na 1991. godinu. U 39 opština, gdje Bošnja-

ci čine većinu, manje je 135 980 Hrvata. Zanimljivo da je i u opštnama gdje su Hrvati većinsko stanovništvo manje Hrvata za 11 235 u odnosu na predratni popis stanovništva. U 22 predratne opštine, koje se nalaze u Republici Srpskoj, došlo je do smanjenja broja Srba, a u Federaciji BiH 64. U 44 opštine u kojima su Bošnjaci 2013. činili većinu, nedostaje 411 840 Srba u odnosu na 1991. godinu. Tamo gdje Hrvati čine većinu (17 opština) manje je Srba za 23 392. Zanimljivo da je u 25 opština gdje su Srbi većinsko stanovništvo Srba manje za 70 862 u odnosu na 1991. godinu (Cvitković, 2017).

Prema podacima iz popisa stanovništva 2013. godine, u Bosni i Hercegovini živjelo je 3 395 547 ili 96,1% osoba koje su sebe opisale kao vjernika, od toga je 50,7% muslimana, 30,7% pravoslavaca i 15,1% katolika. U odnosu na 1991. godinu, povećao se broj muslimana za 7,9%, pravoslavaca za 1,3%, dok se broj katolika smanjio za 1,6%. Među stanovnicima Republike Srpske nalazimo 97,8% vjernika, dok u Federaciji BiH taj procenat iznosi 95,9%. Kad se pogleda konfesionalna struktura entiteta 2013. godine, onda to izgleda ovako: u Federaciji BiH muslimani čine 71,2% stanovništva, katolici 22,1%, dok je pravoslavnih vjernika 2,5%. U Republici Srpskoj, pravoslavni vjernici čine 81,3% stanovništva, muslimani 14,0% i katolici 2,3%. Kao što vidimo, Republika Srpska je konfesionalno homogenija od Federacije BiH. Prema popisu iz 2013. godine, nalazimo 1,1% ateista i agnostika. U Republici Srpskoj ih je 0,59 %, a u Federaciji BiH 1,4%. Prema popisu iz 1991. godine ateista je bilo 5,7% (Cvitković, 2017).

Bosna i Hercegovina 2013. godine nije ni nalik Bosni i Hercegovini iz 1991. godine, multietničnost i multikonfesionalnosti koje smo prije rata nalazili u najvećem broju opština zamijenila je etnička i konfesionalna homogenost, ali to ne znači da zemlja i dalje nije multietnička, naprotiv – veliki broj njenih građana u svakodnevnom životu komunicira i saraduje sa pripadnicima druge dvije etničke grupe. Takođe, iako u veoma malom broju, u skoro svakoj lokalnoj zajednici žive pripadnici druge dvije etničke grupe i drugih konfesija i bilo bi sasvim očekivano da pripadnici većinske etničke grupe imaju dovoljno informacija o „posebnostima” manjinskih etničkih grupa sa kojima žive.

Kakav je odnos između etničkog i konfesionalnog u Bosni i Hercegovini?

Na početku uradimo jedan misaoni eksperiment. Zamislite nekog stranca koji dolazi u Bosnu i Hercegovinu u kojoj se prije dvadeset pet godina završio rat između Srba, Hrvata i Bošnjaka. On zna da u Bosni i Hercegovini žive te tri etničke grupe. Ali, kako da ih prepozna ili razlikuje? Oni izgledaju isto, govore istim jezikom, stanuju u kućama i stanovima koji izgledaju identično, oblače se isto, jedu istu hranu, piju ista pića, slušaju istu muziku, jedino po čemu se razlikuju nije Bog kome se mole, već način i mjesto na kojem se mole tom Bogu. Zato se veoma često može čuti da se u Bosni i Hercegovini vodio ne samo međuetnički, već i međuvjerski rat (Ćosić, 2008).

Popis iz 2013. godine pokazao nam je da ne postoji razlika između etničkih i religijskih zajednica u Bosni i Hercegovini. Srbi sebe opisuju kao pravoslavne hrišćane, Bošnjaci kao muslimane, a Hrvati kao katolike. Izgleda da je religija jedna od presudnih faktora u kreiranju etničkog identiteta ili je bolje reći u diferencijaciji etničkih identiteta stanovnika Bosne i Hercegovine (Spahić Šiljak, 2007, Abazović, 2012, Majstorović i Turjačanin, 2013, Kadić, 2020).

Naravno, to nije od juče, vezu između religije i etničkog identiteta nije uspjelo raskinuti ni četrdeset godina življenja u socijalizmu. To su pokazali i raniji popisi stanovništva, pogotovo onaj iz 1991. godine.

Pokušaćemo da ukratko prikažemo genezu srastanja etničkog i religijskog identiteta kod Srba, Hrvata i Bošnjaka.

Kada se govori o srpskoj pravoslavnoj crkvi, možemo reći da se o njoj govori kao o „istorijskoj čuvarci nacionalnosti, nacionalnih vrijednosti, i često kao spasiteljki same nacije” (Radu prema Perici, 2006; 45). To se naročito odnosilo na periode kada su Srbi bili pod Otomanskim carstvom, kada je crkva postala narod, a narod crkva (Milosavljević, 2002), ali i na vrijeme socijalizma. Srpska pravoslavna crkva je nacionalna crkva, za razliku od katoličanstva, i o tome piše episkop Nikolaj Velimirović (1935) „sam Spasitelj je zapovedio apostolima Svojim: idite i naučite sve narode” – što je nadgrađeno uverenjem da

„u žalosnoj zabludi žive oni naši ljudi, koji misle da je odvajanje nacionalizma od vere, i države od crkve, rezultat nekog ‘progresa’”. Srpska pravoslavna crkva njeguje kult domaćih svetaca, što je svakako uticalo na kreiranje nacionalnog identiteta. Do 2006. godine Srbi su imali 76 nacionalnih svetaca, najviše crkvenih velikodostojnika i sveštenika, ali i 22 vladara i državnika. Srpski historičar Ekmečić u svojoj knjizi „Stvaranje Jugoslavije 1790–1918” na strani 41 tvrdi da su „crkveni koncili od 1769. do 1789. godine označili početak važnog doprinosa crkve modernom srpskom nacionalizmu”. U 20. vijeku veliki uticaj na srastanje nacije i vjere imalo je učenje vladike Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića, čiji su sljedbenici (Atanasije Jeftić, Amfilohije Radović, Irinej Bulović i Artemije Radosavljević) zauzimale visoke pozicije u crkvi krajem 80-tih i početkom 90-ih godina.

Proces spajanja katolicizma sa hrvatstvom uzeo je zamah krajem 19. vijeka (Perica, 2006). Na Hrvatskom katoličkom kongresu 1900. godine formulisan je princip spajanja katoličkih i hrvatskih nacionalnih interesa (Prlenda, prema Sarač-Rujanac, 2012). Razvoj nacionalne svijesti Hrvata pratilo je povećanje broja hrvatskih crkvenih velikodostojnika, svetaca i velikomučenika. U prvoj Jugoslaviji katolička crkva, pogotovo njen hrvatski dio, nije bila zadovoljna svojim položajem u odnosu na srpsku pravoslavnu crkvu. Da bi odgovorili na uticaj srpske pravoslavne crkve, hrvatski katolički vjerodostojnici i laici organizuju omladinske, studentske, sportske organizacije koje se naslanjaju na katolicizam. U Drugom svjetskom ratu katolička crkva u Hrvatskoj je saradivala sa ustašama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj dajući joj prije-ko potreban legitimitet, a laičke organizacije pod njihovom kontrolom davale su neophodno ljudstvo funkcionisanje državnog aparata. U vladi NDH radilo je 25 katoličkih sveštenika (Jelić-Butić, 1977). U socijalističkoj Jugoslaviji katolička crkva je bila jedan od njenih najvećih protivnika, čuvajući mitove o hrvatskoj državi, sjećanje na stradanje u Blajburgu i poštujući lik i djelo nadbiskupa Alojza Stepinca. Krajem 60-tih i početkom 70-ih godina 20. vijeka, došlo je do „hrvatskog proljeća” tj. do buđenja hrvatskog nacionalnog pokreta podstaknutog srpsko-hrvatskim lingvističkim sporom, koji se posle pretvorio u preispitivanje položaja Hrvatske u socijalističkoj Jugoslaviji. U tom perio-

du katolička crkva se suzdržava od otvorene podrške vođama pokreta, ali su crkve bile pune, crkveni simboli su bili veoma prisutni, a diskusije o vjerskim pitanjima, kao i demokratiji, intenzivne (Perica, 2006). Sa raspadom socijalističke Jugoslavije, crkva u Hrvata otvoreno staje uz novoformiranu partiju Hrvatski demokratski savez u borbi protiv „srpskog i komunističkog ropstva” (Beljan, prema Abazović, 2006).

Autori poput Mustafe Imamovića, Atifa Purivatre i Fuada Saltage slažu se da islam predstavlja važnu, ako ne i najvažniju komponentu bošnjačkog nacionalnog identiteta. Islam je, po njihovom mišljenju, dao osnovu izdvajanju i narodnosnom konstituisanju Bošnjaka na temelju jednog slovenskog jezika i istog etničkog porijekla. Ipak, ovaj proces ima svoju istoriju (Sarač-Rujanac, 2012). U vrijeme kada je Bosna i Hercegovina bila pod Otomanskim carstvom, muslimani u njoj nisu imali autonomnu vjersku organizaciju. Tek sa dolaskom Austrougarske u Bosnu i Hercegovinu islamska elita počinje da razmišlja o organizovanju jednstvene islamske organizacije (Hauptman, prema Perica, 2006). U Kraljevini Jugoslaviji formira se Muslimanska vjerska organizacija kojoj je prvo sjedište bilo u Beogradu, a kasnije u Sarajevu. Oni su bili blisko povezani sa Jugoslovenskom muslimanskom organizacijom, političkom partijom koja je nastojala da artikuliše interese muslimana u Jugoslaviji. U Drugom svjetskom ratu muslimani su bili religijska grupa koju su srpski i hrvatski nacionalisti nastojali privući sebi, ali se muslimani kao ravnopravan narod prvi put spominju u Rezoluciji na Prvom zasjedanju ZAVNOBIH-a. Na popisu 1948. godine bila je ponuđena opcija Musliman-Srbin, Hrvat i nacionalno nepredijeljen. Na popisu 1961. godine bosanski muslimani su se mogli izjasniti kao narodnost, ne kao narod. Muslimani postaju narod 1968. godine, a na popisu stanovništva 1971. godine u rubrici narod stajalo je „Musliman”. Tu vidimo kako se vjerski identitet izjednačava sa etničkim identitetom. Tek 1993. godine u Sarajevu se održao se Svebošnjački sabor na kojem je donesena odluka da se muslimanski stanovnici Bosne i Hercegovine nazivaju Bošnjaci, a ne Muslimani kao do tada. Ovo je najjednostavniji prikaz metamofoze jedne vjerske skupine u sekularno-kulturnu i na kraju u etničku grupu.

Psihološke teorije religioznosti

Iako u ovom radu ne bavimo samom religioznošću ljudi, već njihovim znanjem o svojoj i o drugim religijama, vjerujem da je korisno da ukratko prikažemo kako psihologija objašnjava formiranje i razvoj religioznosti kod pojedinaca.

Goldmanova teorija religioznosti

Goldmanova teorija religioznog razvoja (1964) koja se zasniva na kognitivnom razvoju čovjeka. Njegova teorija obuhvata tri nivoa religioznog razvoja:

1. Intuitivno religiozno mišljenje – do 7 godine
Za ovaj period je karakterističan antropomorfizam (pobožanstvenjeni roditelji –poroditeljeni Bog). Biblijski tekstovi se doslovno shvataju. Na pitanje „Zašto Isus nije htio u pustinji, kada je bio gladan, pretvoriti kamen u hljeb?“, tipičan odgovor djeteta je „Zato što nije volio hljeb.“
2. Konkretno religiozno mišljenje – od 7 do 13 godine
U ovom periodu dijete na Boga gleda kao na „božanskog“ nadčovjeka. Prisutno je konkretno shvaćanje religiozno-simboličkog jezika. To se najbolje može vidjeti na primjeru. Kada pitate djecu „Zašto se, kada je naišao Mojsije sa jevrejskim narodom iz Egipta, pred njima razdvojilo Crveno more?“, djeca obično odgovaraju da ga je Bog pokrio svojim duhom i on ga je razdvojio.
3. Apstraktno religiozno mišljenje – stariji od 13 godina
U ovom periodu Bog se shvata simbolički i biblijski tekstovi se razlikuju kao religiozni i simbolički, a ne kao činjenice. U tom periodu moguća je religiozna introspekcija. Simbolika pojedinih biblijskih događaja počinje se shvatati na adekvatan način. Osnovna zamjerka ovoj teoriji je da se previše veže za kognitivni razvoj čovjeka i da malo ili ništa ne govori o čovjeku i njegovoj religioznosti posle adolescencije.

Faulerova (Fowler) teorija religioznosti

Za razliku od Goldmana koji svoju teoriju veže za Pijažeovu teoriju razvoja, za Faulera (1981) to ne možemo reći. Njegova teorija prati razvoj čovjeka od rođenja do smrti i razvoj njegove religioznosti. Ovaj autor religioznost shvata kao podršku zdravom razvoju ličnosti: odgovornoj, otvorenoj i integrisanoj u socijalnu sredinu, ali i samoostvarenj i navodi sedam nivoa religioznosti:

0. nivo – Prva vjera i pomiješano ja
Naziv koji je odabrao Fauler (Fowler) za ovaj nivo veoma je čudan. Na ovom nivou dijete još uvijek ne pravi razliku između sebe i okoline. Subjekt i objekat su jedno. Bog se kao takav, na ovom uzrastu, ne može opaziti.
1. nivo – Intuitivno-projektivna vjera i impulsivno ja (od 4 do 8 godine)
U tom periodu dijete projektuje svoju intuiciju i maštu na stvarnost imitirajući odrasle. U ovom periodu roditelji imaju veoma važnu ulogu u odrastanju djeteta. Oni se doživljavaju kao svemoćni. U ovom periodu nastaju korijeni religioznosti i mogu se formirati dugotrajne predstave religioznih sadržaja.
2. nivo – Mitsko-rječita vjera i imperijalno ja (od 8 do 12 godine)
U ovom periodu dijete religijske sadržaje i priče shvata doslovno i bukvalno. U odnosu na svoje želje i interese, dijete interpretira i povezuje religijske sadržaje. Bog na ovom nivou razvoja nagrađuje „dobro”, a kažnjava „zlo”. Na ovom nivou razvoja dijete „dobro” shvata kao nešto od čega ima koristi, a „zlo” je sve ono što mu nanosi štetu. Autor smatra da neki pojedinci u svom religijskom razvoju nikada ne prevaziđu ovaj nivo.
3. nivo – Sintetičko-konvencionalna vjera i interpersonalno ja (od 12 do zrelosti)
To je vrijeme kada se prihvaća konvencionalna vjera, ali se među ustaljenom konvencionalnošću počinju praviti lični izbori, a od različitih konvencionalnih zahtjeva počinje se stvarati lično upotrebljiva sinteza značenja i smisla. Dijete se u ovom periodu može staviti u situaciju druge osobe. Na ovom

- nivou vjera je povezana sa stvaranjem ličnog identiteta u smislu – Bog mi pomaže da postanem „svoj”, da budem prepoznatljiv kao „ja”.
4. nivo - Individuirajuća-reflektirajuća vjera i institucionalno ja (poslije 18 godine)
Na ovom nivou osoba se počinje kritički odnositi prema sebi i drugima. U ovom periodu odrastao čovjek se preispituje i ponovo vrednuje vjerske vrijednosti i simbole. U ovoj fazi dolazi do učvršćivanja ali i do gubitka vjere.
 5. nivo – Povezujuća vjera i interindividualno ja (srednje životno doba ili kasnije)
U ovome periodu dolazi do lične konsolidacije. Dolazi do integracije „sebe” i „svojih sadržaja”, i svega onoga što je ostalo nedorađeno ili potisnuto na prethodnim nivoima. Tu se pokazuje i stvarana spremnost za duboke i međusobno obogaćujuće odnose s drugim ljudima.
 6. nivo – Univerzalirajuća vjera i u Bogu utemeljeno ja (odmakla životna dob)
Ovaj nivo religioznog razvoja je ideal koji samo neki pojedinci dostignu. To su osobe istaknute i duboke religioznosti, npr. Gandi i Martin Luter King.

Problem sa Foulerovom (Fowler) teorijom je taj što u korijenu ima razvojne, afektivne i socijalne komponente, kao i teološke komponente. Kao posljedicu toga imamo dosta fluidno i neprecizno definisana razdoblja religijskog razvoja koja dozvoljavaju spekulacije.

Ipak, moramo imati na umu da i jedna i druga teorije podrazumijevaju da kod pojedinca postoji određeni stepen kognitivnog razvoja koji omogućava usvajanje određenog znanja o sopstvenoj i o drugim religijama i koji je neophodan za razumijevanje i praktikovanje vjere.

Socijalizacija religije

Upoznavanje sa religijom, usvajanje religijskih vjerovanja i obrazaca ponašanja je sastavni dio primarne socijalizacije, koja se u djetinjstvu

najintenzivnije odvija u porodici. Pored tog neformalnog nivoa, religijska socijalizacija se odvija i formalno unutar religijskih organizacija (npr. župni vjeronauk, mektebi i sl.) i škola (vjeronauka, kultura religije i sl.). Formalni religijski odgoj izvan religijskih organizacija za većinu djece u bosanskohercegovačkom društvu započinje ulaskom u osnovnu školu, a za manji dio djece već u predškolskim ustanovama.

Porodica

Iako u svijetu postoji mnogo religija, vjerovanja, kultova, dijete u najranijoj dobi ima samo jednu opciju, a to je prihvatanje religije roditelja (Bruce, 1999). Samo odrastanje djeteta u porodici kojoj je religija važna i koja je praktikuje utiče i na njihovu religioznost. Istraživanja Ozorka (1989), Glassa i sradnika (1986), Gibsona i saradnika (1990) pokazuju da religioznost mladih u velikoj mjeri zavisi od religioznosti porodice iz koje dolaze. Parker i Gaier (prema Dušanić, 2007) tvrde da učešće roditelja u religioznim aktivnostima djece objašnjava oko 60% varijanse religioznog mišljenja i ponašanja srednjoškolaca.

Psiholozi su našli i veze između doživljaja roditelja i Boga. Razmišljanje nastaju kada treba odrediti koji je to roditelj. Istraživanje Vergote et. al. (1981) kažu da je slika oca povezana sa slikom Boga, dok druga istraživanja govore o značaju majke (Tamayo & Dugas, 1997), a nekada i oba roditelja (Birky & Ball, 1987) ili roditelja suprotnog pola (Beit- Hallami & Arglie, 1997).

Afektivna vezanost je jedan od faktora koji utiču na odnos djece prema Bogu. U okviru tog učenja svi religiozni objekti su meta stalnog traženja, kao kompenzacija ranog neuspjeha da se razvije sigurnost (Kirkpatrick, 1992). Praktično, to znači da ako ne postoji sigurna veza između djeteta i roditelja, Bog je taj koji treba da donese sigurnost i, sasvim očekivano, ova hipoteza se naziva kompenzaciona. Takođe, postoji i korespondentna hipoteza koja kaže da naš odnos prema religiji korespondira stilovima afektivne vezanosti.

Sociologija, unutar teorije racionalnog izbora, daje dva koncepta religijske socijalizacije: teorija adaptivnih preferencija i teorija religijskog kapitala. Teorija adaptivnih preferencija na religijsku socijaliza-

ciju gleda kao na proces u kojem ljudi usvajaju religijske sklonosti (Sherkat, 2003). To znači da je pojedinčev izbor adaptivan pa, osim od sklonosti usvojenih u procesu socijalizacije, zavisi i od društvenog pritiska, vidljivog kroz nagrade ili kazne koje slijede zbog izražavanja (ne)religioznosti. Teorija religijskog kapitala (Iannaccone, 1990) uključuje vještine i iskustva, vjerska znanja, poznavanje crkvenih obreda i doktrine te prijateljstvo sa pripadnicima iste vjere. Religijski se kapital stiče i razvija roditeljskim vaspitanjem u vjeri, religijskim obrazovanjem u djetinjstvu, religijskom praksom, izloženošću religijskoj tradiciji, uopšte religijskim iskustvom te učestvovanjem u društvenim (porodičnim, vršnjačkim, komšijskim) mrežama koje obilježavaju religija i religioznost. Iannaccone (1990) smatra da pojedinac nastoji uskladiti svoj religijski kapital s onim drugih članova grupa kojima pripada, ponajprije unutar porodice.

Vršnjaci

Adolescencija je važno razdoblje u životu pojedinca, ispunjeno brzim razvojnim promjenama, povećanim zahtjevima okoline, očekivanjima koje sami sebi namećemo, potrebom za zauzimanjem ličnog stava, stila ponašanja, težnji ka prepoznatljivosti tj. identitetom. Kognitivni razvoj u adolescenciji omogućuje mladima drugačiju procjenu svijeta. Zahvaljujući tome, mladi ljudi počinju mijenjati svoj odnos prema društvenim autoritetima. Usmjereni na ulazak i na uspješno uklapanje u svijet odraslih, zahvaljujući sposobnostima refleksivnog i apstraktnog mišljenja, oni počinju kritički ocjenjivati svijet u kojem žive. Propitiju svijet oko sebe i šta bi taj svijet mogao postati. Razvija se njihovo moralno rezonovanje i sklonost idealizmu. I odnos prema religiji se mijenja. U toj fazi postavljaju se ezoterična pitanja, kao što je pitanje smisla života. Taj razvoj može dovesti do varke u sposobnosti mladih da uoče bol i gubitak, da iskuse duhovnu vezu, te da nadograđuju svoja iskustva, a sve to bi im moglo pomoći u objektivnijem sagledavanju svoga života. Mladi teže stvaranju slike o Bogu kao snažnoj sili koja je smještena s vanjske strane sebe. Na taj način, teorija o Bogu

može poslužiti kao jedna važna olakšavajuća sila za adolescenta, koji ne vidi autoritet ni u jednoj osobi koja bi mu usadila vrijednosti i društveno prihvaćeno ponašanje i postala izvor identifikacije.

Vršnjački odnosi su veoma važni za normalan psihosocijalni razvoj adolescenata. Brojne pubertetske nedoumice i nevolje rješavaju se uz pomoć vršnjaka od kojih dobijaju razumijevanje i podršku. To ih navodi da provode više vremena s vršnjacima, da se s njima osjećaju ugodnije nego s članovima porodice, te da konstantno brinu kako će i hoće li ih prijatelji prihvatiti (Fuligni i sur., 2001). Kandel (1978., prema Klarin, 2006.) je provela jedno od prvih longitudinalnih istraživanja čiji su rezultati potvrdili sličnost mišljenja i ponašanja prijatelja. Rezultati govore o velikoj sličnosti i to u političkim uvjerenjima, obrazovnim aspiracijama, konzumiranju droge i manjim oblicima delinkventnog ponašanja. Ako su razlike u mišljenju među prijateljima velike, oni prekidaju prijateljstvo.

Takođe, moramo voditi računa o uticaju socijalnog pritiska u nastanku i održavanju religioznosti. Od mladih ljudi se očekuje ponašanje koje ide uz određeni društveni status, a to znači da se od njih može očekivati da budu religiozni u manjoj ili većoj mjeri. Takođe, ne smijemo zaboraviti ni socijalne norme kojima se definiše šta je to prihvatljivo ponašanje, a šta je neprihvatljivo u jednom društvu. Dok se u socijalističkom društvu na religiju gledalo kao na nešto arhaično i retrogradno, danas se religija u Bosni i Hercegovini opaža kao jedan važan dio etničkog identiteta i možemo očekivati da to u velikoj mjeri utiče na širenje religioznosti.

Sociološka istraživanja ukazuju na nove trendove u svijetu kada se radi o religioznosti među mladima. Na „religijskom tržištu” (Berger i Bellach, prema Mandarić, 2000) je velika konkurencija, pored religija koje dominiraju na našim prostorima (hrišćanstvo, islam, judaizam), sve su dostupnije i prisutnije religije i učenja koje dolaze sa različitih strana svijeta, s ciljem da ovdje ostanu i prošire se. Današnja društva promovišu pluralizam, toleranciju i individualizam kao poželjne vrijednosti, što se preslikava na nove forme religioznosti. U praksi to znači da svaki pojedinac ima pravo da iznese svoje mišljenja i kreira stil vlastitog života, bez spoljnih ograničenja. Kod religije to vodi ka relati-

vizmu i stavljanju ličnog doživljaja ispred pripadanja crkvi i pridržavanja striktnih pravila. To vrlo često vodi ka eklektičnoj i sinkretičnoj religioznosti, koja se ogleda u miješanju različitih, i vrlo često međusobno suprotstavljenih vjerovanja i radnji. Mladi ljudi bez problema uzimaju ideje i učenja koja im se sviđaju, hrišćanstva, budizma, hinduizma, alhemije i sl. i stvaraju neku svoju religiju. Oni religiju prilagođavaju sebi, a ne sebe njoj. Religioznost po crkvenim modelima i pravilima se povlači pred subjektivnom željom mladih da grade lični odnos sa Bogom. Na kraju moramo da spomenemo i fenomen indiferentnosti kod mladih prema religiji, koja se ogleda kroz nezainteresovanost prema bilo kojoj religiji, religioznoj formi ili moralu utemeljenom na nadprirodnom; oni su jednostavno Boga isključili iz svog života.

Kao što smo na početku kazali, Bosna i Hercegovina je nakon rata postala etnički prilično homogena, i teško je očekivati da će mladi ljudi kroz međusobnu interakciju, u velikoj mjeri, upoznati druge religije i steći neka specifična znanja o sličnostima i razlikama između njih.

Vjeronauka u osnovnim i srednjim školama

Autor ovog rada svoje obrazovanje je započeo u Socijalističkoj Federativnoj Republici Juoslaviji kada se na religiju gledalo kao nešto retrogradno, zastarjelo i donekle opasno po socijalističko društvo. Vjerske zajednice su formalno bile odvojene od države i pod stalnim nadzorom vlasti. Javni obrazovni sistem, kao jedini mogući sistem, bio je zatvoren za bilo kakav vjerski utjecaj. Vjersko obrazovanje se dešavalo u vjerskim školama za obuku sveštenika katoličke i pravoslavne crkve i islamske zajednice, ali postojala je i vjerska obuka djece u župama, parohijama i mektebima/džamijama.

Danas je sve drugačije.

Prema podacima UNESCO-a iz 2003. godine, od 142 zemlje u kojima je provedeno istraživanje, religijsko obrazovanje postoji kao obavezan predmet u 73 zemlje. U njima najmanje jednom u toku prvih devet godina obrazovanja. U 53 zemlje, vrijeme posvećeno religijskoj obuci u prvih šest godina obrazovanja dostiže u prosjeku 388.4 sati ili

otprilike 8.1% od ukupnog vremena određenog za učenje (UNESCO, 2003). U tabeli 1 vidimo neke podatke za evropske zemlje.

Tabela 1: Broj sati i postotak vremena za učenje posvećenog religijskom obrazovanju za vrijeme prvih šest godina formalnog obrazovanja

Zemlja	Ukupan broj sati	Prosječno vrijeme u postocima
Poljska	456	10,3
Norveška	332	8,7
Austrija	380	8,2
Belgija (Francuska zajednica)	360	6,9
Finska	228	6,1
Danska	240	5,6
UK (Engleska)	243	5,0
Island	209	5,0
Grčka	210	4,8
Rumunija	170	4,3
Litvanija	143	3,8
Turska	144	3,3
Slovačka	59	1,4

Kada se govori o „religijskom obrazovanju” treba da pravimo razliku između konfesionalnog religijskog obrazovanja i nekonzfesionalnog religijskog obrazovanja (Kodelja i Bassler, 2004).

Religijsko obrazovanje ima za cilj da proizvede religijsku posvećenost jednoj određenoj vjeri, ili, drugim riječima, da ojača „učenikovu vjeru u određenu religijsku tradiciju” (Hobson & Edwards, 1999. 17). U zemljama sa ovakvim pristupom religijskom obrazovanju, crkve i ostale religijske zajednice imaju odgovornost za religijsko obrazovanje u javnim školama, pod manjim ili većim nadzorom i odgovornošću države. O različitim religijskim tradicijama, etičkim konfliktima, itd., obično se raspravlja s tačke gledišta određene religije. Nastavnici moraju biti vjernici određene religije, tj. samo pravoslavac može predavati pravoslavnu vjeronauku, katolik katolički vjeronauku, a musliman islamsku vjeronauku.

Nekonfesionalno religijsko obrazovanje ima za cilj da uči o različitim religijskim vjerovanjima i praktikovanjima bez ugrožavanja vjerovanja ili želje za participacijom. Jedan od oblika nekonfesionalnog religijskog obrazovanja je „učenje o religijama”. Ovaj termin označava nekonfesionalno proučavanje vjerovanja, vrijednosti i praksi određene religije. Cilj je da se postigne znanje i razumijevanje o religiji kao sferi ljudske misli i djelovanja. U ovom nekonfesionalnom obrazovanju o religijama, namjera je da mladi ljudi nauče o načelima različitih vjera u svrhu razvijanja društvene tolerancije kojoj demokratije teže (Batelaan, 2003).

U državama u kojima postoji vjeroispovijedno religijsko obrazovanje u javnim školama nude se tri različita oblika. Obavezan predmet je u Austriji, Kipru, Finskoj, Njemačkoj – s izuzetkom nekih pokrajina, Grčkoj i Irskoj. Fakultativni predmet je u Bugarskoj, Hrvatskoj, Češkoj Republici, Estoniji, Mađarskoj, Italiji – po izboru, Latviji, Malti, Poljskoj, Rumuniji, Slovačkoj, Španiji i Srbiji. Fakultativno-obavezni predmet je u Belgiji, Litvaniji, Luksemburgu i Portugalu. U određenim državama nastavne planove kreiraju crkve i religijske zajednice (Belgija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija, Slovačka, Španija, Kipar, Češka Republika, Grčka, Mađarska, Irska, Italija, Litvanija, Poljska, Rumunija) ili religijska zajednica u saradnji sa državom (Austrija, Njemačka, Finska, Švajcarska, Švedska). U svim ovim zemljama, većinska religija uspostavila je svoje vlastito vjeroispovijedno religijsko obrazovanje.

Zemlje u kojima postoji nevjeroispovijedno religijsko obrazovanje u javnim školama su: Francuska, Švedska, Norveška, Danska, Engleska, Vels, Nizozemska, Škotska, Slovenija, Crna Gora, Makedonija i Albanija. U Francuskoj, Crnoj Gori, Makedoniji i Albaniji postoji samo nevjeroispovijedno religijsko obrazovanje integrisano u neke redovne školske predmete, dok u Švedskoj, Norveškoj, Danskoj, Engleskoj, Velsu, Nizozemskoj i Sloveniji postoji i poseban školski predmet religijskog obrazovanja. Nevjeroispovijednim religijskim obrazovanjem upravlja država i za najveći broj učenika je obavezno.

U Bosni i Hercegovini religijsko obrazovanje postoji u sva tri oblika.

Planovi i programi predmeta vjeronauka u osnovnim i srednjim školama

Uvođenje konfesionalne vjeronauke u Bosni i Hercegovini počelo je nakon prvih višestranačkih izbora 1991/92. godine. Naime, već 1992. godine pravoslavna vjeronauka uvedena je u osnovne škole na teritoriji sadašnje Republike Srpske. Ministarstvo obrazovanja Bosne i Hercegovine 1994. godine uvodi vjeronauku u osnovne i srednje škole kao izborni predmet za koji je prethodno bila potrebna roditeljska saglasnost. Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH iz 2003. godine predviđeno je da će škole „unapređivati i štititi vjerske slobode, toleranciju i kulturu dijaloga” i da će učenici pohađati časove vjeronauke samo ako su u skladu s njihovim ubjeđenjem ili ubjeđenjima njihovih roditelja.

Način organizovanja i izvođenja vjeronauke razlikuje se u entitetima, Brčko Distriktu, kao i u kantonima unutar Federacije Bosne i Hercegovine. U Republici Srpskoj vjeronauka je izborni predmet, koji postaje obavezan do kraja osnovne škole kada se izabere. Sa vjeronaukom se kreće od drugog razreda. Đaci imaju vjeronauku jedan čas sedmično, tj. 36 časova tokom cijele školske godine (Lukić, 2016). Za učenike koji ne pohađaju vjeronauku nema alternativnog predmeta. U srednjim školama Republike Srpske đaci u prvoj godini biraju da li će pohađati vjeronauku ili ne. U slučaju da izaberu vjeronauku, onda je slušaju jednom nedeljno sve tri ili četiri godine, dok, u slučaju da ne žele da pohađaju časove vjeronauke, u prve dvije godine slušaju kulturu religije, a treći i četvrti razred etiku.

Od školske 2003/04. godine u Srednjobosanskom kantonu vjeronauka iz statusa fakultativnog predmeta prelazi u obavezni predmet s pravom izbora, što znači da učenicima ocjena iz ovog predmeta ulazi u prosjek ostalih ocjena. Takođe, sedmični broj nastavnih sati u osnovnom obrazovanju se tada sa jednog povećao na dva sata sedmično od 1. do 9. razreda. U srednjim školama vjeronauka se izučava jedan čas sedmično, bez obzira na to da li se radi o trogodišnjim ili četverogodišnjim školama. Ocjene iz vjeronauke ulaze u prosječnu ocjenu svih predmeta, na kraju školske godine. U srednjim školama koje nastavu

izvode na hrvatskom jeziku alternativni predmet vjeronauci je etika, dok u školama koje nastavu prate na bosanskom jeziku nema alternativnog predmeta za vjeronauku. U Tuzlanskom kantonu nastavni predmet vjeronauka/religijska kultura je izborno-obavezni predmet u osnovnim školama. Sedmični broj časova je sljedeći: u prvoj trijadi 1 čas, u drugoj trijadi 2 časa i u trećoj trijadi 1 čas. U slučaju da učenik ne odabere vjeronauku, onda kao alternativu ima predmet Religijska kultura. U srednjim školama je situacija identična, s tim da čas vjeronauke ili religijske kulture imaju jednom sedmično. Nastavni predmet Vjeronauka u osnovnim i srednjim školama Unsko-sanskog kantona je izborni predmet, a učenicima koji se opredijele za ovaj izborni predmet on postaje obavezan. Ocjena iz predmeta ulazi u ukupan prosjek ocjena učenika i upisana je i vidljiva na diplomi/svjedočanstvu. Broj časova vjeronauke za učenike prvog razreda osnovne škole je jedan čas sedmično, a za učenike od drugog do devetog razreda kao i za učenike srednjih škola je dva časa sedmično. Zakonom o osnovnom i općem srednjem odgoju i obrazovanju alternativni predmet nije predviđen, a za učenike koji ne pohađaju vjeronauku škola organizuje izvan-nastavne aktivnosti koje je u obavezi planirati programom rada škole. Alternativni predmet Kultura religija je Zakonom o srednjem obrazovanju predviđen za učenike koji ne pohađaju izborni predmet Vjeronauka. U Hercegovačko-neretvanskom kantonu Vjeronauka u osnovnoj školi je obavezni nastavni predmet s pravom izbora i pohađa se od prvog do devetog razreda, dva časa sedmično, na godišnjem nivou je to između 66 i 70 časova. U školama Posavskog kantona Vjeronauka je izborni predmet. U osnovnoj školi fond sati izbornog predmeta Vjeronauka je 2 sata od prvog do devetog razreda, a u srednjoj školi izborni predmet je 1 sat u svakom od razreda srednje škole. Vjeronauka je sastavni dio devetogodišnjeg sistema osnovnog obrazovanja od prvog do devetog razreda. Učenik može prestati pohađati izborni predmet nakon pisanog zahtjeva i obrazloženja roditelja učenika učiteljskom vijeću do početka školske godine pod uslovom da obveznu satnicu zamijeni drugom aktivnošću u školi koja se nudi učenicima koji ne pohađaju nastavu vjeronauke. Učenik srednje škole može prestati pohađati izborni predmet nakon pisanog zahtjeva i obrazloženja roditelja

učenika nastavničkom vijeću do početka školske godine pod uslovom da obveznu satnicu zamijeni izbornim predmetom etika. U srednjim školama predmet etika se organizuje u svim razredima u kojima se učenici izjasne za izučavanje ovog predmeta. Vjeronauka je izborno-obavezujući predmet u osnovnim i srednjim školama u Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde. To podrazumijeva da se roditelji učenika prilikom upisa u školu izjasne da li će njihovo dijete pohađati nastavu vjeronauke. Ukoliko se izjasne da će pohađati taj predmet, on za datog učenika postaje obavezan i do kraja školovanja ima isti status kao i svi drugi nastavni predmeti. Ukoliko se roditelji izjasne da ne žele da njihovo dijete pohađa vjeronauku, škola je obavezna za te učenike organizovati neku drugu nastavnu ili izvannastavnu aktivnost u vremenu trajanja nastave vjeronauke. Shodno tome, donesen je nastavni plan i program za predmet etika kao predmet koji je alternativa vjeronauci u gimnaziji, dok u ostalim srednjim školama učenici slušaju predmet kultura religija u trećem razredu kao obavezan predmet. U toku su aktivnosti za uvođenje alternativnog predmeta u svim osnovnim i srednjim školama. Sedmični fond nastavnih sati vjeronauke u prvom razredu osnovne škole i u srednjoj školi je jedan, a od drugog do devetog razreda osnovne škole dva. U Hercegbosanskom kantonu vjeronauka je obavezan predmet s pravom izbora u osnovnoj i srednjoj školi. U osnovnoj školi vjeronauka se izučava jedan čas sedmično, kao i u srednjoj školi. U slučaju da dijete ne pohađa časove vjeronauke u osnovnoj školi, škola je dužna osigurati nastavu ili izvannastavnu aktivnost tokom časova vjeronauke⁵. U srednjoj školi za učenike koji ne pohađaju vjeronauku postoji aletrnativni predmet, etika⁶. U Zeničko-dobojskom kantonu vjeronauka je izborni predmet. U prvom razredu osnovne škole učenici imaju jedan čas vjeronauke sedmično, a od drugog do devetog razreda dva časa. U gimnazijama se vjeronauka uči jedan čas sedmično, a u ostalim srednjim školama dva sata. Ako učenik u osnovnoj školi ne želi da pohađa vjeronauku, kao alternativni predmet mu se nudi kultura i zajednica, dok u gimnazijama i srednjim

⁵ <http://www.osigk-livno.com/dokumenti/NPPza%20devetogodisnje%20obrazovanje%20HBZ.pdf>

⁶ <https://asubih.ba/wp-content/uploads/2018/12/Zakon-o-srednjem-%c5%a1kolstvu-Kantona-10.pdf>

muzičkim školama pohađa etiku. U drugim srednjim školama izučavanje alternativnog predmeta se „sukcesivno reguliše prilikom izrade novih nastavnih planova i programa.” U Zapadnohercegovačkom kantonu u osnovnim školama prema važećem Nastavnom planu i programu za devetogodišnje osnovne škole na hrvatskom jeziku, vjeronauk je redovan predmet s pravom izbora. U osnovnim školama je po novom zakonu omogućen alternativni predmet. Sedmični broj časova vjeronauke u osnovnim školama je dva. U srednjim školama Zapadnohercegovačkog kantona vjeronauka je takođe redovan predmet s pravom izbora alternativnog predmeta, tj. etike. Sedmični broj časova vjeronauke u srednjim školama je jedan sat sedmično. Vjeronauka je izborni predmet u osnovnim i srednjim školama u Kantonu Sarajevo. Časovi vjeronauke se realizuju jednom sedmično, odnosno 35 nastavnih sati godišnje. Za učenike koji ne pohađaju nastavu vjeronauke, postoji mogućnost odabira nastavnog predmeta/alternativnog predmeta Društvo/kultura/religija, od prvog do devetog razreda, a Zdravi životni stilovi od petog do devetog razreda, a u srednjim školama Kultura religija.

U početkuje u Distriktu Brčko vjeronauka bila regulisana „Nalogom” supervizora za Brčko, a od 2010. godine „Nalog” je dopunjen Odlukom šefa odjela za obrazovanje kada je vjeronauka dobila alternativni predmet, te kada je povećan broj časova. Danas je status vjeronauke kao predmeta sljedeći: vjeronauka katolička, pravoslavna, islamska) se izučava od drugog do devetog razreda osnovne škole. U drugom i trećem razredu je jedan čas, a od četvrtog do devetog razreda dva časa sedmično. Alternativni predmet vjeronauci su Životne vještine i stavovi. Na kraju svake nastavne godine, roditelji popunjavaju anketni list i odlučuju koji od ponuđenih predmeta će pohađati njihovo dijete. Roditelj se mora opredijeliti ili za jednu od tri vjeronauke ili za Životne vještine i stavove. Predmeti se ocjenjuju i ocjene ulaze u prosjek ocjena uspjeha u učenju. U srednjim školama Distrikta Brčko, vjeronauka je izborni obavezni predmet. U slučaju da učenik ne želi da sluša vjeronauku, kao alternativni predmet mu se nudi etika. Vjeronauka se sluša tokom cijelog srednjoškolskog obrazovanja u svim školama jedan čas sedmično.

Opšti ciljevi pravoslavne vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi

Opšti i posebni ciljevi koji se žele postići kroz izučavanje pravoslavne vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi su identični (Lukić, 2016) i predstavljeni su u nekoliko tačaka:

- ❖ Da se učenici uvedu u oblast duhovno-vjerskog života, sa posebnim osvrtom na pravoslavnu hrišćansku vjeru kojoj pripadaju;
- ❖ Da učenici postanu dobro i pravilno informisani o pravoslavnoj vjeri u skladu s njihovim duhovnim i intelektualnim uzrastom, te da se u okviru porodice uvode u praktičan hrišćanski život;
- ❖ Da se razvija osjećaj lične odgovornosti i samosvjesne obaveze, da bi se mogli pravilno opredijeliti prema dobru i zlu kao osnovnim moralnim kategorijama;
- ❖ Da se razviju u samosvjesne i slobodne ličnosti, odgovorne pred Bogom i Crkvom kao duhovnom zajednicom kojoj pripadaju;
- ❖ Da se razvija kod učenika pravilan odnos prema porodici društvu, prema ljudima koji drugačije žive, misle i vjeruju.

Opšti ciljevi katoličke vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi

Svrha ili globalni cilj nastave katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi jest sustavno i skladno teološko-ekleziološko i antropološko-pedagoško povezivanja Božje objave i tradicije Crkve sa životnim iskustvom učenika kako bi se ostvarilo sustavno i cjelovito, ekumenski i dijaloški otvoreno, upoznavanje katoličke vjere na informativno-spoznajnoj, doživljajnoj i djelatnoj razini radi zrelosti u kršćanskoj vjeri i postignuća cjelovita općeljudskoga i vjerskog odgoja učenika koji žive u svo-

jem religioznom i crkvenom, kulturnom i društvenom prostoru (Bisupska konferencija BiH, 2007).

Opšti su ciljevi katoličkoga vjeronauka u osnovnoj školi:

- ❖ Otkriti tragove najdublje smisla čovjekova života i izgraditi otvorenost prema transcendenciji, ljudskoj krhkosti i veličini, vremenitosti i vječnosti;
- ❖ Izgrađivati i ostvariti zrelu ljudsku i vjerničku osobnost, na individualnoj i društvenoj razini, u svim dimenzijama čovjekova života: tjelesnoj, duševnoj i duhovnoj;
- ❖ Pomoći učenicima da ostvare ljudski i kršćanski odgoj savjesti i izgrade zrele i odgovornu savjest u odnosu prema sebi, prema drugima, prema društvu i svijetu općenito, a na temelju Božje objave, kršćanske Tradicije i crkvenog Učiteljstva;
- ❖ Osposobiti za dublje shvaćanje i povezivanje Biblijske poruke sa svakodnevnim osobnim i društvenim životom;
- ❖ Osnažiti spoznaju i stav da je Bog pozvao ljude na međusobnu ljubav i zajedništvo i da žive u skladu s tim pozivom;
- ❖ Otkriti, upoznati, susresti, iskusiti i životom svjedočiti otajstvo trojedinoga Boga, Oca, Sina i Duha Svetoga, Boga koji se čovjeku objavio, otkupio ga i ponudio mu vječno spasenje;
- ❖ Upoznati, prihvatiti i nasljedovati Isusa Krista kao navjestitelja Radosne vijesti čovjeku, jedinog i konačnog osloboditelja i spasitelja svih ljudi;
- ❖ U otajstvu Presvetoga Trojstva otkriti otajstvo Božje ljubavi, blizine i djelovanja u osobnom životu vjernika, u životu kršćanske zajednice i u cijeloj povijesti ljudskog roda;
- ❖ Otkriti, upoznati i doživjeti kako Duh Sveti ispunja ljude duhovnom snagom da mogu svjedočiti vjeru i nesebičnu ljubav prema Bogu i jedni prema drugima;
- ❖ Otkriti i upoznati snagu jedinstva, zajedništva i služenja Kristove Crkve koja je sakrament spasenja među ljudima te razvijati sposobnosti za kvalitetno življenje svojeg poslanja i služenja u Crkvi;
- ❖ Upoznati značenje povijesti spasenja i povijesti Katoličke crkve koja izvršava Kristov nalog evangelizacije i služenja na ra-

- zličitim područjima crkvenoga i društvenoga života kako u cijeloj Crkvi tako i u hrvatskome narodu: socijalnom, kulturnom, znanstvenom, prosvjetnom i dr.;
- ❖ Razviti sposobnost nutarnjeg osjećaja i osobnog stava zahvalnosti za Božju beskrajnu ljubav i dobrotu, za uzajamno brat-sko služenje, dobrotu, socijalnu pravdu, solidarnost i pomoć te za osjećaj zahvalnosti jednih prema drugima;
 - ❖ Otkriti, upoznati, prihvatiti i u vlastiti život ucijepiti cjelovit kršćanski moral, tj. Isusov zakon ljubavi i služenja kao istinski način kršćanskoga života;
 - ❖ Upoznati i iskusiti duhovnu snagu i spasenjsku vrijednost liturgijskih i crkvenih slavlja, sakramenata, pobožnosti i vjernihčkoga života koji je protkan svjedočanstvom zahvaljivanja i slavljenja Boga;
 - ❖ Otkrivati, upoznavati i prihvaćati druge i različite od sebe te izgraditi osjećaj poštovanja prema drugim (različitim) kulturama, konfesijama i religijama (ekumenska i dijaloška dimenzija);
 - ❖ Otkriti uzroke sukoba i nerazumijevanja između roditelja i djece, među odraslima, među ljudima i narodima i steći sposobnosti prevladavanja sukoba i nerazumijevanja kako bismo izgradili skladan osobni i društveni život;
 - ❖ Upoznati mjesto i ulogu obitelji u osobnom i društvenom životu i razviti stav o vlastitoj odgovornosti i ulozi u obitelji te u široj društvenoj zajednici (obitelji).
 - ❖ U kršćanskoj vjeri, nadi i ljubavi upoznati put i način kako se oduprijeti negativnim životnim iskušenjima i problemima, osobito u doba sazrijevanja i mladosti kako bismo postigli punu ljudsku i vjerničku zrelost;
 - ❖ Razvijati duhovne i druge komunikacijske i stvaralačke sposobnosti istinskim „govorom vjere” i sveobuhvatnim pristupom u zajedničkom radu poradi ostvarenja cjelovita vjerskog odgoja i obrazovanja (pismeno, usmeno, likovno, glazbeno, scensko i molitveno izražavanje).

Katolički vjeronauk kao nastavni predmet u gimnazijama i četve-rogodišnjim strukovnim srednjim školama omogućuje učenicima stje-canje religioznih sposobnosti koje obuhvaćaju (Biskupska konferenci-ja BiH, 2009):

- ❖ razumijevanje čovjeka kao religioznoga bića i otvorenost za religiozno tumačenje stvarnosti;
- ❖ sposobnost cjelovita pristupa religioznoj, religijskoj i vjerskoj stvarnosti;
- ❖ posvjješćivanje vlastite religioznosti i vjere i sposobnost njezi-na izražavanja na osobnoj i zajedničkoj razini;
- ❖ upoznavanje kršćanstva, osobito katoličke vjere, nositeljice povijesti i kulture hrvatskoga naroda te drugih naroda na ovim prostorima, te njezinu nezamjenjivu ulogu u suvreme-nom društvu;
- ❖ poznavanje sadržaja kršćanske vjere kao orijentacije u vlasti-tome tumačenju svijeta i spremnost na sučeljavanje s tim sa-držajima;
- ❖ prepoznavanje kršćanske vjere kao autentičnoga odgovora na pitanje životnoga smisla, usmjeravanja i oblikovanja života;
- ❖ poznavanje religioznoga govora i sposobnost komunikacije vjere;
- ❖ sposobnost kritičkoga propitivanja i prosudbe različitih obli-ka religioznoga i vjerskoga mišljenja i ponašanja;
- ❖ upoznavanje s drugim religijama, konfesijama i svjetonazori-ma, promicanje ekumenskog zajedništva, te usvajanja stava tolerancije, dijaloga i suradnje s drugima i drugačijima;

Opšti ciljevi islamske vjeronauke u osnovnoj i srednjoj školi

Opšti cilj nastave vjeronauke u osnovnoj školi je usvajanje relevantnih znanja o svojoj vjeri, a potom i razviti pozitivan odnos prema istoj, te potaknuti učenika da živi u duhu islama shodno svojim mogućnosti-

ma kao aktivan učesnik u zajednici i društvu. Zadaci nastavnog predmeta su:

- ❖ Uvesti učenika u temelje islamskog učenja na način primjeren uzrastu;
- ❖ Upoznati učenika sa vrijednostima islama u svakodnevnom životu;
- ❖ Približiti učeniku Božije poruke iz Kur'ana;
- ❖ Kontinuirano razvijati ljubav prema Muhammedu, a.s., i drugim poslanicima;
- ❖ Podučiti učenika ispravnom razumijevanju Poslanikovog, a.s., sunneta u tradicionalnom bosanskohercegovačkom kontekstu;
- ❖ Razviti proaktivnu ulogu u porodičnom životu;
- ❖ Razviti svijest o adekvatnom obilježavanju vjerskih i državnih praznika;
- ❖ Uputiti učenika na ispravan odnos prema prirodi kao Allahovom daru;
- ❖ Afirmirati pozitivne međuljudske vrijednosti, suživot, toleranciju i saradnju;
- ❖ Odgajati u duhu svakodnevne predanosti etičkoj praksi islama i afirmativnog djelovanja na vršnjake u izvršavanju dužnosti;
- ❖ Razvijati kulturne, radne, zdravstvene i higijenske navike uz naglašavanje vjerskog poticaja za njihovo njegovanje;
- ❖ Živjeti zdrav život na temelju učenja islama;
- ❖ Razvijati sposobnost stvaranja i doživljavanja umjetničkih vrijednosti nastalih na temelju islama;
- ❖ Razvijati kod učenika estetske vrijednosti islama;
- ❖ Odgajati u duhu patriotizma i potrebe za zajedničkim životom na historijskim, kulturnim i vjerskim odrednicama Bosne i Hercegovine;
- ❖ Razvijati svijest o povezanosti tradicionalnog i modernog, duhovnog i materijalnog, etničkog i multikulturalnog u Bosni i Hercegovini i evropskom ambijentu;

- ❖ Unapređivati svijest o značaju temeljnih postulata interkulturalnog odgoja i ljudskog dostojanstva i slobode;
- ❖ Doprinositi boljem razumijevanju vlastitog identiteta;
- ❖ Razvijati kreativnost i kritičko mišljenje kao metakompetencija neophodnih za integraciju u društvo i nošenje sa složenim zahtjevima savremenog života;
- ❖ Poticati i kontinuirano unapređivati intelektualni, tjelesni, estetski, duhovni, moralni, društveni razvoj učenika, u skladu s njegovim sposobnostima i sklonostima.

Opšti ciljevi nastave vjeronauke u srednjoj školi su identični onima iz osnovne škole, baš kao i zadaci.

Kada se govori o predmetu kultura religije važno je naglasiti da je to prije svega projekat međunarodne zajednice, tj. OEBS-a namijenjen učenicima u srednjim školama imajući u vidu njihovu psiho-fizičku zrelost i mogućnost apstraktnog mišljenja. Želja je bila da se kroz novi predmet daju objektivna saznanja o drugim kulturama i religijama, da se ohrabruju kritičko promišljanje i refleksija. Predmet nije zamišljen kao alternativa konfesionalnom predmetu. Kultura religija je zamišljena kao dodatni predmet u zajedničkom kurikulumu. Ciljevi predmeta kultura religija su:

- ❖ Sticanje znanja o religijama, s naglaskom na religije u Bosni i Hercegovini;
- ❖ Razumijevanje značaja religije kao važnog faktora u oblikovanju i razvoju različitih kultura i civilizacija;
- ❖ Razvijanje svijesti o religijskim tradicijama, vjerovanjima i praksi, s naglaskom na ono što je karakteristično za BiH;
- ❖ Podsticanje tolerancije i razvijanje intelektualnih sposobnosti za prihvatanje univerzalnih religijskih vrijednosti,
- ❖ Razvijanje vještine dijaloga i poštivanja ljudi drugih ubjeđenja.

Interesantno je da se ovaj predmet izučava u srednjim školama Republike Srpske i kantonima u kojima su Bošnjaci većina. Tamo gdje su Hrvati većinsko stanovništvo ne izučava se ovaj predmet, već etika.

Udžbenici vjeronauke

Vidjeli smo šta su ciljevi i zadaci vjeronauke u osnovnim i srednjim školama, a sada ćemo vidjeti kakav je kvalitet udžbenika iz vjeronauke, tj. šta je dobro, a šta loše u njihovom sadržaju i koliko daju informacija o drugim religijama.

Udžbenici islamske vjeronauke su čisto konfesionalne sadržine i uče o islamskoj vjeri i tradiciji. Udžbenici nastoje da poduče učenike osnovnim elementima islama, islamskim pravilima ponašanja i moralu, uz pomoć stihova i citata iz Kurana, priča iz života proroka Muhameda, priča iz svakodnevnog života koje su povezane sa islamskim učenjem, molitvama, s naglaskom na ono što je obavezno i zabranjeno. Odstupanje od vjerske sadržine unutar udžbenika nalazimo kada se govori o ljubavi prema svojoj domovini i potrebi da se ona zaštiti od neprijatelja. Islam je opisan kao savršena religija, a jevrejski i hrišćanski propisi su samo pripremili dolazak posljednjeg i najsavršenijeg proročanstva, oličenog u proroku Muhamedu. Islam se smatra sumom univerzalnih pravila, objavljenih ne jednom narodu već čitavom čovječanstvu. Islam nije nova vjera, već vrhunac božanske objave. Vrijednost pravog puta, istine i dobrote u islamu ne može biti zamijenjena ničim drugim (Popov i Ofstad. 2006).

Udžbenici za katoličku vjeronauku daju sveobuhvatan pogled na katoličanstvo, ali i na religiju uopšte, druge svjetske religije i druge hrišćanske zajednice. Očekivano dominira konfesionalni kontekst, a Biblija je božija riječ upućena svim ljudima. Sve je to stavljeno u kontekst modernog svijeta, njegovih problema i izazova kao što su sloboda, sve veći rast siromaštva, potrošačko društvo, ekumenizam, potreba za dijalogom i tolerancijom. Naglasak je stavljen i na probleme mladih ljudi, zajedno sa njihovim pravom na slobodu i ukazivanjem na značaj njihovog sazrijevanja, razvoja i usavršavanja, u smislu slobode od zla i modernih oblika idolatrije, i njihovog prava da se razvijaju kao potpune i jedinstvene ličnosti. To je raspravljeno u kontekstu osnovnih hrišćanskih normi: ljubavi prema Bogu, njegovom sinu Isusu i drugim ljudima koje treba da volimo kao same sebe. Naravno, kada se

govori o katoličanstvu hrvatskog naroda sve se to stavlja u određeni historijski kontekst, od pokrštavanja do danas. Najslabije je obrađen period Drugog svjetskog rata, tj. uloge katoličke crkve u stradanju Srba, Jevreja i Roma u Nezavisnoj državi Hrvatskoj i to je jedan od najvećih nedostataka udžbenika vjeronauke (Popov i Ofstad. 2006).

Udžbenici za pravoslavnu vjeronauku su čisto konfesionalni, ali i nacionalni. Konfesionalni su jer se najviše bave pravoslavljem, a nacionalni jer ističu ulogu Srpske pravoslavne crkve u očuvanju srpskog identiteta u vrijeme turskih osvajanja. Oni pokušavaju da pojasne učenicima pravoslavno razumijevanje hrišćanstva, uz tvrdnju da je pravoslavna crkva sačuvala čistotu apostolske vjere, dok katolička crkva organizuje vjerski život po svojoj volji (Popov i Ofstad. 2006). Udžbenici su napisani sa pozicije posjedovanja jedine i potpune istine, a da je pravoslavlje organski i historijski nastavak hrišćanstva iz vremena apostola. O drugim konfesijama se malo govori, a i kada se govori obično je to u negativnom kontekstu.

Inerentna je analiza bosanskohercegovačkih udžbenika vjeronauke koju je uradila grupa autora (2017) za potrebe Fonda za otvoreno društvo. Oni su analizirali dvanaest udžbenika vjeronauke i evo najinteresantnijih nalaza. Udžbenici vjeronauka/e sadrže brojne primjere sadržaja koji govore o vrijednostima. Međutim, ti sadržaji se najčešće stavljaju u kontekst religije koja se izučava i vezuju se uz dogmatsko učenje i uvjerenja određene religijske zajednice. Tako se vrijednosti ne predstavljaju kao univerzalne već kao religijske, gube svoju univerzalnost i postaju partikularne vrijednosti. Vrijednost koja se najviše promovira u udžbenicima vjeronauka je odgovornost, i to najčešće u kontekstu preuzimanja odgovornosti za vlastite izbore i posljedice ljudskog djelovanja, takođe se promovira solidarnost, jednakost i saradnja. U udžbenicima vjeronauke prisutni su i sadržaji koji su dio narativa, ili doprinose njihovoj izgradnji, koji poistovjećuju nacionalni i religijski identitet. Prisutni su i sadržaji u kojima se naglašava stradanje vlastite nacije u ratovima i sukobima, pri čemu se stradanja drugih samo usputno spominju ili ignorišu. Autori i autorice udžbenika iznose i konzervativne stavove, koji se ne dovode u pitanje; naglasak se stavlja na dužnosti i poštivanje hijerarhije, a ne na slobodu izbora i odgovornost.

Patrijarhat se ne propituje i sugeriše se prihvatanje stereotipnih rod-
nih uloga. Sadržaji udžbenika vjeronauka/e pisani su iz perspektive
dogmatskog učenja religije koja je predmet izučavanja i autori i autori-
ce veoma rijetko učenike upućuju i na druge, dodatne izvore informa-
cija. U 52% analiziranih lekcija iz vjeronauka sadržaji su prezentovni iz
samo jedne perspektive – ispravno je i prihvatljivo samo ono čemu nas
naša vjera uči. U 23% prisutni su sadržaji koji podržavaju stereotipe,
kako o sebi (autostereotipije) tako i o drugima.

Kakva je onda vjeronauka u BiH?

Utvrđeno je da trenutni model vjeronauke uživa vrlo visoku stopu
odobravanja, zadovoljava zahtjeve vjerskih zajednica, prihvaćena od
roditelja i masovno posjećena od strane djece, te je uglavnom uskla-
đen s državnim zakonima i međunarodnim obavezama Bosne i Herce-
govine. Međutim, način na koji se provodi ovaj model vjerskog obra-
zovanja izaziva opravdanu zabrinutost zbog njegovog negativnog
utjecaja na socijalnu koheziju, diskriminaciju manjina i ponekad ne-
prilagođenost materijala dobi učenika (Alibašić, 2009).

Istraživanje Miloševića iz 2005. godine (prema Dušanić, 2009) po-
kazalo je da 80% učenika ima pozitivan stav prema vjeronauci, a pre-
ko 70% ima pozitivan stav prema uvođenju vjeronauke u škole. Više
od polovine roditelja potiče djecu da časove vjeronauke pohađaju re-
dovno.

Slične rezultate je dobio i Vuković 2005. godine, gdje 79% učenika
ima umjeren ili izrazito pozitivan stav prema vjeronauci, a oko 75%
smatra da bi škola bez nauke bila besmislena.

Istraživanje CIN-a⁷ iz 2009. godine urađeno u najvećim gradovima
Bosne i Hercegovine pokazuje da 63% roditelja iz Sarajeva i 70% rodi-
telja iz ostalih gradova podržava vjeronauku u javnim školama. Oko
70% ispitanika koji podržavaju vjeronauku u školama smatraju da se
na časovima vjeronauke trebaju podučavati sve religije podjednako.
Oko 40% roditelja smatra da se u vrtićima treba podučavati vjeronau-

⁷ https://www.cin.ba/Stories/P4_Education/pdf/P04_Report_BCS.pdf

ka. Nešto manje od dvije trćine roditelja podržava odluku da se časovi vjeronauke finansiraju od poreskog novca, ali skoro isto toliko roditelja smatra da roditelji treba da se aktivno uključe u pripremu programa nastave za vjeronauku. Međutim, roditelji koji ne podržavaju vjeronauku u javnim školama, preovladava mišljenje da je djecu potrebno podučavati vjeronauci, ali izvan školskih ustanova (oko 70%). Prema istraživanju Agencije PRIME Communications⁸ o stavovima građana Bosne i Hercegovine o vjeronauci u školama, 68,8% njih uopšte ili uglavnom se ne slaže da se vjeronauka izbacila iz škola. Nedoumice oko statusa vjeronauke u školama ima 16,7% ispitanika, dok njih 11,5% podržava ovu ideju. Ukidanju vjeronauke najviše se protive Srbi 73%, potom Bošnjaci 65,5% i najmanje Hrvati 61,4%, dok podršku ukidanju vjeronauke u školama pruža 17,4% Bošnjaka, 14% Hrvata i 6,6% Srba.

Fond za otvoreno društvo Bosne i Hercegovine (Čelebičić, Lepić i Soldo, 2014) uradilo je istraživanje o efektima uvođenja alternativnih predmeta predmetima vjeronauke u Kantonu Sarajevo. Rezultati pokazuju da najveći broj učenika ili djece ispitanih roditelja pohađa nastavu vjeronauke, i to preko 72%. Nešto manje od 24% djece ispitanih roditelja pohađa nastavu društvo, kultura, religija, dok je najmanji procenat zabilježen kod djece koja pohađaju nastavu zdravih stilova života (4%). Primjetna je slaba informiranost kako učenika tako i roditelja o sadržajima predmeta koje učenik ne pohađa, ali i slabe prilike da se sa njima upozna. Bez takvih saznanja, odluka o pohađanju odabranog predmeta ili odluka o nepohađanju drugog predmeta često je donesena bez dovoljnih informacija o sadržajima i vrijednostima drugih predmeta. Svaki treći ispitanik roditelj smatra da pohađanje odabranog predmeta doprinosi tome da njihovo dijete bude bolji čovjek. To je posebno karakteristično za roditelje učenika koji pohađaju vjeronauku, ali je to i vodeći motiv roditelja učenika koji pohađaju društvo, kultura, religija, s tim da je taj benefit izraženiji kod roditelja učenika koji pohađaju vjeronauku. Međutim, ovo nije najdominatniji benefit za roditelje učenika koji pohađaju predmet zdravi životni stilovi, kojima je mogućnost da naučeno primijene u svakodnevnom ži-

⁸ <https://www.klix.ba/vijesti/bih/vise-od-polovine-ispitanika-u-bih-ne-zeli-da-vjeronauka-bude-izbacena-iz-skola/200412061>

votu najvažniji benefit pohađanja ovog predmeta. Roditelji čija djeca pohađaju društvo, kulturu, religiju su najmanje zadovoljni sadržajem predmeta i onim što nauče. Zadovoljniji od njih su roditelji djece koja pohađaju nastavu zdravih životnih stilova, dok su najzadovoljniji roditelji djece koja pohađaju nastavu vjeronauke.

Metod istraživanja

Istraživanje je provedeno od aprila do juna 2021. godine na uzorku od 3535 ispitanika od toga 871 bosanskohercegovačkih studenata, 1715 stanovnika Bosne i Hercegovine i 949 ispitanika koji ne žive u Bosni i Hercegovini. Ispitanici su samostalno i dobrovoljno popunjavali upitnik. Početna ideja je bila da se istraživanje sa studentima uradi metodom papir – olovka, ali smo zbog pandemije virusa COVID- 19, tj. zbog različitih režima rada univerziteta to promijenili. Upitnik je postavljen na Google platformu i ispitanici su sada imali mogućnost da izaberu da li žele da popune upitnik onlajn ili metodom papir olovka. Ostali ispitanici su upitnik popunjavali onlajn.

Upitnik

Upitnik je sastavljen iz više dijelova:

Prvi dio čine podaci o ispitanicima, tj. njihove sociodemografske karakteristike:

- ❖ Pol ispitanika;
- ❖ Univerzitet na kojem studiraju;
- ❖ Fakultet na kojem studiraju;
- ❖ Vjerska ubjeđenja;
- ❖ Etnička pripadnost;
- ❖ Veličina naselja u kojem živi njihova porodica;
- ❖ Država u kojoj žive;
- ❖ Godine (starost);
- ❖ Obrazovanje oca i majke i

- ❖ Da li su u osnovnoj školi pohađali nastavu iz vjeronauke, društva/ kulture/ religije ili zdravih stilova života.

Drugi dio upitnika se sastojao od tri izjave koja se tiču autoritarosti, tj. njihovog odnosa prema vođi, poošttravanju kaznene politike i tradicionalnim vrijednostima. Izjave su glasile: „Ovaj narod neće opstati bez jakog vođe”, „Trebao poošttriti zakonske kazne i imaćemo bolje društvo” i „Jedini način da se društvo oporavi je da se vratimo tradicionalnim vrijednostima.” Ispitanici su mogli da daju odgovore na skali od 1 „uopšte se ne slažem” do 5 „potpuno se slažem”.

Treći dio upitnika činio je test znanja koji se sastojao od dvadeset i pet pitanja. Od ukupnog broja pitanja, bila su četiri pitanja oko kojih se i katoličanstvo i islam i pravoslavlje slažu. To su: „Za koliko dana je Bog stvorio svijet?”, „Ko je bio spreman da žrtvuje sina, da bi dokazao svoju vjeru u jednog Boga” i sl., a potom smo ih pitali kako hrišćanstvo, islam i judaizam opažaju „božansku” prirodu Isusa Hrista i koje su najvažnije svete knjige za hrišćane, jevreje i muslimane. Imali smo pet pitanja specifičnih za pravoslavlje, pet pitanja koja su se tiču znanja o islamu i četiri pitanja koja su bila specifična za katoličanstvo. Kod nekih pitanja smo ponudili više odgovora, ali je samo jedan bio tačan, dok je kod šest pitanja ispitanik trebalo sam da upiše tačan odgovor. Da i ne odgovore smo imali kod pet pitanja, a na jednom pitanju ispitanik je trebalo da kaže da li je ono što smo napisali tačno ili nije. Svako pitanje je imalo jedan tačan odgovor, a za svaki tačan odgovor ispitanik je dobijao jedan bod. To znači da bi ispitanik koji je tačno odgovorio na sva pitanja mogao osvojiti dvadeset i pet bodova, a u slučaju da nije odgovorio ni na jedno pitanje tačno nula bodova.

Četvrti dio upitnika činile su dvije skale:

Nacionalizam je mjereno putem skale od 14 stavki u kojima se izražavaju preferencije za nacionalističke stavove, kroz idealizaciju vlastite grupe, te odbacivanje drugih etničkih grupa (Puhalo, 2008). Primjer tvrdnje je: „Ne bi se trebalo miješati sa pripadnicima drugih naroda putem nacionalno mješovitih brakova.” Ispitanici su se izjašnjavali putem petostepene skale procjene, od „uopšte se ne slažem” do „u potpunosti se slažem”, na osnovu čega je formiran uprosječen skor

u rasponu od 1 do 5, pri čemu veći skor označava veće prisustvo nacionalističkih uvjerenja. Unutrašnja konzistentnost skale na cjelokupnom uzorku mjerena alfa koeficijentom iznosi 0.84.

Tokom analize odgovora dobijenih na skali nacionalizma faktorском analizom izdvojili smo dva faktora, nacionalizam i mundijalizam, koje smo onda koristili u nastavku analize rezultata (prilog 1).

Etničku distancu smo mjerili preko ponuđenih sedam vrsta socijalnih odnosa koje su poređane u skladu sa pretpostavljenim stepenom bliskosti. Odnosi su formulisani u vidu tvrdnji na koje se zaokruživanjem opcija pristaje na ponuđeni odnos ili se, ako ispitanik ne zaokruži datu opciju, ne pristaje. Praktično, to znači da ispitanik koji više prihvata odnose sa nekom etničkom grupom ima veći ukupni skor. Odnosi su ponuđeni za prosječnog pripadnika tri etničke grupe: Hrvati, Bošnjaci, Romi i Srbi. Ponuđene su sljedeće tvrdnje:

1. Da X stanuje u mom susjedstvu, u istoj zgradi ili ulici;
2. Da X bude nastavnik u mojoj školi;
3. Da mi X bude šef na poslu;
4. Da X ima rukovodeći ili neki važan položaj u mojoj zemlji;
5. Da se družim sa X kao sa prijateljem;
6. Da moja sestra (brat) stupi u brak sa X i
7. Da stupim u brak sa X.
8. Da neko od članova porodice primi krv od X ako mu je život ugrožen.

Na kraju smo ponudili ispitanicima da na **skali lijevo, centar, desno** sebe svrstaju na osnovu svojih političkih uvjerenja na skali lijevo, centar i desno tj. ljevica, lijevi centar, centar, desni centar i desnica.

**ZNANJE STUDENATA IZ
BOSNE I HERCEGOVINE O RELIGIJI**

Demografski podaci o studentima

Nacrtom istraživanja planirano je da imamo uzorak od 700 ispitanika, ali smo mi uspješni dobili odgovore od 871 studenta. Sada ćemo prikazati strukturu tog uzorka.

Tabela 2. Pol ispitanika

	N	%
Odbija	7	,8
Muškarci	313	35,9
Žene	551	63,3
Total	871	100,0

Od ukupnog broja studenata 35,9% su mladići, 63,3% djevojke, dok manje od 1% ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje.

Tabela 3. Univerzitet na kojem studiraju ispitanici

	N	%
Istočno Sarajevo	142	16,3
Sarajevo	255	29,3
Tuzla	106	12,2
Bihać	115	13,2
Zenica	30	3,4
Burč	25	2,9
Univerzitet Mostar	27	3,1
Sveučilište Mostar	48	5,5
Banja Luka	117	13,4
Ostali	6	0,7
Total	871	100,0

Najveći broj studenata i studentica dolazi sa Univerziteta u Sarajevu (29,3%), a potom sa Univerziteta u Istočnom Sarajevu (16,3%), banjalučkog Univerziteta (13,4%), Univerziteta u Bihaću (13,2%), Uni-

verziteta u Tuzli (12,2%). Manji broj studenata je sa Sveučilišta u Mostaru (5,5%), Univerziteta u Mostaru (3,1%) i Burč univerziteta (2,9%), a 0,7% dolaze sa nekih drugih univerziteta.

Tabela 4. Vjerska ubjedenja ispitanika

	N	%
Odbija	17	2,0
Uvjereni sam vjernik/ca i prihvatam sve što me moja vjera uči	469	53,8
Vjernik/ca i ne prihvatam sve što me moja vjera uči	242	27,8
Nisam siguran/na vjerujem li ili ne vjerujem	38	4,4
Nisam religiozan/ na i nemam ništa protiv da drugi vjeruju	100	11,5
Nisam religiozan/ na i protivnik/ sa sam religije	5	,6
Total	871	100,0

Više od polovine studenata (53,8%) za sebe kažu da su uvjereni vjernici koji prihvataju sve što ih njihova vjera uči, dok 27,8% za sebe kaže da je vjernik, ali ne prihvata cjelokupno učenje svoje vjere. Onih koji se kolebaju oko ovog pitanja je 4,4%, dok 12,1% studenata kaže da nisu religiozni.

Tabela 5. Nacionalnost ispitanika

	N	%
Odbija	11	1,3
Hrvat	76	8,7
Bošnjak	501	57,4
Srbin	247	28,4
Drugo	36	4,1
Total	871	100,0

Najveći broj ispitanika su Bošnjaci (57,4%), a slijede Srbi (28,4%) i Hrvati (8,7%). Drugih je 4,1%, a 1,3% ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje.

Tabela 6. Ideološka pozicija na skali lijevo, centar, desno

	N	%
Ljevica	85	9,8
Lijevi centar	74	8,5
Centar	112	12,9
Desni centar	50	5,7
Desnica	59	6,8
Odbija	491	56,4
Total	871	100,0

Onih koji nisu odgovorili na ovo pitanje je najviše, 56,4%. Iz tabele 6 vidimo da je svaki deseti ispitanik (9,8%) sebe opisuje kao ljevičara, dok njih 8,5% sebe smješta na lijevi centar. Imamo 12,9% onih koji za sebe kažu da su centar, dok 5,7% sebe opisuju kao desni centar, a 6,8% kao desnicu.

Tabela 7. Veličina naselja u kojem živi porodica ispitanika

	N	%
Odbija	15	1,7
Do 500 stanovnika	152	17,5
Do 1000 stanovnika	150	17,2
Do 5000 stanovnika	159	18,3
Do 10 000 stanovnika	112	12,9
Do 25 000 stanovnika	106	12,2
Do 50 000 stanovnika	68	7,8
Do 100 000 stanovnika	26	3,0
Preko 100 000 stanovnika	83	9,5
Total	871	100,0

Iz tabele 7 vidimo da jedna trećina ispitanika (34,7%) dolazi iz mjesta manjih od 1000 stanovnika, dok druga trećina (31,2%) dolazi iz mjesta koja imaju od 1000 do 10 000 stanovnika. Treća trećina ispitanika (32,5%) dolazi iz mjesta koja imaju preko 25 000 stanovnika.

Tabela 8. *Obrazovanje oca ispitanika*

	N	%
Odbija	21	2,4
Osnovna škola	45	5,2
Srednja škola – treći stepen	163	18,7
Srednja škola – četvrti stepen	410	47,1
Viša i visoka škola	232	26,6
Total	871	100,0

Među studentima najviše je onih čiji je otac završio srednju školu četvrti stepen (47,1%), a slijede očevi koji su visokoobrazovani (26,6%) i oni sa završenim zanatom (18,7%). U okviru uzorka nalazimo i 5,2% očeva sa završenom osnovnom školom.

Tabela 9. *Obrazovanje majki ispitanika*

	N	%
Odbija	24	2,8
Osnovna škola	97	11,1
Srednja škola – treći stepen	135	15,5
Srednja škola – četvrti stepen	414	47,5
Viša i visoka škola	201	23,1
Total	871	100,0

Kada se radi o obrazovanju majki ispitanika imamo sličnu situaciju kao i kod očeva. Najviše je majki sa završenom srednjom školom četvrtog stepena (47,5%), a slijede visokoobrazovane majke (23,1%), majke sa završenim zanatom (15,5%), dok je 11,1% majki koje imaju završenu samo osnovnu školu.

Tabela 10. *Da li ste u osnovnoj školi pohađali...?*

	N	%
Odbija	30	3,4
Vjeronauku	752	86,3
Društvo/ kultura/ religija	83	9,5
Zdravi stilovi života	6	,7
Total	871	100,0

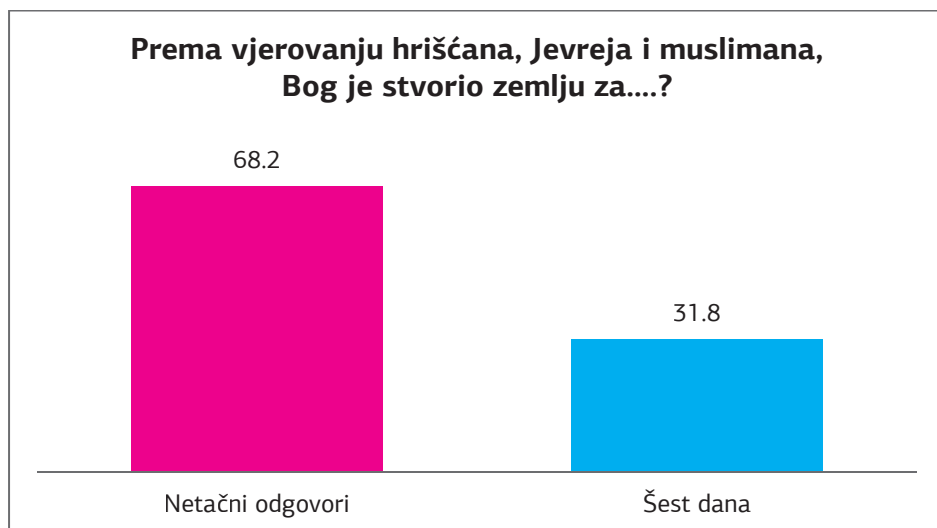
Najveći broj studenata je pohađao vjeronauku, njih 86,3%, dok je predmet Društvo/ kultura/ religija pohađalo 9,5% studenata. Na predmet Zdravi stilovi života išlo je 0,7% ispitanika.

Odgovori studenata na svako pitanje posebno

Na početku naše analize prikazaćemo kako su studenti odgovarali na svako pitanje posebno, a onda ćemo vidjeti da li postoji razlika između odgovora studenata s obzirom na njihovu etničku pripadnost. Važno je naglasiti da smo u grafikonima prikazali samo tačne odgovore, dok su ostali netačni odgovori svrstani u jednu kategoriju.

Starozavjetno znanje

Imajući u vidu da muslimani i hrišćani Stari zavjet prihvataju kao sve te spise i da se u Kuranu i Starom zavjetu nalaze priče koje su slične, prvi dio upitnika smo koncipirali tako da vidimo koliko oni imaju znanja o događajima koji su opisani u ovoj zbirci tekstova.

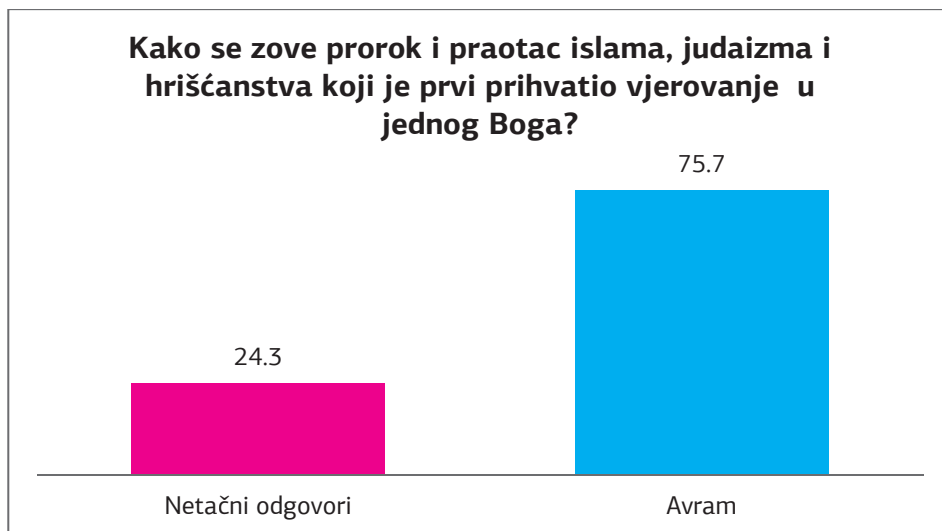

Grafikon 1

Svaki treći student (31,8%) zna da je Bog stvorio svijet za šest dana, dok su ostali (68,2%) dali pogrešan odgovor. U tabeli 11 vidimo da postoji statistički značajna razlika između ispitanika različite etničke pripadnosti. Nešto više od polovine Hrvata (56,6%) dalo je tačan odgovor, a slijede Srbi (40,9%) i Bošnjaci (24,4%).

Tabela 11. Prema vjerovanju hrišćana, Jevreja i muslimana, Bog je stvorio zemlju za....?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	33	379	146	43,312	2	,000
	%	43,4	75,6	59,1			
Šest dana	N	43	122	101			
	%	56,6	24,4	40,9			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

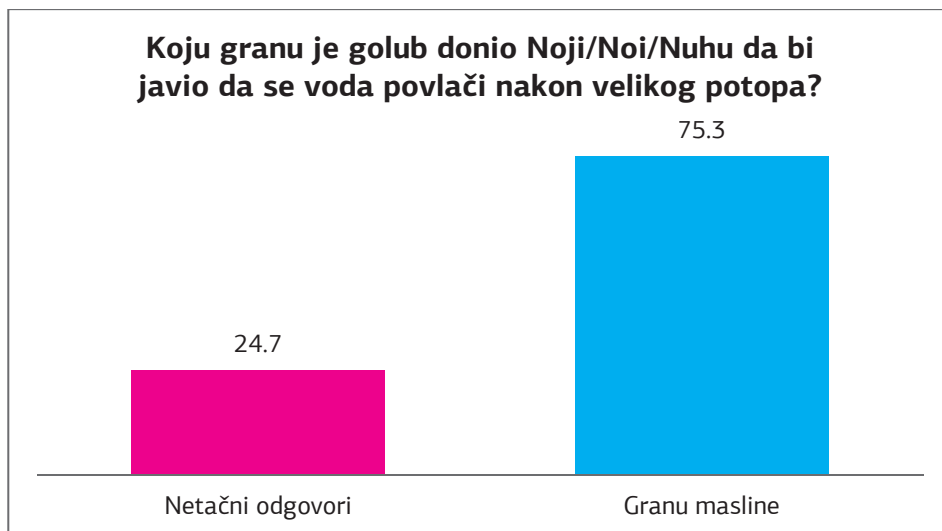

Grafikon 2

Avram/Abraha ili Ibrahim je prva osoba koja je prihvatila vjerovanje u jednog Boga i to znaju tri četvrtine studenata (75,7%), dok je svaki četvrti student (24,3%) pogrešno odgovorio. Najviše tačnih odgovora nalazimo kod Bošnjaka (83%), a slijede Hrvati (75%) i Srbi (59,1%) i razlika između njih je statistički značajna (tabela 12).

Tabela 12. *Kako se zove prorok i praotac islama, judaizma i hrišćanstva koji je prvi prihvatio vjerovanje u jednog Boga?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	19	85	101	50,669	2	,000
	%	25,0	17,0	40,9			
Avram	N	57	416	146			
	%	75,0	83,0	59,1			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Grafikon 3

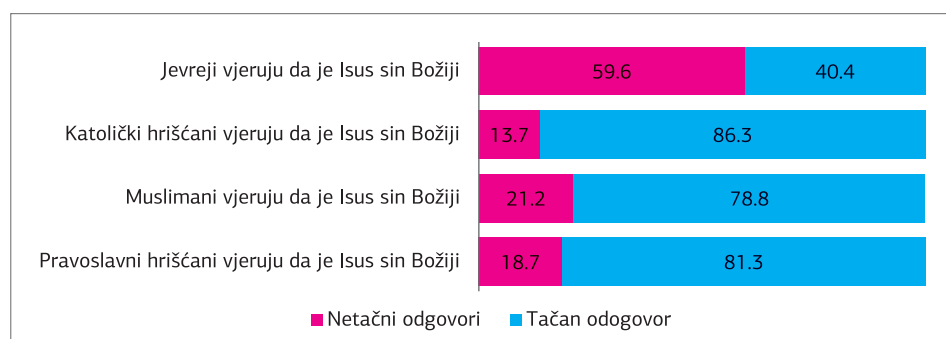
Nakon potopa Noje pušta golubicu koja donosi maslinovu granu kao vijest da se voda povlači i da se pojavljuje kopno. Odgovor na ovo pitanje su znale tri četvrtine studenata (75,3%), dok je 24,7% netačno odgovorilo. Razlika između srpskih, hrvatskih i bošnjačkih ispitanika je statistički značajna (tabela 13), a najveći broj tačnih odgovora nalazimo kod Hrvata (88,2%), a potom Srba (82,2%) i Bošnjaka (70,1%).

Tabela 13. Koju granu je golub donio Noji/Noi/Nuhu da bi javio da se voda povlači nakon velikog potopa?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	9	150	44	20,484	2	,000
	%	11,8	29,9	17,8			
Granu masline	N	67	351	203			
	%	88,2	70,1	82,2			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Percepcija božanskog kod Isusa Hrista u hrišćanstvu, judaizmu i islamu

Hrišćanstvo Isusa Hrista opaža kao Bogočojeka jer u sebi ima dvije prirode – božansku od Boga Oca i čovječiju od majke, jer ona je Boga nosila u svom tijelu. Muslimani Isusa Hrista vide kao jednog od dvadeset i četiri proroka, ali ne i kao Sina Božijeg. Judaizam odbacuje ideju da je Isus Bog, dio Presvetog Trojstva ili Mesija. Oni smatraju da je posljednji prorok bio Malahija. Imajući u vidu različitu percepciju Isusa Hrista od strane islama, hrišćanstva i judaizma, bilo je interesantno vidjeti koliko o tim razlikama znaju studenti u Bosni i Hercegovini.

Grafikon 4

Tačan odgovor da katolici vjeruju da je Isus Hrist sin Božiji dalo je 86,3% studenata, dok je 81,3% studenata tačno odgovorilo da je Isus sin Božiji i kod pravoslavaca. Da je za muslimane Isus Hrist čovjek i jedan od poslanika, ali ne i Bog, tačno je odgovorilo 78,8% studenata, dok je njih 40,4% znalo da za Jevreje Isus Hrist nije sin Božiji.

Nalazimo statistički značajne razlike između studenata s obzirom na njihovo etničko porijeklo. Da pravoslavni hrišćani vjeruju da je Isus Hrist sin Božiji smatra 98% Srba, 81,6% Hrvata i 73,1% Bošnjaka (tabela 14). Muslimani ne vjeruju da je Isus Božiji sin i to je tačno odgovorilo 88,8% Bošnjaka, 71,1% Hrvata i 59,5% Srba (tabela 15). Da katolička vjera uči da je Isus Hrist sin Božiji zna 96,1% Hrvata, 87,4% Srba i 84,4% Bošnjaka (tabela 16). Jevreji ne vjeruju da je Isus sin Božiji i to zna 47,5% Bošnjaka, 34,2% Hrvata i 27,1% Srba (tabela 17).

Tabela 14. Pravoslavni hrišćani vjeruju da je Isus sin Božiji?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	14	135	5	67,620	2	,000
	%	18,4	26,9	2,0			
Da, vjeruju	N	62	366	242			
	%	81,6	73,1	98,0			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Tabela 15. Muslimani vjeruju da je Isus sin Božiji?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	22	56	100	86,577	2	,000
	%	28,9	11,2	40,5			
Ne vjeruju	N	54	445	147			
	%	71,1	88,8	59,5			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Tabela 16. Katolički hrišćani vjeruju da je Isus sin Božiji?

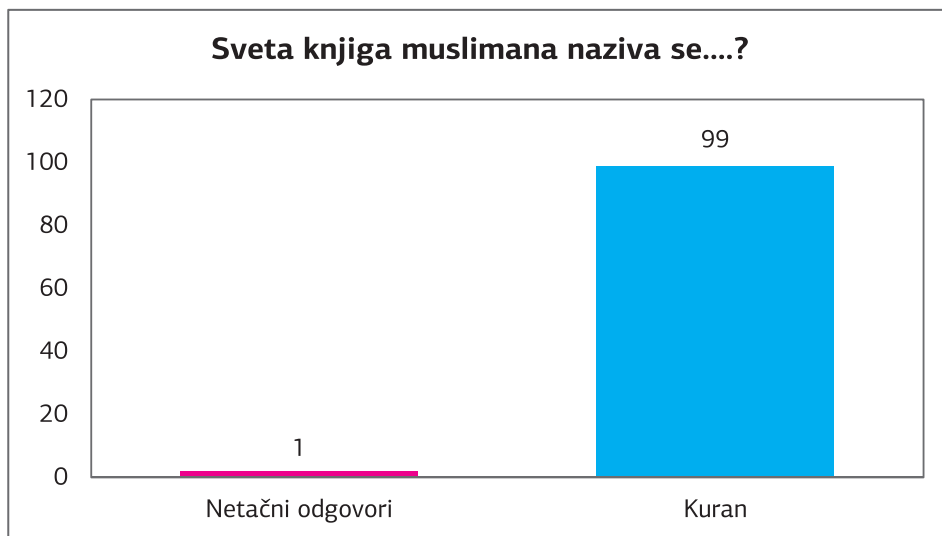
		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	3	78	31	6,252	2	,044
	%	3,9	15,6	12,9			
Da, vjeruju	N	73	423	216			
	%	96,1	84,4	87,4			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Tabela 17. Jevreji vjeruju da je Isus sin Božiji?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	50	263	180	29,826	2	,000
	%	65,8	52,5	72,9			
Ne vjeruju	N	26	238	67			
	%	34,2	47,5	27,1			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Svete knjige

U ovom poglavlju vidjeće se da li studenti znaju koje su to svete knjige kod pojedinih religija i da li su te razlike u znanju značajne s obzirom na njihovu etničku pripadnost.

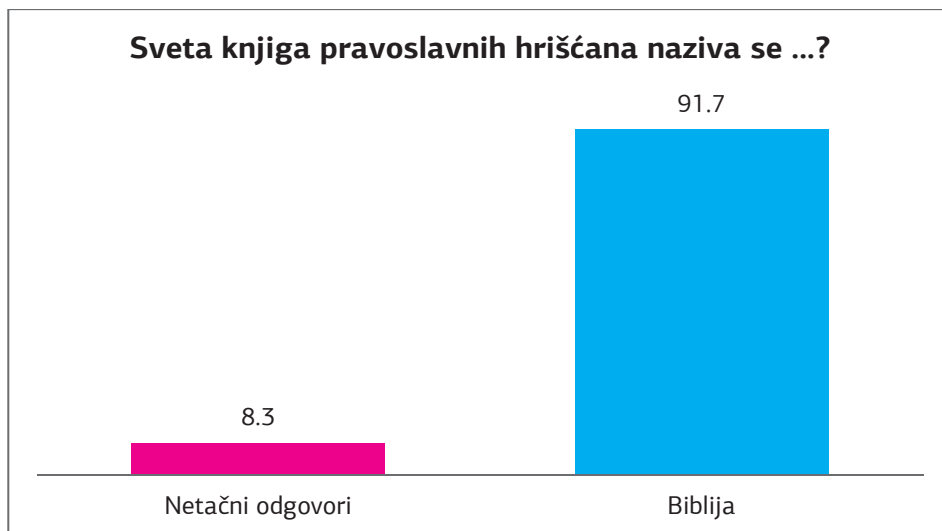

Grafikon 5

Možemo reći da skoro svi studenti znaju (99%) da je Kuran sveta knjiga muslimana, mada u tabeli 18 vidimo da postoji statistički značajna razlika između etničkih grupa, ali one su neznatne i nećemo ih komentarisati.

Tabela 18. Sveta knjiga muslimana naziva se....?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	3	3	3	6,898	2	,032
	%	3,9	0,6	1,2			
Kuran	N	73	498	244			
	%	96,1	99,4	98,8			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

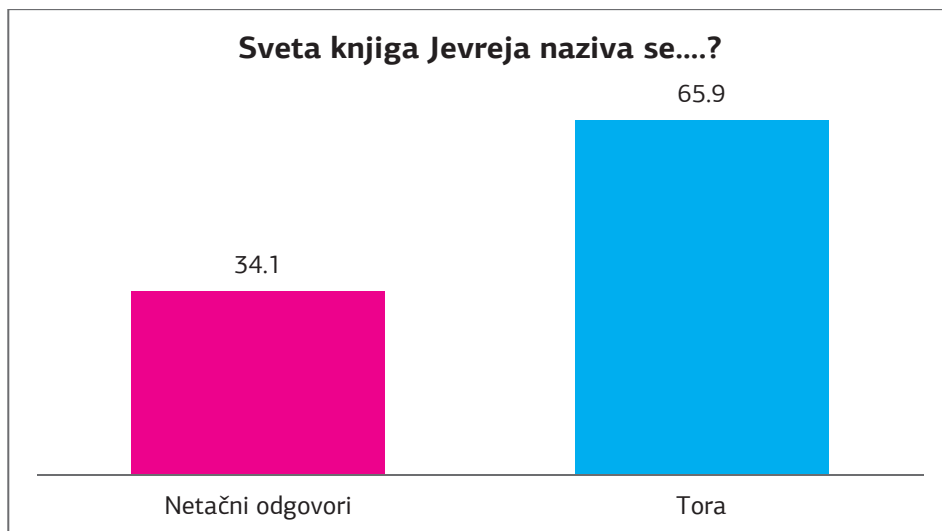

Grafikon 6

Da je Biblija sveta knjiga pravoslavnih hrišćana zna 91,7% studenata, dok je njih 8,3% dalo pogrešan odgovor. Kada pogledamo odgovore s obzirom na etničku pripadnost studenata (tabela 19) najviše tačnih odgovora nalazimo kod Srba (97,2%), a slijede Bošnjaci (91,8%) i Hrvati (75,6%).

Tabela 19. Sveta knjiga pravoslavnih hrišćana naziva se ...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	19	41	7	38,231	2	,000
	%	25,0	8,2	2,8			
Biblija	N	57	460	240			
	%	75,6	91,8	97,2			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

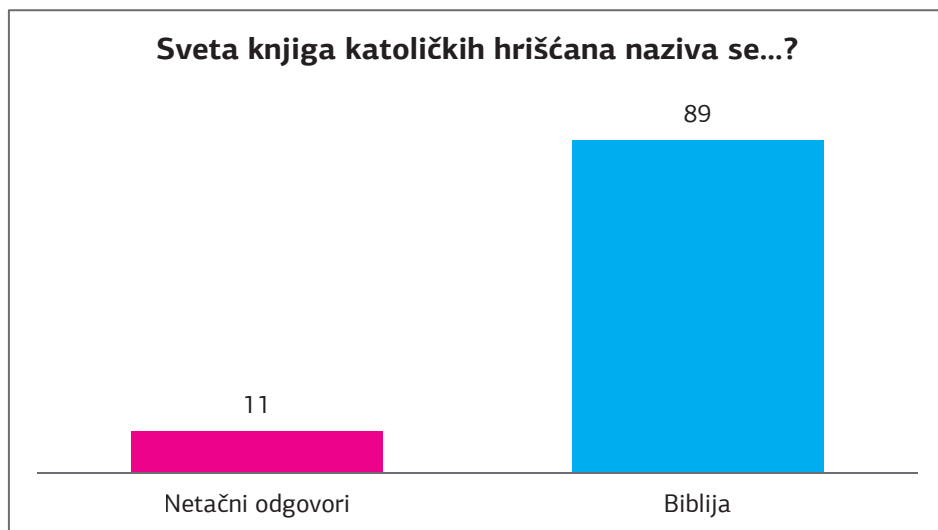

Grafikon 7

Sveta knjiga Jevreja je Tora i to znaju dvije trećine studenata (65,9%), a imajući u vidu etničku pripadnost ispitanika, odgovor na ovo pitanje je znalo 80% Bošnjaka, 56,6% Hrvata i 37,7% Srba (tabela 20).

Tabela 20. Sveta knjiga Jevreja naziva se...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	33	100	154	133,676	2	,000
	%	43,4	20,0	62,3			
Tora	N	43	401	93			
	%	56,6	80,0	37,7			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Grafikon 8

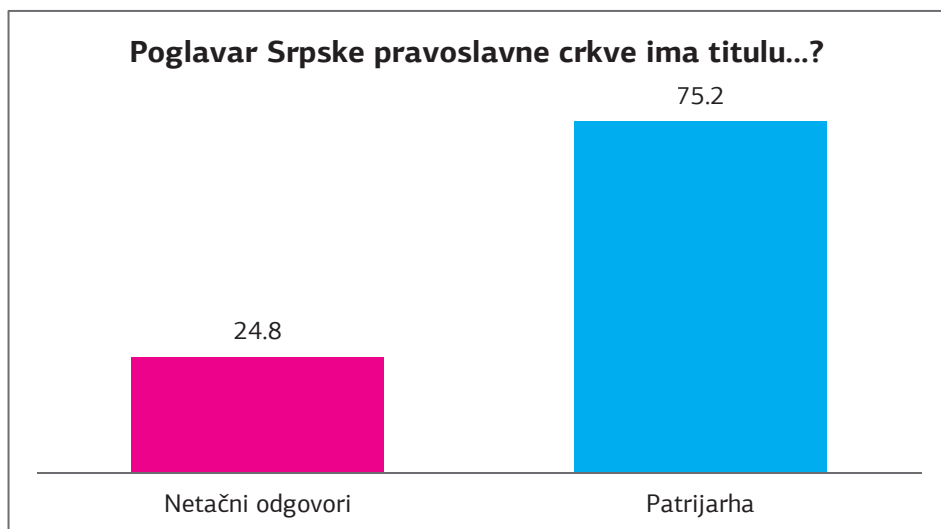
Biblija je sveta knjiga katolika i odgovor na ovo pitanje je znalo 89% studenata, dok 11% nije znalo odgovor ili je pogrešno odgovorilo. Imamo li u vidu etničku pripadnost studenata (tabela 21), vidimo da su najviše tačnih odgovora dali Hrvati (97,2%), a potom Bošnjaci (92%) i Srbi (80,6%).

Tabela 21. Sveta knjiga katoličkih hrišćana naziva se...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	1	40	48	30,327	2	,000
	%	1,3	8,0	19,4			
Biblija	N	75	461	199			
	%	98,7	92,0	80,6			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Znanje o pravoslavlju

U okviru ovog poglavlja vidjećemo koliko studenti iz Bosne i Hercegovine znaju o pravoslavlju i da li se međusobno razlikuju s obzirom na to da li su Srbi, Hrvati ili Bošnjaci.

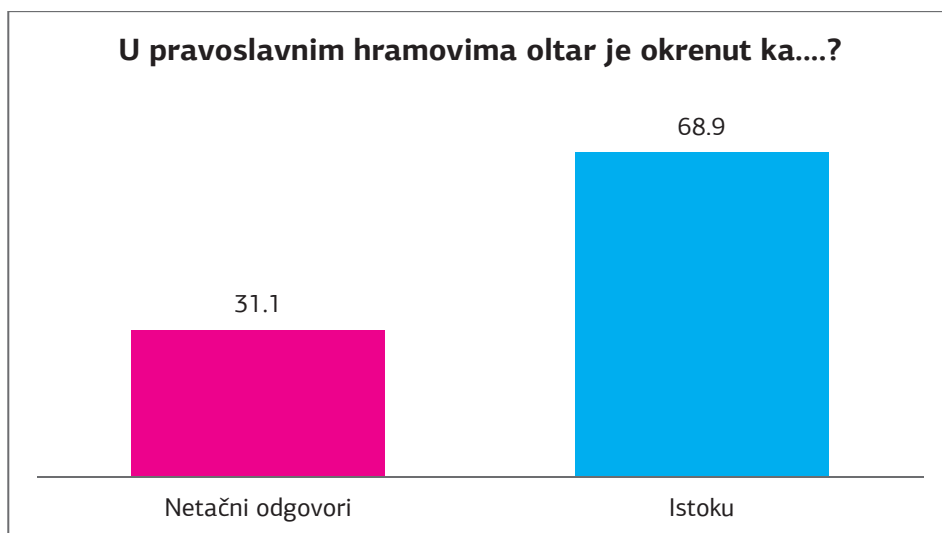

Grafikon 9

Da prvi čovjek Srpske pravoslavne crkve nosi titulu patrijarha znalo je 75,2% studenata, od toga 85,8% Srba, 72,7% Bošnjaka i 62,2% Hrvata (tabela 22).

Tabela 22. Poglavar Srpske pravoslavne crkve ima titulu...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	28	137	35	22,821	2	,000
	%	36,8	27,3	14,2			
Patrijarh	N	48	364	212			
	%	62,2	72,7	85,8			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

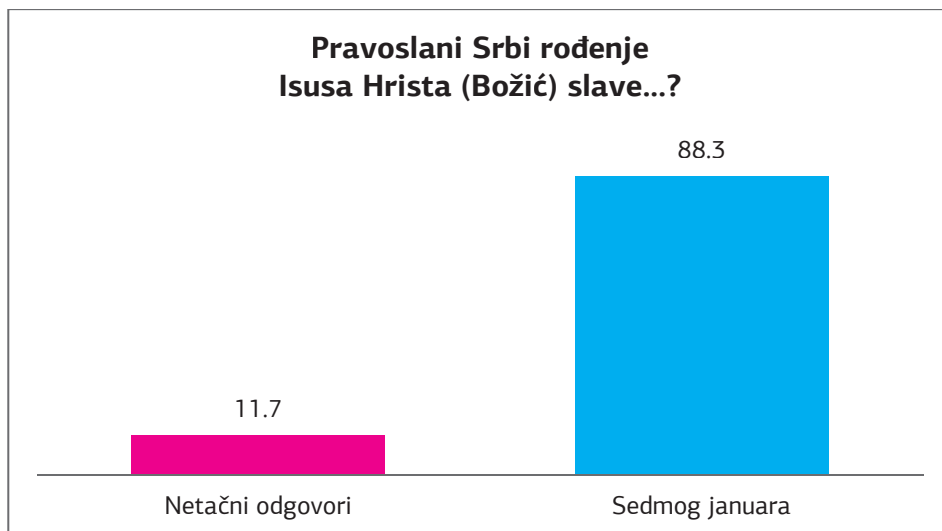

Grafikon 10

U pravoslavnim hramovima oltar je okrenut ka istoku i na ovo pitanje su tačno odgovorile dvije trećine studenata (68,9%), dok je njih 31,1% dalo pogrešan odgovor. Najviše tačnih odgovora nalazimo kod Srba (93,9%), a potom kod Hrvata (63,2%) i Bošnjaka (57,9%) i razlika između njih je statistički značajna (tabela 23).

Tabela 23. U pravoslavnim hramovima oltar je okrenut ka....?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	28	211	15	102,212	2	,000
	%	36,8	42,1	6,1			
Istoku	N	48	309	233			
	%	63,2	57,9	93,9			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

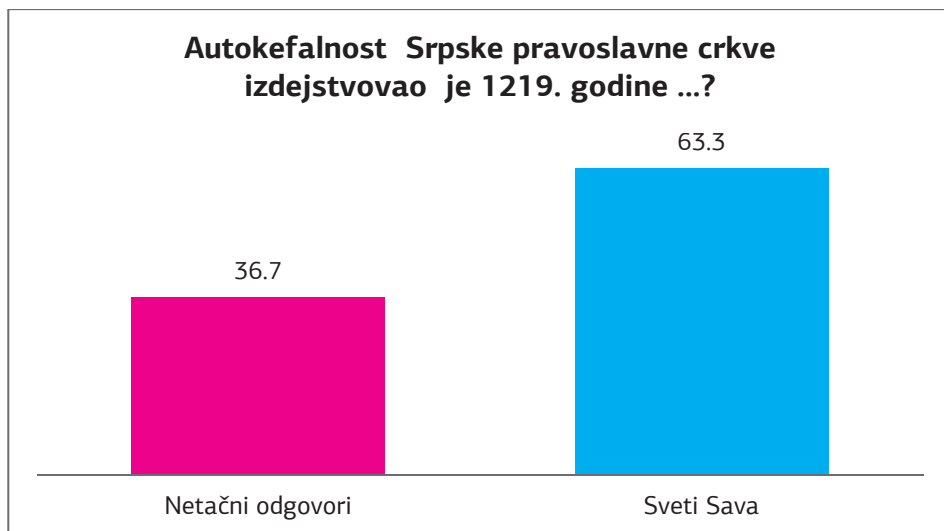

Grafikon 11

Pravoslavni Božić se slavi 7. januara i to zna 88,3% bosanskohercegovačkih studenata. Imamo li u vidu etničku pripadnost studenata, vidimo da između njih postoji statistički značajna razlika (tabela 24) i da je najveći broj Srba znao odgovor na ovo pitanje (88,3%), slijede Hrvati (88,2%) i Bošnjaci (84%).

Tabela 24. *Pravoslani Srbi rođenje Isusa Hrista (Božić) slave...?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	9	80	5	31,843	2	,000
	%	11,8	16,0	2,0			
7. januara	N	67	421	242			
	%	88,2	84,0	98,0			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

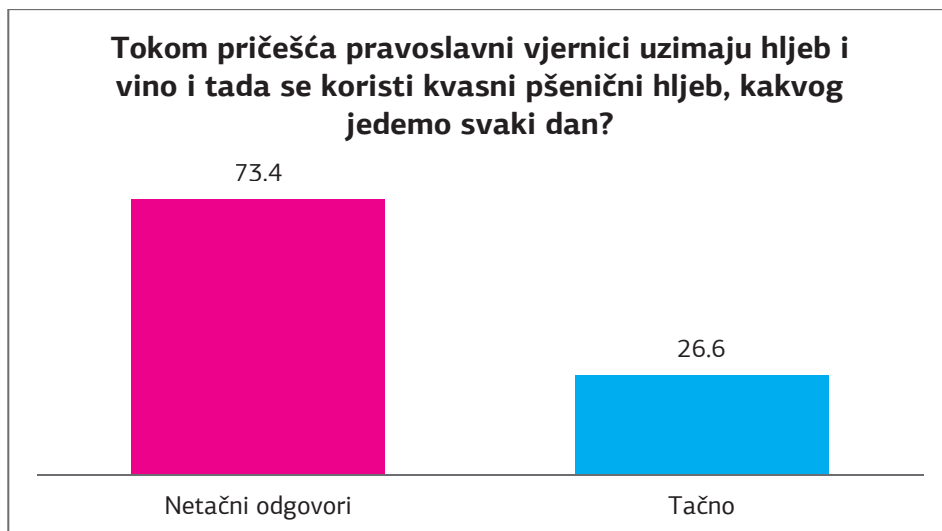

Grafikon 12

Autokefalnost Srpske pravoslavne crkve izdejstvovao je 1219. godine Sveti Sava i to znaju skoro dvije trećine studenata (63,3%), a najviše tačnih odgovora na ovo pitanje dali su Srbi (76,9%), a potom Hrvati (61,8%) i Bošnjaci (57,7%) i razlika između njih je statistički značajna (tabela 25).

Tabela 25. Autokefalnost Srpske pravoslavne crkve izdejstvovao je 1219. godine ...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	29	212	57	26,667	2	,000
	%	38,2	42,3	23,1			
Sveti Sava	N	47	289	190			
	%	61,8	57,7	76,9			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Grafikon 13

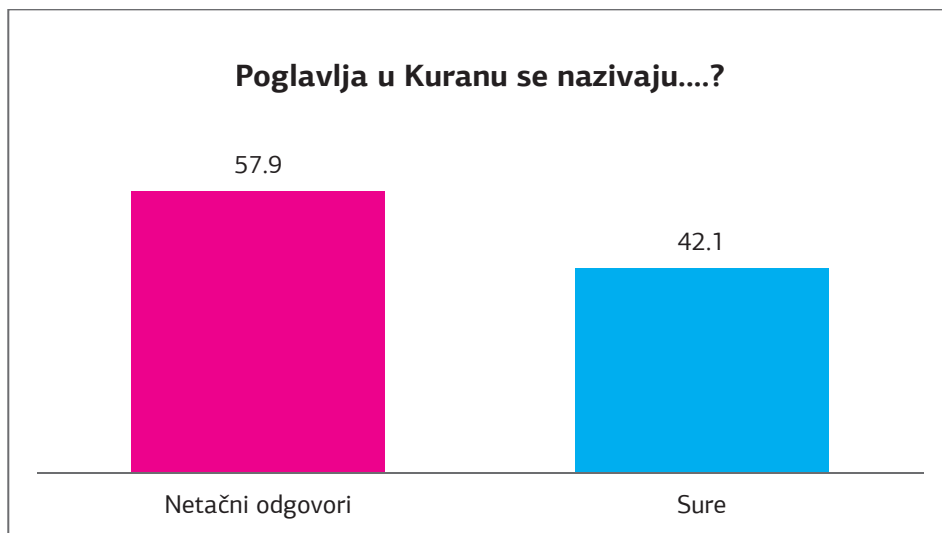
Tokom pričešća pravoslavni vjernici uzimaju kvasni hljeb i vino i to zna svaki četvrti ispitanik (26,6%) i ta razlika evidentna s obzirom na etničku pripadnost studenata. Među Srbima nalazimo najviše tačnih odgovora (35,6%), a slijede Hrvati (25%) i Bošnjaci (22,6%).

Tabela 26. Tokom pričešća pravoslavni vjernici uzimaju hljeb i vino i tada se koristi kvasni pšenični hljeb, kakvog jedemo svaki dan?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	57	388	159	14,570	2	,000
	%	75,0	77,4	64,4			
Tačno	N	19	113	88			
	%	25,0	22,6	35,6			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Znanje o islamu

U ovom poglavlju saznaćemo koliko studenti znaju o islamu i da li su te razlike značajne s obzirom na njihovu etničku pripadnost.

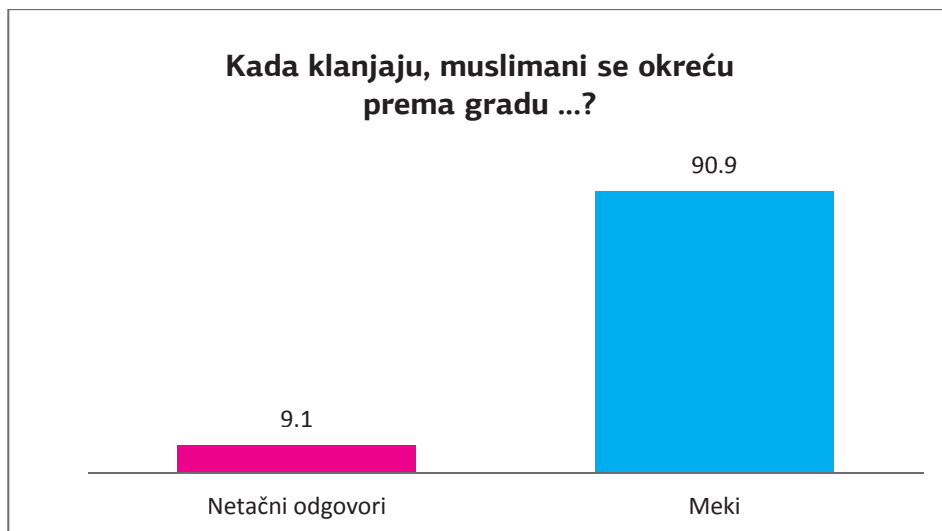

Grafikon 14

Poglavlja u Kuranu se zovu Sure i ima ih stotinu i četrnaest i to je znalo 42,1% studenata. U tabeli 27 vidimo da između Bošnjaka, Hrvata i Srba ne postoji statistički značajna razlika.

Tabela 27. Poglavlja u Kuranu se nazivaju....?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	53	275	143	6,015	2	,061
	%	69,7	54,9	57,9			
Sura	N	23	226	104			
	%	30,3	45,1	42,1			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

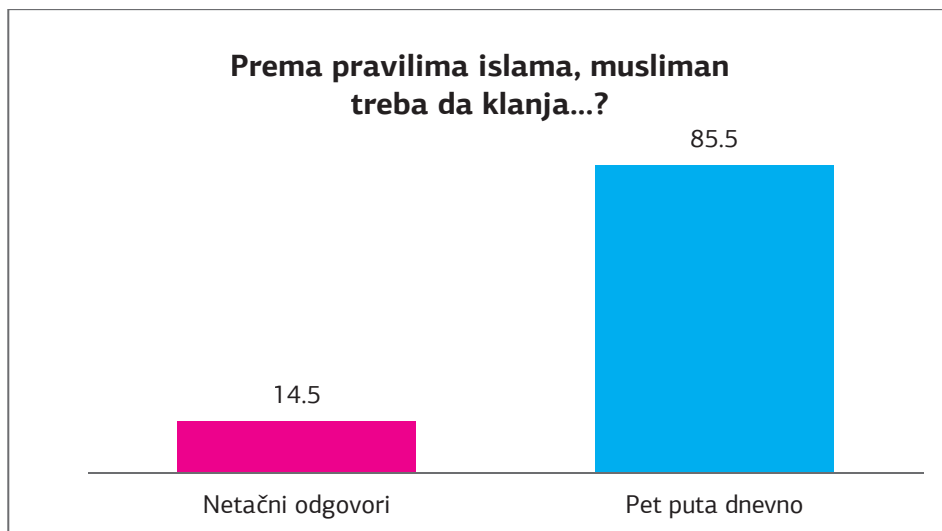

Grafikon 15

Najveći broj bosanskohercegovačkih studenata (90,9%) zna da se muslimani tokom molitve okreću prema gradu Meki, dok svaki deseti ispitanik (9,1%) nije tačno odgovorio na ovo pitanje. S obzirom na etničku strukturu uzorka najviše tačnih odgovora na ovo pitanje nalazimo kod Bošnjaka (98,6%), a slijede Hrvati (80,3%) i 77,7% Srbi, a razlika između njih je statistički značajna (tabela 28).

Tabela 28. Kada klanjaju, muslimani se okreću prema gradu ...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	15	7	55	95,732	2	,000
	%	19,7	1,4	22,3			
Meki	N	61	494	192			
	%	80,3	98,6	77,7			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

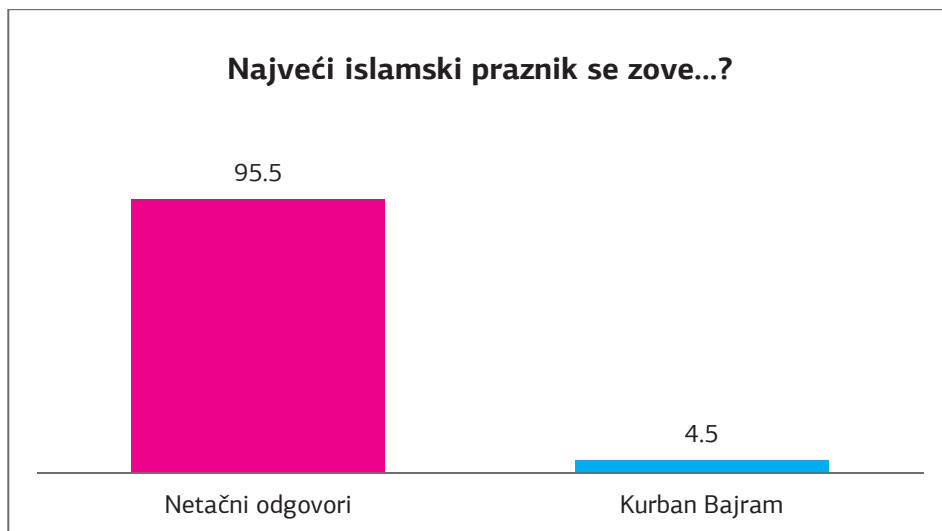

Grafikon 16

Islam propisuje da musliman treba da klanja pet namaza dnevno i to zna 85,5% ispitanih studenata, ali razlike postaju značajne kada pogledamo odgovore s obzirom na etničku pripadnost studenata. Na ovo pitanje tačno je odgovorilo 98,4% Bošnjaka, 70% Srba i 47,4% Hrvata (tabela 29).

Tabela 29. Prema pravilima islama, musliman treba da klanja...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	40	8	74			
	%	52,6	1,6	30,0			
Pet puta dnevno	N	36	493	173			
	%	47,4	98,4	70,0			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

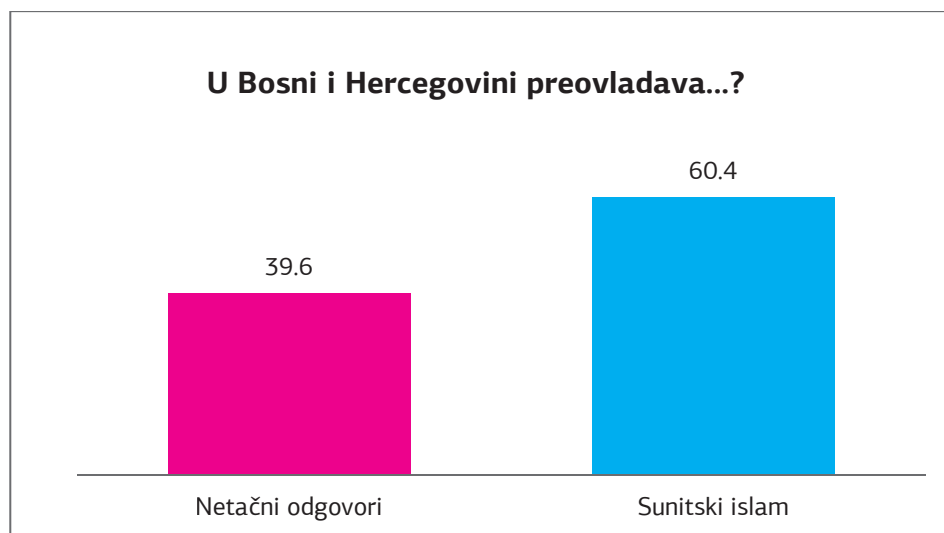

Grafikon 17

Najveći islamski praznik se zove Kurban Bajram i to je znalo 4,5% studenata. Važno je napomenuti da muslimani slave dva Bajrama, Kurban i Ramazanski, jer mnogi ispitanici su kao odgovor napisali samo Bajram, ne precizirajući tačno o kojem se radi i taj odgovor nije prihvaćen kao tačan. Ne postoji statistički značajna razlika između pripadnika tri etničke grupe kod ovog pitanja (tabela 30).

Tabela 30. *Najveći islamski praznik se zove...?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	73	478	236	,065	2	,968
	%	96,1	95,4	95,5			
Kurban Bajram	N	3	23	11			
	%	3,9	4,6	4,5			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Grafikon 18

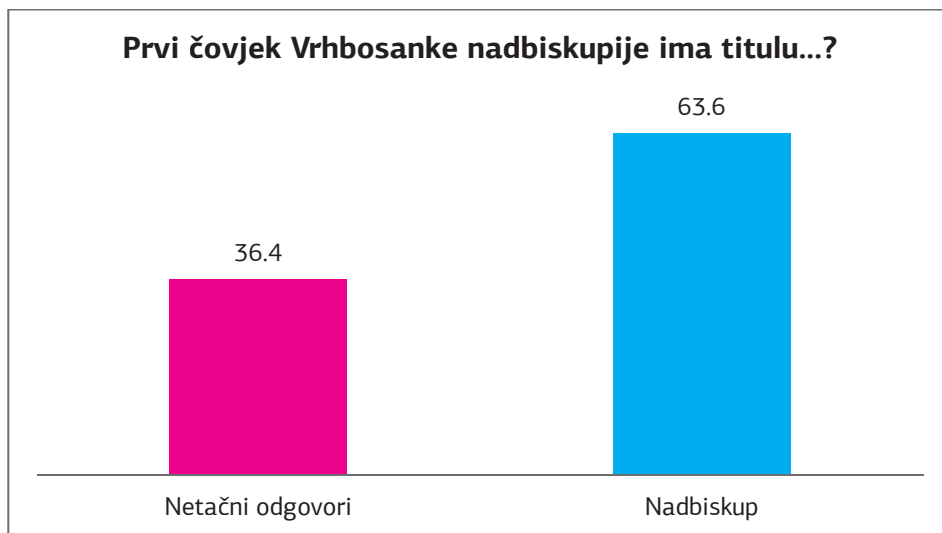
U Bosni i Hercegovini preovladava sunitski islam i tačan odgovor na ovo pitanje dalo je 60,4% studenata. Ipak, razlike između Bošnjaka, Srba i Hrvata postoje i statistički su značajne (tabela 31). Na ovo pitanje tačno je odgovorilo 71,5% Bošnjaka, 52,6% Hrvata i 40,1% Srba.

Tabela 31. U Bosni i Hercegovini preovladava...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	36	143	148	70,108	2	,000
	%	47,4	28,5	59,9			
Sunitski islam	N	40	358	99			
	%	52,6	71,5	40,1			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Znanje o katoličanstvu

U ovom poglavlju vidjećemo koliko bosanskohercegovački studenti znaju o katoličkoj vjeri i da li razlike između njih postoje s obzirom na etničku pripadnost.

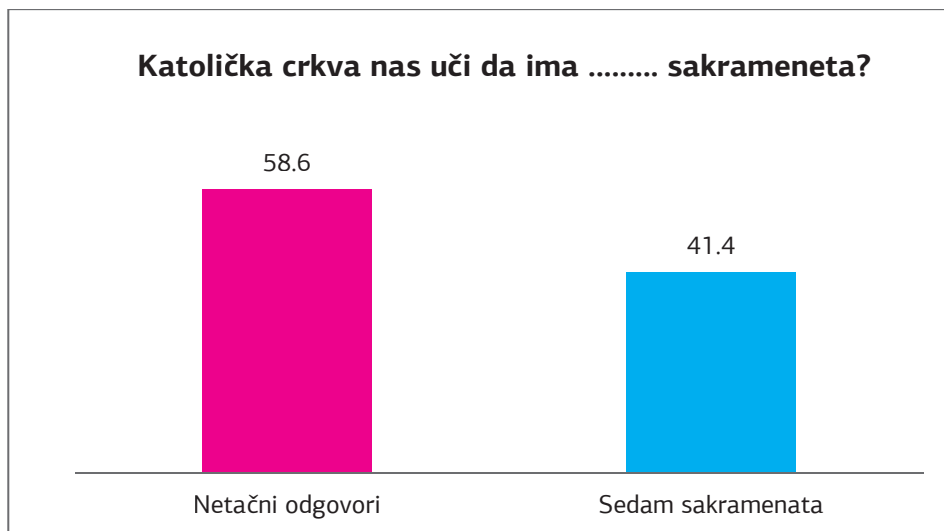

Grafikon 19

Iako je u samom pitanju sadržan i odgovor, na ovo pitanje je tačno odgovorio svaki treći student (63,6%), ali je interesantno da su najviše tačnih odgovora dali Bošnjaci (65,5%), a potom Hrvati (60,5%) i Srbi (59,5%), ipak, razlika između njih nije statistički značajna (tabela 32).

Tabela 32. Prvi čovjek Vrhbosanke nadbiskupije ima titulu...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	30	173	100	2,786	2	,248
	%	39,5	34,5	40,5			
Nadbiskup	N	46	328	147			
	%	60,5	65,5	59,5			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

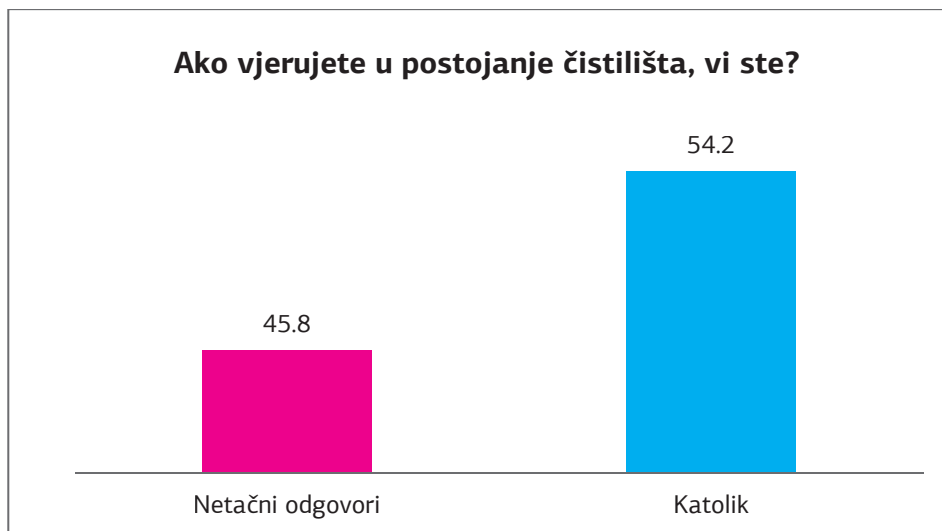

Grafikon 20

Katolička vjera priznaje sedam sakramenata (krštenje, krizma, euharistija, ispovijed, bolesničko pomazanje, svećenički red i ženidba) i to je znalo 41,4% bosanskohercegovačkih studenata, od toga 78,9% Hrvata, 37,5% Bošnjaka i 36,8% Srba i ta razlika između njih je statistički značajna (tabela 33).

Tabela 33. *Katolička crkva nas uči da ima sakrameneta?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	16	313	156	49,450	2	,000
	%	21,1	62,5	63,2			
Sedam sakramenata	N	60	188	91			
	%	78,9	37,5	36,8			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

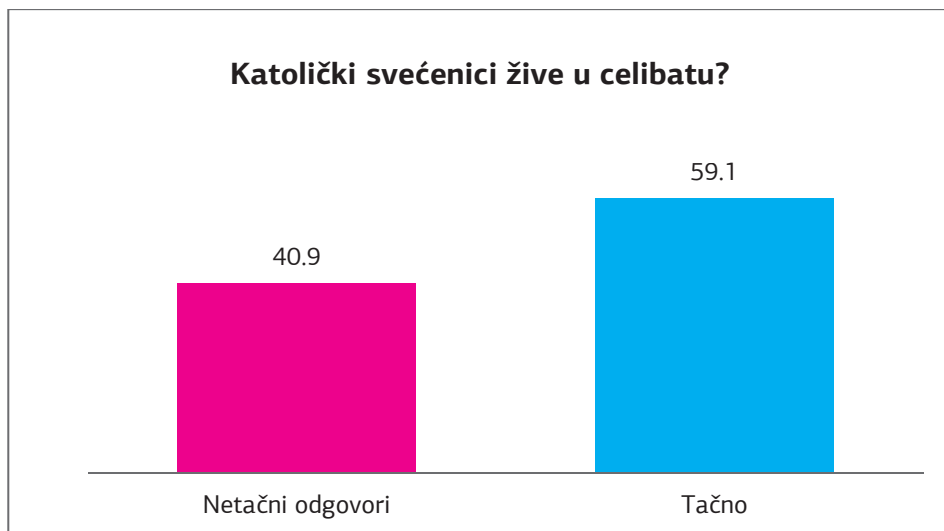

Grafikon 21

Katolici vjeruju u postojanje čistilišta i nešto više od polovine ispitanika (54,2%) dalo je tačan odgovor na ovo pitanje, među njima je 90,8% Hrvata, 55,5% Srba i 48,7% Bošnjaka, a razlika između njih je statistički značajna (tabela 34).

Tabela 34. *Ako vjerujete u postojanje čistilišta, vi ste?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	7	257	110	47,260	2	,000
	%	9,2	51,3	44,5			
Katolik	N	69	244	137			
	%	90,8	48,7	55,5			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Grafikon 22

Da katolički svećenici žive u celibatu zna 59,1% studenata i to 82,9% Hrvata, 60,3% Srba i 54,3% Bošnjaka. Razlika između ove tri kategorije ispitanika je statistički značajna (tabela 35).

Tabela 35. *Katolički svećenici žive u celibatu?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	v	df	p
Netačni odgovori	N	13	229	98	22,642	2	,000
	%	17,1	45,5	39,7			
Da	N	63	272	149			
	%	82,9	54,3	60,3			
Total	N	76	501	247			
	%	100,0	100,0	100,0			

Razlike između studenata u poznavanju pojedinih aspekta religije s obzirom na neke socio-demografske varijable

U ovom poglavlju ćemo vidjeti da li se znanje bosanskohercegovačkih studenata o pojedinim aspektima religije razlikuje s obzirom na neke socio-demografske varijable koje smo mjerili (pol, etnička pripadnost i da li su u školi pohađali vjeronauku ili neki alternativni predmet). Pojedine aspekte znanja o religiji smo podijelili u više kategorija i to: opšte znanje o religiji (sa pitanjima koja se tiču motiva iz Starog zavjeta, kako pojedine religije opažaju Isusa Hrista i znanje o svetim knjigama), a potom i znanje o pravoslavlju, islamu i katoličanstvu i ukupno znanje o religiji.

Tabela 36. Razlika u znanju muškaraca i žena s obzirom na pojedine aspekte religije

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Opšte znanje o religioznosti	Muškarci	313	,7462	,15538	,00878	,605	862	,545
	Žene	551	,7393	,16204	,00690			
Znanje o pravoslavlju	Muškarci	313	,6364	,24142	,01365	-,836	862	,403
	Žene	551	,6501	,22489	,00958			
Znanje o islamu	Muškarci	313	,5661	,21424	,01211	-,254	862	,800
	Žene	551	,5699	,20441	,00871			
Znanje o katoličanstvu	Muškarci	313	,5463	,30331	,01714	,089	862	,929
	Žene	551	,5445	,28892	,01231			
Ukupno znanje o religijama	Muškarci	313	,6238	,15007	,00848	-,213	862	,831
	Žene	551	,6259	,14067	,00599			

Iz tabele 36 vidimo da se muškarci i žene međusobno ne razlikuju kada se radi o poznavanju svoje, ali i drugih religija.

Tabela 37. Razlika u znanju etničkih grupa s obzirom na pojedine aspekte religije

		N	M	SD	SE
Opšte znanje o religioznosti	Hrvati	76	,7536	,17491	,02006
	Bošnjaci	501	,7587	,15815	,00707
	Srbi	247	,6986	,15567	,00991
Znanje o pravoslavlju	Hrvati	76	,6026	,21785	,02499
	Bošnjaci	501	,5896	,22815	,01019
	Srbi	247	,7806	,17561	,01117
Znanje o islamu	Hrvati	76	,4289	,25023	,02870
	Bošnjaci	501	,6363	,15504	,00693
	Srbi	247	,4688	,23435	,01491
Znanje o katoličanstvu	Hrvati	76	,7829	,23924	,02744
	Bošnjaci	501	,5150	,28245	,01262
	Srbi	247	,5304	,30258	,01925
Ukupno znanje o religijama	Hrvati	76	,6420	,16074	,01844
	Bošnjaci	501	,6249	,13867	,00620
	Srbi	247	,6196	,15168	,00965

U tabeli 37 vidimo da se Srbi, Hrvati i Bošnjaci međusobno razlikuju u znanju iz opšte religioznosti, znanju o pravoslavlju, islamu i katoličanstvu, ali ta razlika ne postoji kada se radi o ukupnom znanju o religiji (tabela 37.1). Kada se radi o opštem znanju o religiji, najviše znanja nalazimo kod Bošnjaka i Hrvata, a najmanje kod Srba (tabela 37) i možemo reći da se Srbi značajno razlikuju od druge dvije etničke grupe (tabela 37.2). Srbi najviše znaju o pravoslavlju, a slijede Hrvati i Bošnjaci (tabela 37), a interesantno je da se Hrvati razlikuju i od Srba i od Bošnjaka (tabela 37.2). Najviše znanja o islamu nalazimo kod Bošnjaka, a potom kod Srba i Hrvata (tabela 37), ali je ta razlika značajna između Bošnjaka i ostala dva naroda (tabela 37.2). O katoličanstvu najviše znaju Hrvati, a slijede Bošnjaci i Srbi (Tabela 37). Bošnjaci i Srbi međusobno se ne razlikuju kada se radi o poznavanju katoličke religije (tabela 37.2).

Tabela 37.1 ANOVA

		df	F	p
Opšte znanje o religioznosti	Between Groups	2	12,112	,000
	Within Groups	821		
Znanje o pravoslavlju	Between Groups	2	68,519	,000
	Within Groups	821		
Znanje o islamu	Between Groups	2	84,708	,000
	Within Groups	821		
Znanje o katoličanstvu	Between Groups	2	29,573	,000
	Within Groups	821		
Ukupno znanje o religijama	Between Groups	2	,698	,498
	Within Groups	821		

Tabela 37.2 LSD

			MD	SE	p
Opšte znanje o religioznosti	Hrvati	Srbi	,05502	,02086	,009
	Bošnjaci	Srbi	,06010	,01236	,000
Znanje o pravoslavlju	Hrvati	Srbi	-,17794	,02791	,000
	Bošnjaci	Hrvati	-,19095	,01654	,000
Znanje o islamu	Bošnjaci	Hrvati	,20738	,02362	,000
		Srbi	,16750	,01492	,000
Znanje o katoličanstvu	Hrvati	Bošnjaci	,26792	,03509	,000
		Srbi	,25253	,03739	,000

Tabela 38. Razlika u znanju ispitanika koji su pohađali vjeronauku ili neki drugi alternativni predmet s obzirom na pojedine aspekte religije

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Opšte znanje o religioznosti	Vjeronauka	752	,7431	,15882	,00579	,087	839	,931
	Alternativni predmet	89	,7416	,15439	,01636			
Znanje o pravoslavlju	Vjeronauka	752	,6511	,22881	,00834	1,371	893	,171
	Alternativni predmet	89	,6157	,23974	,02541			
Znanje o islamu	Vjeronauka	752	,5684	,20722	,00756	-,104	839	,917
	Alternativni predmet	89	,5708	,22064	,02339			
Znanje o katoličanstvu	Vjeronauka	752	,5465	,29560	,01078	,252	839	,421
	Alternativni predmet	89	,5730	,27747	,02941			
Ukupno znanje o religijama	Vjeronauka	752	,6273	,14156	,00516	,124	839	,901
	Alternativni predmet	89	,6253	,14852	,01574			

Iz tabele 38 vidimo da se studenti koji su pohađali vjeronauku i oni koji su slušali neke alternativne predmete međusobno ne razlikuju kada se radi o poznavanju svoje, ali i drugih religija.

Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji i drugih varijabli kod studenata u Bosni i Hercegovini

U ovom poglavlju saznaćemo kako pojedini segmenti znanja o religiji (opšte znanje o religiji, znanje o pravoslavlju, katoličanstvu i islamu) i ukupno znanje koreliraju sa različitim varijablama koje smo mjerili. Na početku ćemo vidjeti kakva je veza između pojedinih aspekata znanja o religiji, a onda i sa nekim socio-demografskim varijablama (veli-

čina naselja i obrazovanje oca i majke). Potom ćemo vidjeti da li postoji povezanost, i u kojoj mjeri, znanja o religiji i varijabli nacionalizam, mundijalizam i vjerska ubjeđenja, a potom i sa socijalnom distancom prema Srbima, Hrvatima, Bošnjacima i Romima. Na kraju ćemo vidjeti kako su povezani pojedini aspekti autoritarnosti sa poznavanjem pojedinih religija. Važno je naglasiti da ćemo analizirati samo statistički značajne razlike na nivou 0,05 i 0,01.

Tabela 39. *Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji*

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Opšte znanje o religiji	1				
Znanje o pravoslavlju	,138**	1			
Znanje o islamu	,407**	,039	1		
Znanje o katoličanstvu	,322**	,197**	,219**	1	
Ukupno znanje o religiji	,643**	,552**	,601**	,756**	1

***. Korelacije značajne na nivou 0,01*

**. Korelacije značajne na nivou 0,05*

Sa porastom opšteg znanja o religiji, ali i znanja o islamu, katoličanstvu i pravoslavlju raste i ukupno znanje o religiji. Sve ove veze su pozitivne, srednjeg ili visokog intenziteta (tabela 39). Veze između znanja o katoličanstvu i opšteg znanja o religiji, znanja o pravoslavlju i znanja o islamu su pozitivne statistički značajne, ali niske ili veoma niske. Znanje o pravoslavlju je u pozitivnoj korelaciji, niskog intenziteta, sa opštim znanjem o religiji, dok je veza znanja o islamu i opšteg znanja o religiji pozitivna, srednjeg intenziteta.

Tabela 40. Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji, veličine naselja u kojem žive, obrazovanju oca i majke

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Veličina naselja	,086*	,104**	,090**	,066	,132**
Obrazovanje oca	,055	,009	,025	,085*	,071*
Obrazovanje majke	,029	,059	-,014	,125*	,090*

** Korelacije značajne na nivou 0.01

* Korelacije značajne na nivou 0.05

U tabeli 40 vidimo da veličina naselja pozitivno korelira sa opštim znanjem o religiji, znanjem o pravoslavlju, islamu i ukupnim znanjem o religiji. Važno je napomenuti da su ove veze veoma slabe. Obrazovanje oca i majke je u pozitivnoj korelaciji sa znanjem o katoličanstvu i ukupnim znanjem o religiji, ali su te veze veoma slabe.

Tabela 41. Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji, nacionalizma, mundijalizma i vjerskih ubjeđenja

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Nacionalizam	-,022	-,040	-,036	-,109**	-,092**
Mundijalizam	,137**	,028	,011	,049	,079*
Vjerska ubjeđenja	,025	-,014	-,043	,085*	,029

** Korelacije značajne na nivou 0.01

* Korelacije značajne na nivou 0.05

Nacionalizam je u negativnoj i veoma slaboj korelaciji sa znanjem o katoličanstvu i ukupnim znanjem o religiji, dok je mundijalizam u pozitivnoj i veoma niskoj korelaciji sa opštim znanjem o religiji i ukupnim znanjem o religiji. Što su studenti manje vjernici, to je njihovo znanje o katoličanstvu manje i ta korelacija je veoma slaba (tabela 41).

Tabela 42. *Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji i spremnosti na kontakt sa Srbima, Hrvatima, Bošnjacima i Romima*

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Spremnost na kontakt sa Srbima	,074*	,274**	-,042	,108**	,170**
Spremnost na kontakt sa Hrvatima	,214**	,043	,108**	,231**	,233**
Spremnost na kontakt sa Bošnjacima	,234**	-,103**	,284**	,137**	,196**
Spremnost na kontakt sa Romima	,150**	,071*	,107**	,115**	,167**

***. Korelacije značajne na nivou 0,01*

**. Korelacije značajne na nivou 0,05*

Spremnost na kontakt sa Srbima je u pozitivnoj i veoma slaboj vezi sa opštim znanjem o religiji, znanjem o katoličanstvu i ukupnim znanjem o religiji, dok je korelacija nešto veća, ali i dalje niska, sa znanjem o pravoslavlju. Spremnost na kontakt sa Hrvatima je u veoma slaboj korelaciji sa znanjem o islamu i niskom korelacijom sa opštim znanjem o religiji, znanjem o katoličanstvu i ukupnim znanjem o religiji. Spremnost na kontakt sa Bošnjacima je u pozitivnoj i veoma niskoj korelaciji sa znanjem o katoličanstvu i ukupnom znanju o religiji, do je korelacija negativna i veoma slaba kada se radi o znanju o pravoslavlju. Niska i pozitivna korelacija se nalazi između znanja o opštoj religioznosti i znanja o islamu. Pozitivna ali niska korelacija postoji između spremnosti za kontakt sa Romima i svim mjeranim aspektima znanja o religiji (tabela 42).

Tabela 43. Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji i pojedinih elemenata autoritarnosti

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Ovaj narod neće opstati bez jakog vođe	-,041	-,071*	,062	-,090*	-,063
Treba pooštriti zakonske kazne i imaćemo bolje društvo	-,022	-,026	,065	-,073**	-,030
Jedini način da se društvo oporavi je da se vratimo tradicionalnim vrijednostima	-,049	,073*	-,011	-,062	-,020

** Korelacije značajne na nivou 0.01

* Korelacije značajne na nivou 0.05

Korelacija između konstatacije da narod treba jakog vođu i znanja o pravoslavlju i katoličanstvu je negativna i veoma slaba, ali statistički značajna. Veza između pooštavanja zakonske regulative i znanja o katoličanstvu je veoma slaba i negativna, dok je znanje o pravoslavlju u veoma niskoj i pozitivnoj korelaciji sa stavom da bi se jedno društvo oporavilo jeste povratak tradicionalnim vrijednostima (tabela 43).

Tabela 44. Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji i ideoloških preferencija na skali lijevo, centar, desno

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Ideološke preferencije	-,008	,069	-,083	-,027	-,019

** Korelacije značajne na nivou 0.01

* Korelacije značajne na nivou 0.05

Ne postoji statistički značajna korelacija između ideoloških preferencija na skali lijevo, centar desno i znanja o pojedinim aspektima religije (tabela 44).

Rasprava

Istraživanje je provedeno od aprila do juna 2021. godine na uzorku od 871 bosanskohercegovačkog studenta. Početna ideja je bila da se istraživanje sa studentima uradi metodom papir - olovka, ali smo zbog pandemije virusom COVID-19 tj. zbog različitih režima rada univerziteta studentima omogućili da upitnik popune onlajn ili metodom papir - olovka.

Kada govorimo o strukturi samo uzorka, studenti dolaze iz devet univerziteta sa cijele teritorije Bosne i Hercegovine. Studenti dolaze sa različitih fakulteta, ali preovladavaju oni sa društvenih i humanističkih, što je u jednoj mjeri uticalo na same rezultate, jer se o religijskim temama više govori na ovim fakultetima nego na tehničkim ili prirodnjačkim fakultetima. Među ispitanicima imamo dvije trećine žena i trećinu muškaraca, ali je interesantno da roditelji otprilike 80% ispitanika žive u mjestima veličine do 25 000 stanovnika. Više od polovine ispitanika su Bošnjaci, a nešto manje od trećine Srbi. Hrvata je oko 9%. Više od polovine ispitanika sebe opisuje kao „uvjereni sam vjernik/ca i prihvatam sve što me moja vjera uči”, dok je nereligioznih manje - nešto više od 10%.

Kada se govori o znanju studenata o pojedinim aspektima religije, od ukupno dvadeset i pet pitanja, studenti su u prosjeku odgovarali tačno na njih šesnaest. Deset tačnih odgovora imalo je 4,7% studenta. Dvadeset tačnih odgovora nalazimo kod 89,8% studenata, dok je preko dvadeset tačnih odgovora imalo njih 10,2%. Distribucija odgovora je pomjerena u desno, što znači da je jedan dio pitanja bio prilično lak za najveći broj ispitanika.

Pitanja koja su se pokazala veoma laka za studente se odnose na poznavanje svetih knjiga za (Biblija i Kuran) za hrišćane i muslimane, ali i pitanja koja se tiču datuma obilježavanja pravoslavnog Božića i Meke - grada ka kojem se okreću muslimani tokom molitve.

Kada se analiziraju razlike u znanju o religiji, vidimo da se muškarci i žene ne razlikuju značajno u svom ukupnom znanju o religiji, ali ni kod pojedinih aspekata tog znanja.

Razlike nalazimo s obzirom na etničku pripadnost ispitanika, što je bilo i očekivano. Pojedinačne etničke grupe imaju više znanja o religiji kojoj pripadaju nego o drugim religijama, što praktično znači da Hrvati imaju najviše znanja o katoličkoj vjeri, Bošnjaci o islamu, a Srbi o pravoslavlju. To se može objasniti na više načina. Prije svega, za kreiranje etničkog identiteta u Bosni i Hercegovini veoma je važan vjerski identitet i zbog toga se znanje o svojoj vjeri stavlja ispred znanja o drugim vjerama, ne samo u nastavi vjeronauke (Čelebičić, Lepić, i Soldo, 2014), već i u drugim školskim predmetima (Soldo i ostali, 2017), poput istorije, jezika, geografije, muzičkog vaspitanja. Takođe, vjerski obredi koji se odvijaju unutar porodice svakako utiču na kreiranje znanja o svojoj vjeri. Imamo li u vidu da je medijska scena u Bosni i Hercegovini podjeljena (Turčilo i Buljubašić, 2018), informacije koje mladi, ali i ostali stanovnici zemlje dobijaju najviše se tiču vjere i običaja njihove etničke grupe. Na kraju, moramo imati na umu da je danas Bosna i Hercegovina etnički podjeljena i da mladi ljudi nemaju mnogo prilike da se kroz neposredno iskustvo (rodbina, prijatelji, komšije) upoznaju sa drugim vjerama i običajima.

Posebno je interesantan nalaz da se studenti koji su pohađali vjeronauku i oni koji su slušali neke alternativne predmete međusobno ne razlikuju kada se radi o poznavanju svoje, ali i drugih religija. Izgleda da se znanje o religiji podjednako stiče i na vjeronauci, kao i kroz alternativne predmete, ali ciljevi sve tri vjeronauke u našim školama nisu primarno sticanje znanja o vjeri, već stvaranje vjernika.

Kada se govori o vezi između pojedinih aspekata znanja o religiji i ukupnog znanja, vidimo da su te veze pozitivne i srednjeg intenziteta. To znači da što ispitanici više znaju o pojedinim religijama, to je i njihovo ukupno znanje o religiji veće. Slična situacija je i kod znanja o pojedinim religijama tj. što znate više o jednoj religiji to više znate i o drugim religijama.

Ispitanici koji žive u mjestima sa više stanovnika više znaju o svim aspektima religije, izuzev katoličanstva. Koji su uzroci toga, može se spekulirati, ali je teško dati tačan odgovor. Vidljiva je i tendencija da sa porastom obrazovanja roditelja raste i znanje o religiji, ali treba biti oprezan jer je ta korelacija veoma niska.

Na našim prostorima religioznost i nacionalizam su veoma povezani i to pokazuju mnogobrojna istraživanja (Puhalo, 2006; Sekulić i Šporer, 2006; Blagojević, 2006; Perica, 2006; Boneta i Banovac, 2007). Naravno, religioznost i znanje o religiji nisu isto, što pokazuje i naše istraživanje. Što je nacionalizam izraženiji kod studenata, to je njihovo religijsko znanje slabije, pogotovo ukupno znanje o religiji i znanje o katoličanstvu. Interesantno je da imamo pozitivnu korelaciju, istina veoma nisku, između mundijalista i njihovog znanja o religiji. Vjerska ubjeđenja studenata nisu značajno povezana sa znanjem o religiji, što jeste donekle iznenađujuće jer smo očekivali da oni koji sebe opisuju kao vjernike (više i manje ortodoksne) imaju i više znanja o različitim aspektima religije.

Kada pogledamo odnos između znanja o pojedinim aspektima religije i ukupnog znanja o religiji i etničke distance, vidimo da što ispitanici više znaju o religiji, to su spremniji na bliskije odnose sa drugim ljudima, bez obzira na njihovu etničku pripadnost. Odstupanje nalazimo samo kod poznavanja pravoslavlja i odnosa prema Bošnjacima, gdje sa porastom znanja studenata o pravoslavlju, opada spremnost na uspostavljanje socijalnih odnosa sa Bošnjacima.

**ZNANJE GRAĐANA
BOSNE I HERCEGOVINE
O RELIGIJI**

Demografski podaci o građanima Bosne i Hercegovine

Nacrtom istraživanja planiramo je da imamo uzorak od 1000 građana Bosne i Hercegovine, ali je na naš upitnik odgovorilo 1715 osoba i evo kako izgleda demografska struktura uzorka.

Tabela 45. Pol ispitanika

	N	%
Odbija	13	,8
Muškarci	731	42,6
Žene	971	56,6
Total	1715	100,0

Ukupan broj ispitanika iz BiH je 1751, od tog broja je 42,6% muškaraca i 56,6% žena dok manje od 1% ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje.

Tabela 46. Starost ispitanika

	N	%
Odbija	42	2,5
Do 35 godina	473	27,7
Od 36 do 45 godina	664	38,6
Više od 45 godina	536	31,3
Total	1715	100,0

Najveći broj ispitanika je starosti između 36 i 45 godina (38,6%), dok je starijih od 45 godina 31,3%, a mlađih od 35 godina 27,7%.

Tabela 47. Vjerska ubjeđenja ispitanika

	N	%
Odbija	19	1,1
Uvjereni sam vjernik/ ca i prihvatam sve što me moja vjera uči	557	32,5
Vjernik/ca i ne prihvatam sve što me moja vjera uči	468	27,3
Nisam siguran/na vjerujem li ili ne vjerujem	107	6,2
Nisam religiozan/ na i nemam ništa protiv da drugi vjeruju	504	29,4
Nisam religiozan/ na i protivnik/ sa sam religije	60	3,5
Total	1715	100,0

Trećina ispitanika iz BiH (32,5%) za sebe kažu da su uvjereni vjernici koji prihvataju sve što ih njihova vjera uči, dok 27,3% za sebe kaže da su vjernici, ali ne prihvataju cjelokupno učenje svoje vjere. Onih koji se kolebaju oko ovog pitanja je 6,2%, dok 32,9% ispitanika kažu da nisu religiozni.

Tabela 48. Nacionalnost ispitanika

	N	%
Odbija	17	1,0
Hrvat	82	4,8
Bošnjak	1069	62,3
Srbin	147	8,6
Drugo	400	23,3
Total	1715	100,0

Najveći broj ispitanika su Bošnjaci (62,3%), a slijede ostali (23,3%), Srbi (8,6%) i Hrvati (4,8%), a 1% ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje.

Tabela 49. Ideološka pozicija na skali lijevo, centar, desno

	N	%
Ljevica	592	34,5
Lijevi centar	406	23,7
Centar	217	12,7
Desni centar	85	5,0
Desnica	39	2,3
Odbija	376	21,9
Total	1715	100,0

Iz tabele 49 vidimo da jedna trećina ispitanika (34,5%) sebe opisuje kao ljevičara, dok 23,7% ispitanika sebe smješta na lijevi centar. Imamo 12,7% onih koji za sebe kažu da su centar, dok 5% sebe opisuje kao desni centar, a 2,3% kao desnicu. Onih koji nisu odgovorili na ovo pitanje je 21,9%.

Tabela 50. Veličina naselja u kojem živi porodica ispitanika

	N	%
Odbija	11	,6
Do 500 stanovnika	63	3,7
Do 1000 stanovnika	73	4,3
Do 5000 stanovnika	158	9,2
Do 10 000 stanovnika	144	8,4
Do 25 000 stanovnika	162	9,4
Do 50 000 stanovnika	164	9,6
Do 100 000 stanovnika	113	6,6
Preko 100 000 stanovnika	827	48,2
Total	1715	100,0

Nešto manje od polovine ispitanika (48,2%) živi u naseljima sa preko 100 000 stanovnika, 6,6% živi u mjestima u kojima ih je do 100 000. Ispitanika koji dolaze iz mjesta koja imaju do 1000 stanovnika imamo 8%, dok 9,2% dolazi iz mjesta do 5000 stanovnika. Ispitanika koji žive

u mjestima do 10 000 stanovnika je 8,4%, a do 25 000 stanovnika 9,4%. Među ispitanicima nalazimo i 9,6% ispitanika koji žive u mjestima veličine do 50 000 stanovnika.

Tabela 51. *Obrazovanje oca ispitanika*

	N	%
Odbija	24	1,4
Osnovna škola	158	9,2
Srednja škola – treći stepen	395	23,0
Srednja škola četvrti stepen	531	31,0
Viša i visoka škola	607	35,4
Total	1715	100,0

Među ispitanicima najviše je onih čiji je otac visoko obrazovan (35,4%), a slijede očevi koji su četvrti stepen srednje škole (31%) i oni sa završenim zanatom (23%). U okviru uzorka nalazimo i 9,2% ispitanika čiji su očevi završili osnovnu školu.

Tabela 52. *Obrazovanje majki ispitanika*

	N	%
Odbija	42	2,4
Osnovna škola	414	24,1
Srednja škola – treći stepen	278	16,2
Srednja škola – četvrti stepen	596	34,8
Viša i visoka škola	385	22,4
Total	1715	100,0

Kada se radi o obrazovanju majki ispitanika, najviše je majki sa završenom srednjom školom četvrti stepen (34,8%), a slijede visokobrazovane majke (22,4%), majke sa završenim zanatom (16,2%), dok je 24,1% majki koje imaju završenu samo osnovnu školu.

Tabela 53. *Da li ste u osnovnoj školi pohađali...?*

	N	%
Bez odgovora	505	29,4
Vjeronauku	683	39,8
Društvo/ kultura/ religija	272	15,9
Zdravi stilovi života	255	14,9
Total	1715	100,0

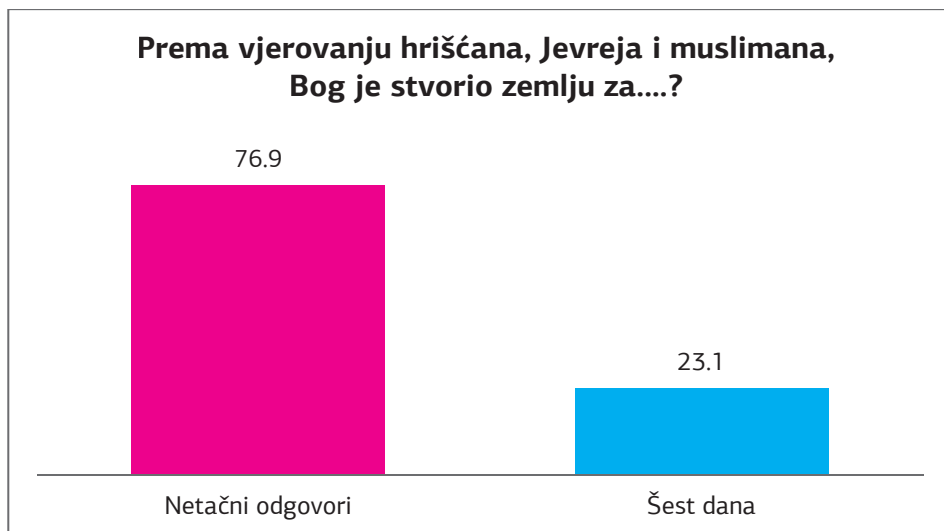
Najveći broj ispitanika iz BiH je pohađao vjeronauku, njih 39,8%, dok je predmet društvo/ kultura/ religija pohađalo njih 15,9%. Na predmet zdravi stilovi života išlo je 14,9% ispitanika.

Odgovori stanovnika Bosne i Hercegovine na svako pitanje posebno

Na početku naše analize prikazaćemo kako su građani BiH, bez uzorka studenata, odgovarali na svako pitanje ponaosob, a onda ćemo vidjeti da li postoji razlika između njih s obzirom na njihovu etničku pripadnost. Važno je naglasiti da smo tokom obrade prikazali samo tačne odgovore, dok su netačni odgovori svrstani u jednu kategoriju.

Starozavjetno znanje

Imajući u vidu da muslimani i hrišćani Stari zavjet prihvataju kao svesne spise i da se u Kuranu i Starom zavjetu nalaze priče koje su slične, prvi dio upitnika smo koncipirali tako da vidimo koliko oni imaju znanja o događajima koji su opisani u ovoj zbirici tekstova.

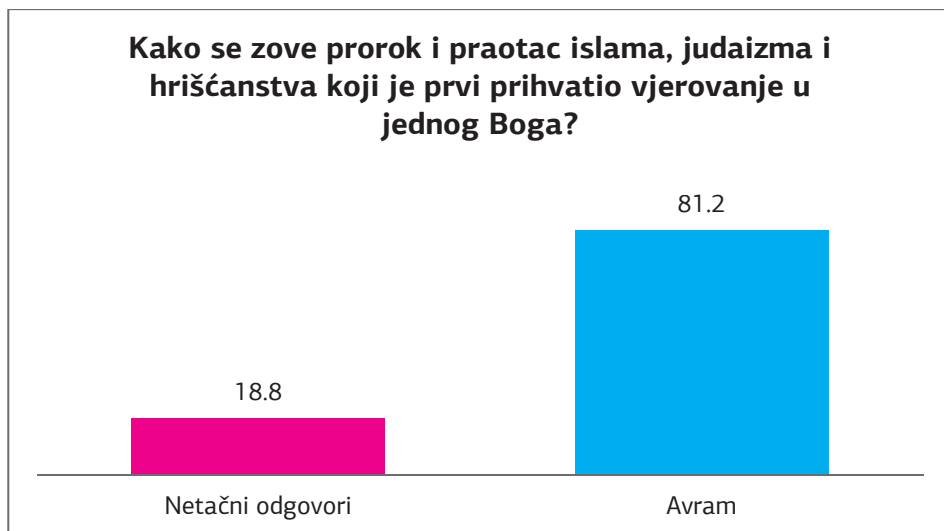

Grafikon 23

Svaki četvrti građanin (23,1%) zna da je prema vjerovanju hrišćana Bog stvorio svijet za šest dana, dok su ostali građani (76,9%) dali pogrešan odgovor. U tabeli 54 vidimo da je 40,1% Srba dalo tačan odgovor, 31,7% Hrvata, 23,5% ostalih i 20,3% Bošnjaka.

Tabela 54. Prema vjerovanju hrišćana, Jevreja i muslimana, Bog je stvorio zemlju za....?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	56	852	88	306	31,933	3	,000
	%	68,3	79,7	59,9	76,5			
Šest dana	N	26	217	59	94			
	%	31,7	20,3	40,1	23,5			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

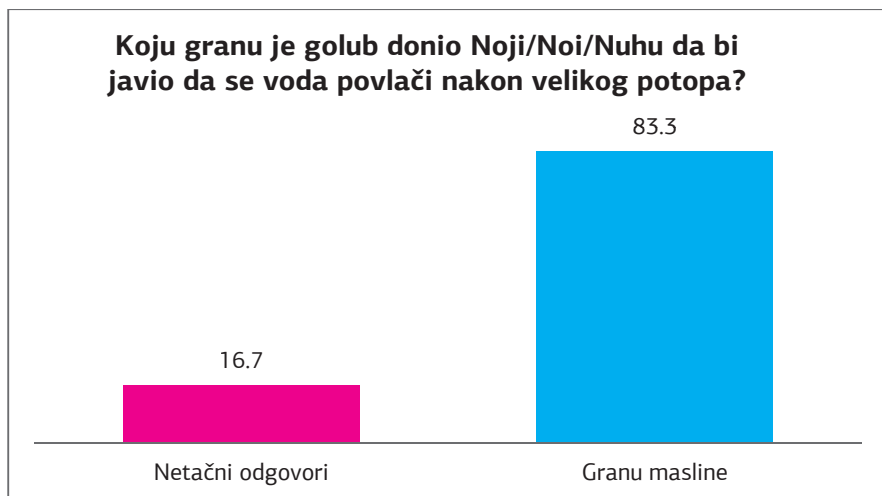

Grafikon 24

Avram/Abraha ili Ibrahim je prva osoba koja je prihvatila vjerovanje u jednog Boga i to zna 81,2% stanovnika BiH, dok je svaki peti građanin (18,8%) dao pogrešan odgovor. Najviše tačnih odgovora nalazimo kod Bošnjaka (82,3%) i ostalih (82,5%), a slijede Hrvati (75,6%) i Srbi (74,1%) i razlika između njih je statistički značajna (tabela 55).

Tabela 55. *Kako se zove prorok i praotac islama, judaizma i hrišćanstva koji je prvi prihvatio vjerovanje u jednog Boga?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	20	189	38	70	7,809	3	,050
	%	24,4	17,7	25,9	17,5			
Avram	N	62	880	109	330			
	%	75,6	82,3	74,1	82,5			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Grafikon 25

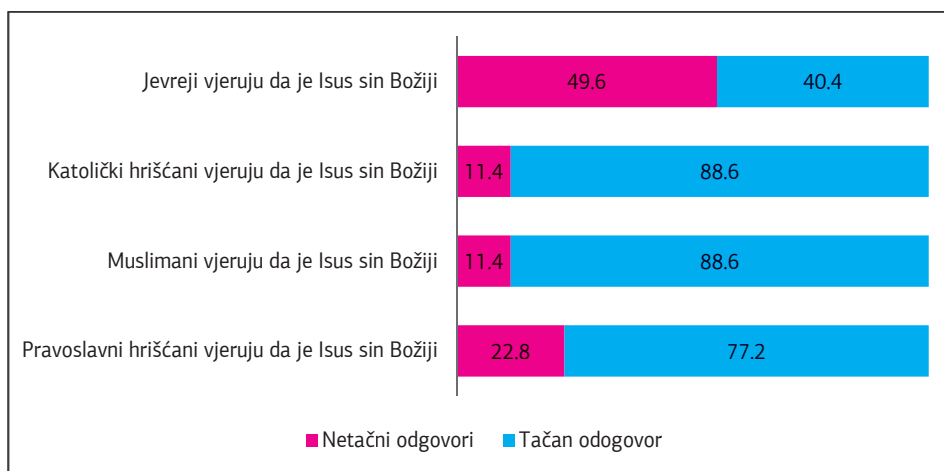
Nakon potopa Noje pušta golubicu koja donosi maslinovu granu kao vijest da se voda povlači. Ovo je znalo više od tri četvrtine građana (83,3%), dok je 16,7% netačno odgovorilo. Razlika između srpskih, hrvatskih i bošnjačkih ispitanika su statistički značajne (tabela 56), ali najveći broj tačnih odgovora nalazimo kod Hrvata (96,3%), pa Srba (89,1%), ostalih (84,3%) i Bošnjaka (81,4%).

Tabela 56. *Koju granu je golub donio Noji/Noi/Nuhu da bi javio da se voda povlači nakon velikog potopa?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	3	199	16	63	16,772	3	,001
	%	3,7	18,6	10,9	15,8			
Granu masline	N	79	870	131	337			
	%	96,3	81,4	89,1	84,3			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Percepcija Isusa Hrista u hrišćanstvu, judaizmu i islamu

Hrišćanstvo Isusa Hrista opaža kao Bogočoveka jer u sebi ima dvije prirode – božansku, od Boga Oca i čovječiju, od majke. Ona je Boga nosila u svom tijelu. Muslimani Isusa Hrista vide kao jednog od 24 proroka, ali ne i kao Sina Božijeg. Judaizam odbacuje ideju da je Isus Bog, dio Presvetog Trojstva ili Mesija. Oni smatraju da je posljednji prorok bio Malahija. Imajući u vidu različitu percepciju Isusa Hrista od strane islama, hrišćanstva i judaizma, bilo je interesantno vidjeti koliko o tim razlikama znaju stanovnici Bosne i Hercegovine.

Grafikon 26

Tačan odgovor da katolici vjeruju da je Isus Hrist sin Božiji dalo je 88,6% građana i 77,2% ih je tačno odgovorilo da je Isus sin Božiji i kod pravoslavaca. Da je za muslimane Isus Hrist čovjek i jedan od poslanika, ali ne i Bog, tačno je odgovorilo 88,4% građana, dok je njih 40,4% znalo da za Jevreje Isus Hrist nije sin Božiji.

Ipak, nalazimo statistički značajne razlike između stanovnika BiH s obzirom na njihovo etničko porijeklo. Da pravoslavni hrišćani vjeruju da je Isus Hrist sin Božiji smatra 93,2% Srba, 92,7% Hrvata, 76,3%

ostalnih i 74,7% Bošnjaka (tabela 57). Muslimani ne vjeruju da je Isus Božiji sin i to je tačno odgovorilo 82%,9 Bošnjaka, 75% ostalih, 67,1% Hrvata i 53,1% Srba (tabela 58). Da je Isus Hrist sin Božiji vjeruju katolici, a to zna 97,6% Hrvata, 91,2% Srba, 90% ostalih i 8,4% Bošnjaka (tabela 59). Jevreji ne vjeruju da je Isus sin Božiji i to zna 54,5% ostalih, 53,7% Hrvata, 49,9% Bošnjaka, i 42,2% Srba (tabela 60).

Tabela 57. Pravoslavni hrišćani vjeruju da je Isus sin Božiji?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	6	270	10	95	36,699	3	,000
	%	7,3	25,3	6,8	23,8			
Da, vjeruju	N	76	799	137	305			
	%	92,7	74,7	93,2	76,3			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Tabela 58. Muslimani vjeruju da je Isus sin Božiji?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	27	183	69	100	75,043	3	,000
	%	32,9	17,1	46,9	25,0			
Ne vjeruju	N	55	886	78	300			
	%	67,1	82,9	53,1	75,0			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Tabela 59. *Katolički hrišćani vjeruju da je Isus sin Božiji?*

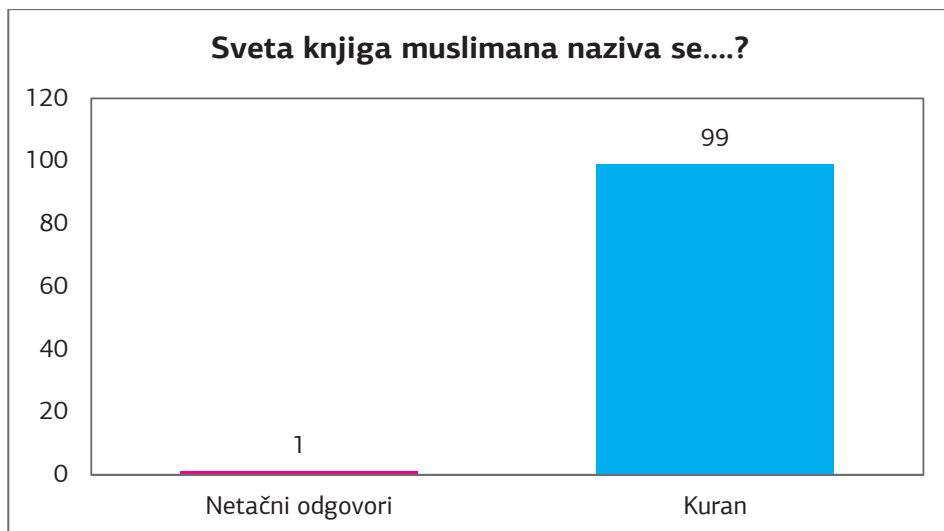
		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	2	135	13	40	9,930	3	,019
	%	2,4	12,6	8,8	10,0			
Da, vjeruju	N	80	934	134	360			
	%	97,6	87,4	91,2	90,0			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Tabela 60. *Jevreji vjeruju da je Isus sin Božiji?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	38	536	85	182	7,136	3	,068
	%	46,3	50,1	57,8	45,5			
Ne vjeruju	N	44	533	62	218			
	%	53,7	49,9	42,2	54,5			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Svete knjige

U ovom poglavlju ćemo vidjeti koliko građani Bosne i Hercegovine znaju o svetim knjigama i da li te razlike postoje s obzirom na njihovu etničku pripadnost.

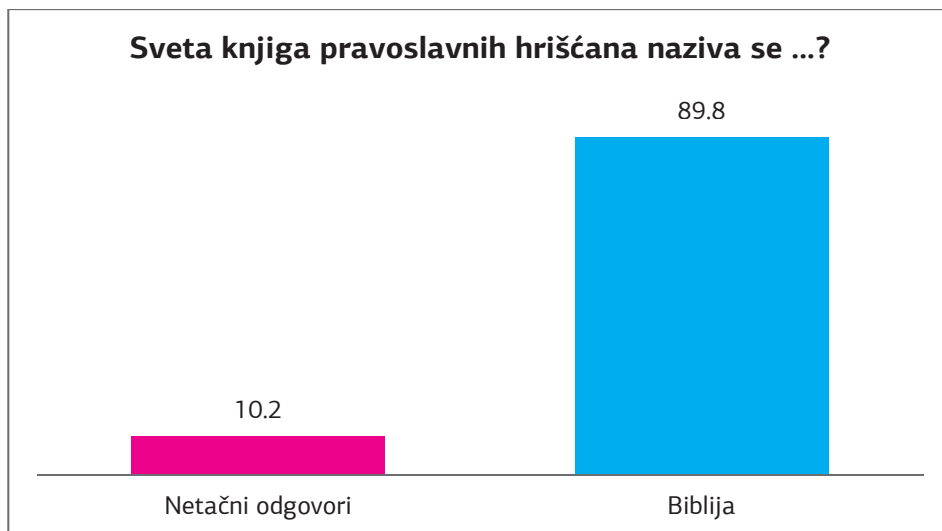

Grafikon 27

Možemo reći da skoro svi građani BiH znaju (99%) da je Kuran sveta knjiga muslimana, mada u tabeli 61 vidimo da postoji statistički značajna razlika između etničkih grupa, ali one su neznatne i nećemo ih komentarisati.

Tabela 61. Sveta knjiga muslimana naziva se....?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	0	9	1	7	3,519	3	,318
	%	0,0	0,8	0,7	1,8			
Kuran	N	82	1060	146	393			
	%	100,0	99,2	99,3	98,3			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

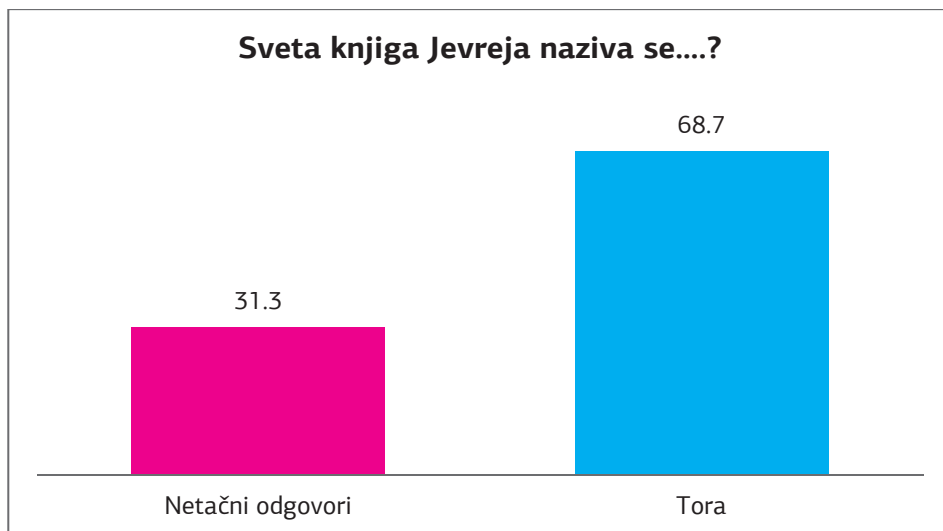

Grafikon 28

Da je Biblija sveta knjiga pravoslavnih hrišćana zna 89,7% građana, dok je 10,2% dao pogrešan odgovor. Kada pogledamo odgovore s obzirom na etničku pripadnost građana (tabela 62) vidimo da su najviše tačnih odgovora dali Srbi (96,6%), a potom Hrvati (91,5%), ostali (89,8%) i Bošnjaci (88,9%).

Tabela 62. Sveta knjiga pravoslavnih hrišćana naziva se ...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	7	119	5	41	8,725	3	,033
	%	8,5	11,1	3,4	10,3			
Biblija	N	75	950	142	359			
	%	91,5	88,9	96,6	89,8			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

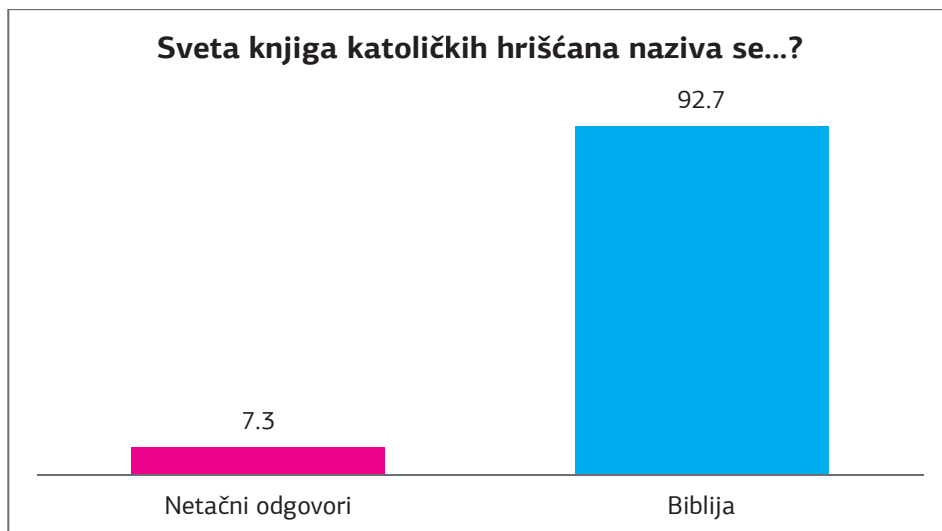

Grafikon 29

Sveta knjiga Jevreja je Tora i to znaju dvije trećine stanovnika BiH (68,7%), a imajući u vidu etničku pripadnost ispitanika odgovor na ovo pitanje je znalo je oko 70% Bošnjaka, Hrvata i ostalih, kao i 50,3% Srba (tabela 63).

Tabela 63. Sveta knjiga Jevreja naziva se...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	24	312	73	122	25,554	3	,000
	%	29,3	29,2	49,7	30,5			
Tora	N	58	757	74	278			
	%	70,7	70,8	50,3	69,5			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Grafikon 30

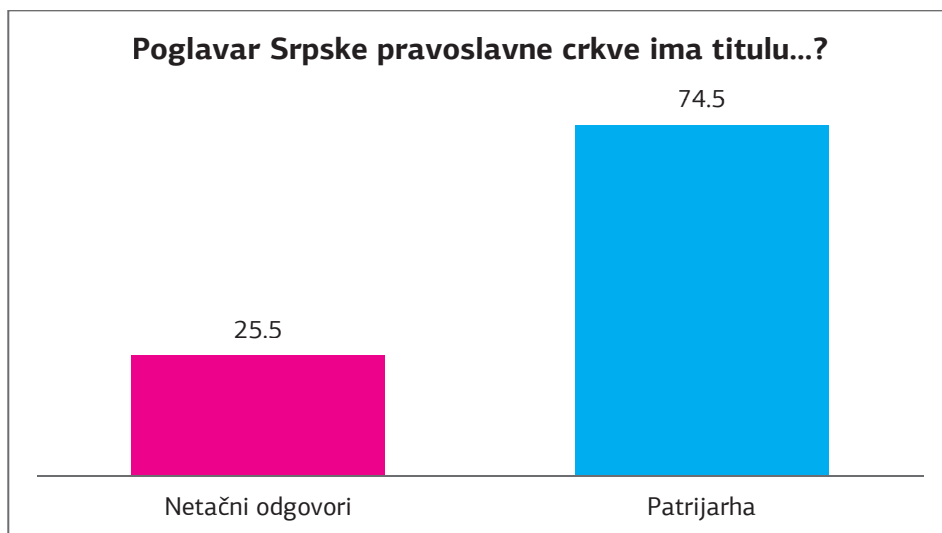
Da je Biblija sveta knjiga katolika zna 92,7% građana, dok je 7,3% dalo pogrešan odgovor. Razlika između ispitanika različite etničke pripadnosti nije statistički značajna (tabela 64).

Tabela 64. Sveta knjiga katoličkih hrišćana naziva se...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	1	83	8	31	5,723	3	,126
	%	1,2	7,8	5,4	7,8			
Biblija	N	81	986	139	369			
	%	98,8	92,2	94,6	92,3			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Znanje o pravoslavlju

U okviru ovog poglavlja vidjećemo koliko stanovnici BiH znaju o pravoslavlju i da li se međusobno razlikuju s obzirom da li su Srbi, Hrvati ili Bošnjaci.

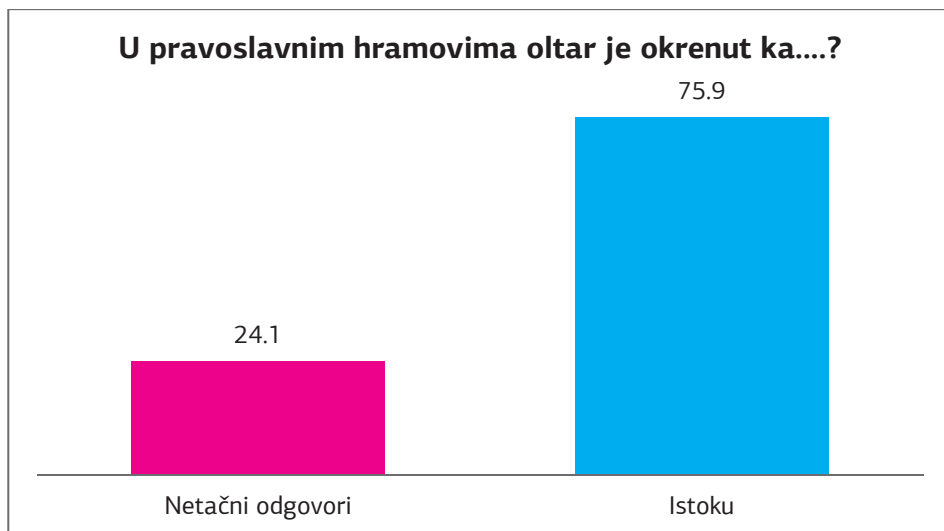

Grafikon 31

Da prvi čovjek Srpske pravoslavne crkve nosi titulu patrijarha znalo je 74,5% građana Bosne i Hercegovine, od toga 96,6% Srba, 75,6 Hrvata, 75% ostalih i 71,5% Bošnjaka (tabela 65).

Tabela 65. Poglavar Srpske pravoslavne crkve ima titulu...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	20	305	5	100	43,234	3	,000
	%	24,4	28,5	3,4	25,0			
Patrijarh	N	62	764	142	300			
	%	75,6	71,5	96,6	75,0			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

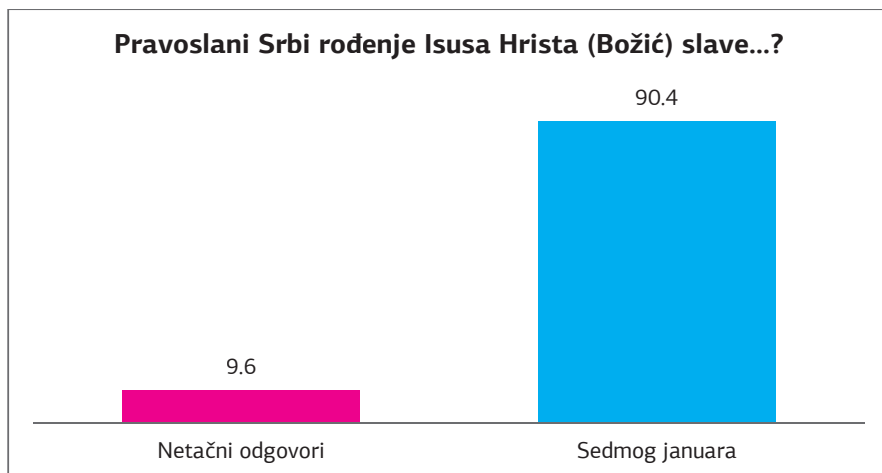

Grafikon 32

U pravoslavnim hramovima oltar je okrenut ka istoku i na ovo pitanje je odgovorilo tačno 75,9% građana BiH, dok je njih 24,1% pogrešno odgovorilo. Najbolje rezultate su postigli Srbi 89,8% tačnih odgovora, a slijede ostali 79,5%, Hrvati (73,2%) i Bošnjaci (73,5%) i ova razlika je statistički značajna (tabela 66).

Tabela 66. U pravoslavnim hramovima oltar je okrenut ka...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	22	283	15	82	22,078	3	,000
	%	26,8	26,5	10,2	20,5			
Istoku	N	60	786	132	318			
	%	73,2	73,5	89,8	79,5			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

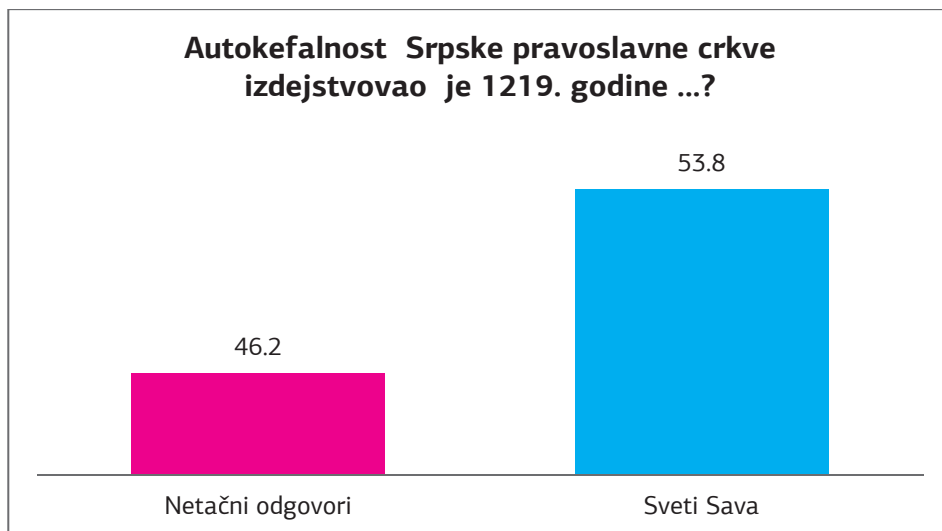

Grafikon 33

Pravoslavni Božić se slavi svakog 7. Januara i to zna 90,4% građana BiH. Imamo li u vidu etničku pripadnost stanovnika, vidimo da između njih postoji statistički značajna razlika (tabela 67) i da je najveći broj Srba znao odgovor na ovo pitanje (97,3%), slijede Hrvati (93,9%), ostali (93,3%) i Bošnjaci (88,7%).

Tabela 67. *Pravoslani Srbi rođenje Isusa Hrista (Božić) slave...?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	5	121	4	27	16,871	3	,001
	%	6,1	11,3	2,7	6,8			
7. januara	N	77	948	143	373			
	%	93,9	88,7	97,3	93,3			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

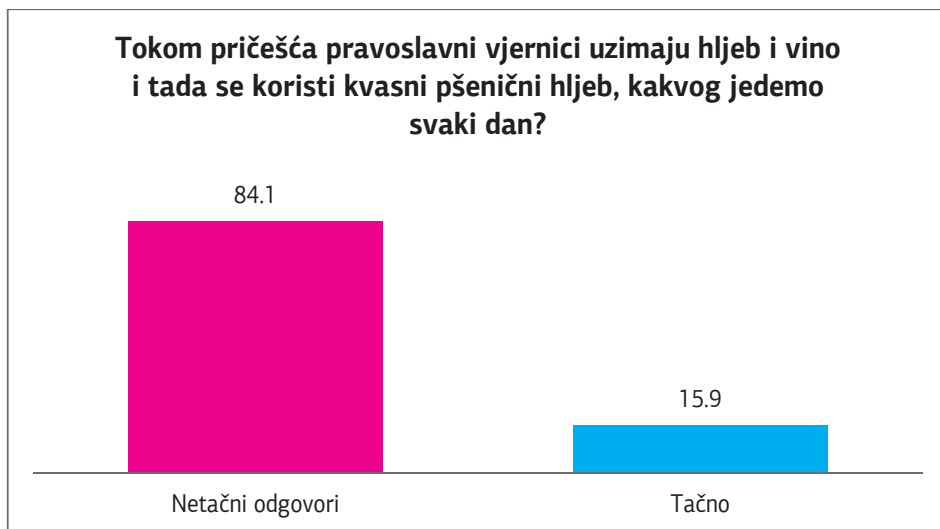

Grafikon 34

Autokefalnost Srpske pravoslavne crkve izdejstvovao je 1219. godine Sveti Sava i to je znalo nešto više od polovine građana BiH (53,8%), naravno, na ovo pitanje najviše tačnih odgovora su dali Srbi (70,1%), a potom Hrvati (67,1%) i Bošnjaci (52,2%) i ostali 50,2%, a razlika između njih je statistički značajna (tabela 68).

Tabela 68. Autokefalnost Srpske pravoslavne crkve izdejstvovao je 1219. godine ...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	27	511	44	199	24,583	3	,000
	%	32,9	47,8	29,9	49,8			
Sveti Sava	N	55	558	103	201			
	%	67,1	52,2	70,1	50,2			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Grafikon 35

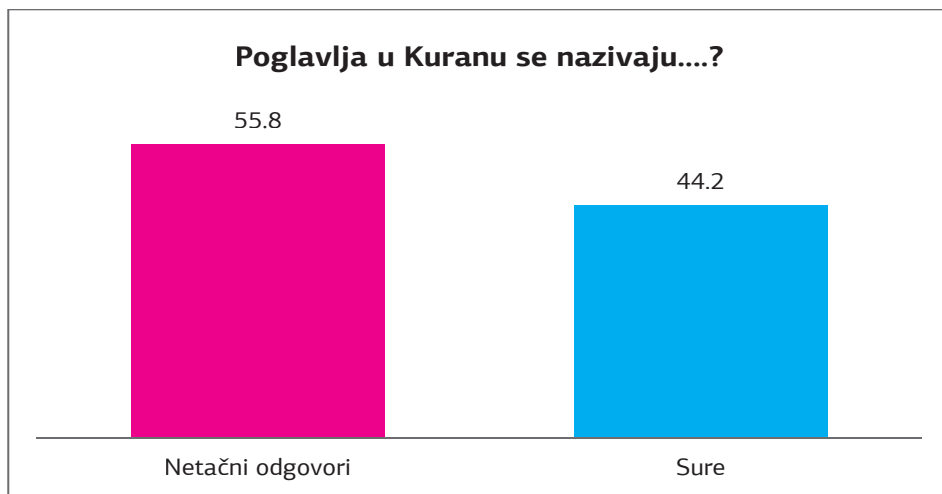
Tokom pričešća pravoslavni vjernici uzimaju kvasni hljeb i vino i to je znalo 15,9% stanovnika BiH, ali je ta razlika evidentna s obzirom na etničku pripadnost. Među Srbima nalazimo najviše tačnih odgovora (25,2%), a slijede Hrvati (19,5%), Bošnjaci (16%) i ostali 11,8. Razlika između pripadnika različitih etničkih grupa je statistički značajna (tabela 69).

Tabela 69. Tokom pričešća, pravoslavni vjernici uzimaju hljeb i vino i tada se koristi kvasni pšenični hljeb, kakvog jedemo svaki dan?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	66	898	110	353	15,355	3	,002
	%	80,5	84,0	74,8	88,3			
Tačno	N	16	171	37	47			
	%	19,5	16,0	25,2	11,8			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Znanje o islamu

U ovom poglavlju ćemo vidjeti koliko stanovnici Bosne i Hercegovine znaju o islamu i da li te razlike postoje s obzirom na njihovu etničku pripadnost.

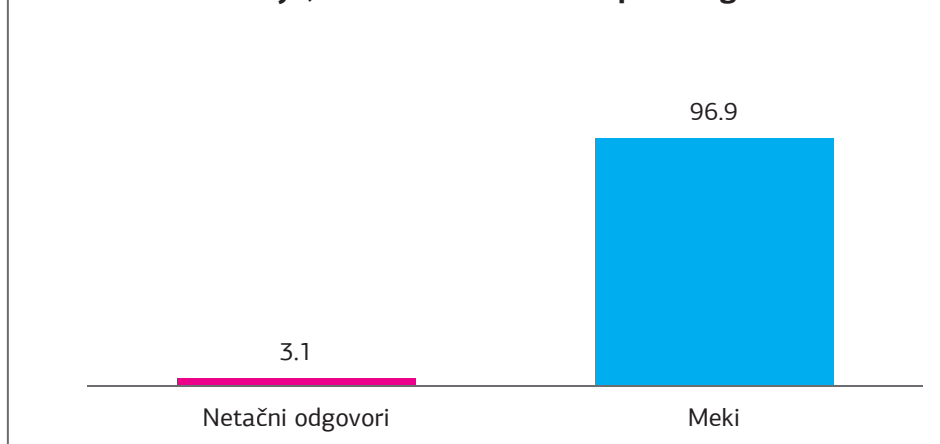
Grafikon 36

Poglavlja u Kuranu se zovu Sure i ima ih 114, to je znalo 44,2 % stanovnika BiH. U tabeli 70 vidimo da između Bošnjaka, Hrvata i Srba postoji statistički značajna razlika i da su najviše tačnih odgovora na ovo pitanje dali Bošnjaci i Hrvati (oko 46%), a slijede ostali (42%) i Srbi (34,7%).

Tabela 70. Poglavlja u Kuranu se nazivaju....?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	44	571	96	232	8,732	3	,033
	%	53,7	53,4	65,3	58,0			
Sura	N	38	498	51	168			
	%	46,3	46,6	34,7	42,0			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Kada klanja, musliman se okreće prema gradu ...?

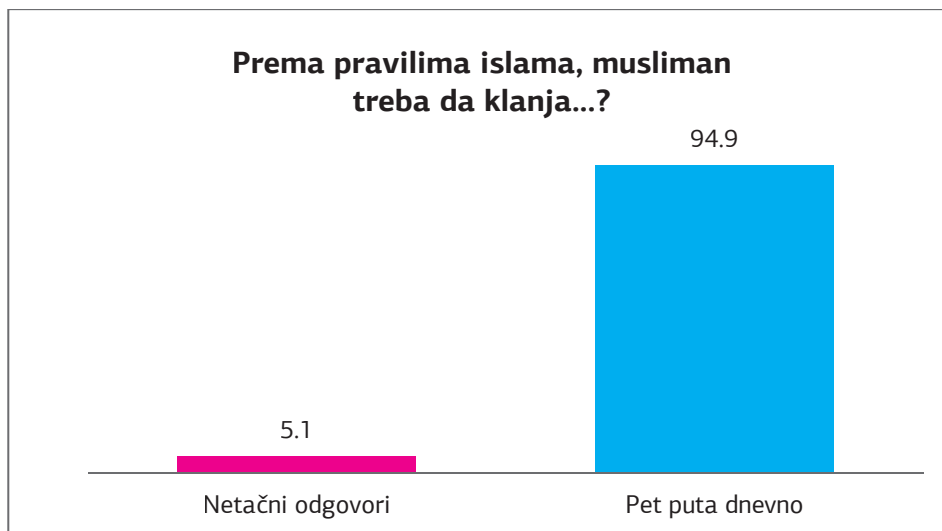

Grafikon 37

Najveći broj stanovnika BiH (96,9%) zna da se musliman tokom molitve okreće prema gradu Meki, dok svega 3,1% nije tačno odgovorilo na ovo pitanje. S obzirom na etničku strukturu uzorka najviše tačnih odgovora na ovo pitanje nalazimo kod Bošnjaka (98,3%), a slijede ostali (96,5%), Hrvati (92,7%) i 91,8% Srba i razlika između njih je statistički značajna (tabela 71).

Tabela 71. Kada klanja, musliman se okreće prema gradu ...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	6	18	12	14	25,871	3	,000
	%	7,3	1,7	8,2	3,5			
Meki	N	76	1051	135	386			
	%	92,7	98,3	91,8	96,5			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

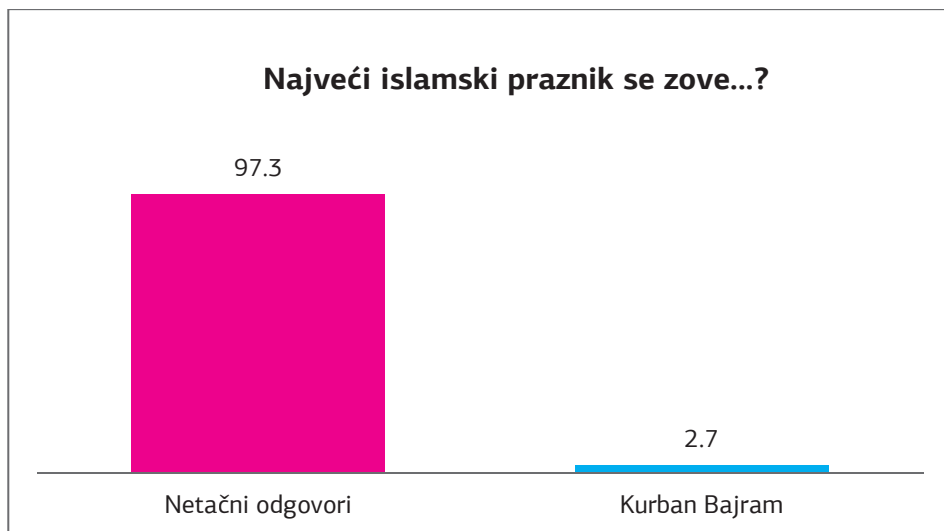

Grafikon 38

Islam propisuje da musliman treba da klanja 5 namaza dnevno i to je znalo 94,9% ispitanih građana, ali važno je znati da je na ovo pitanje tačno odgovorilo 98% Bošnjaka, 96,8% ostalih, 81,7% Hrvata i 76,2% Srba i i razlika između njih je statistički značajna (tabela 72).

Tabela 72. *Prema pravilima islama, musliman treba da klanja...?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	15	21	35	13	164,959	3	,000
	%	18,3	2,0	23,8	3,3			
Pet puta dnevno	N	67	1048	112	387			
	%	81,7	98,0	76,2	96,8			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

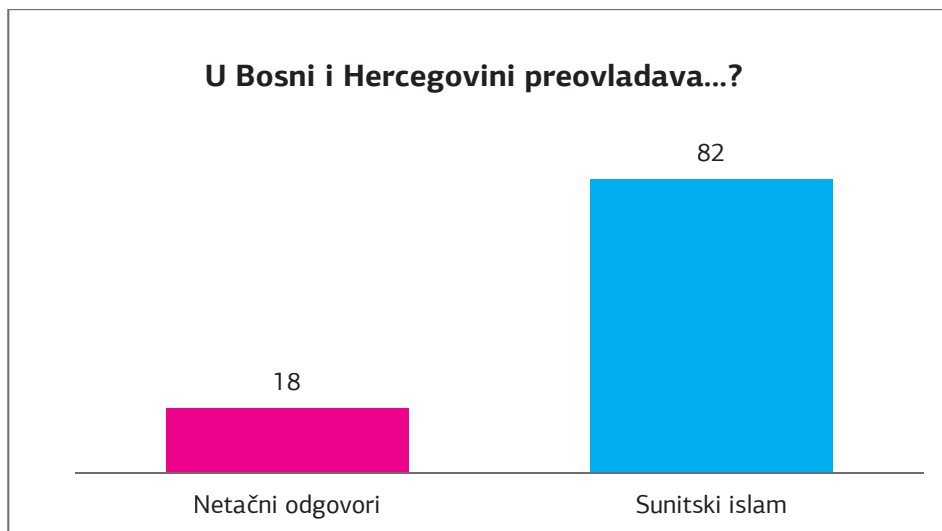

Grafikon 39

Najveći islamski praznik se zove Kurban Bajram i to je znalo 2,7% stanovnika BiH. Važno je napomenuti da muslimani slave dva Bajrama, Kurban i Ramazanski, jer mnogi ispitanici su napisali samo Bajram, ne precizirajući tačno o kojem se radi i taj odgovor nije prihvaćen kao tačan. Ne postoji statistički značajna razlika između pripadnika tri etničke grupe kod ovog pitanja (tabela 73).

Tabela 73. Najveći islamski praznik se zove...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	80	1038	145	389	1,187	3	,756
	%	97,6	97,1	98,6	97,3			
Kurban Bajram	N	2	31	2	11			
	%	2,4	2,9	1,4	2,8			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Grafikon 40

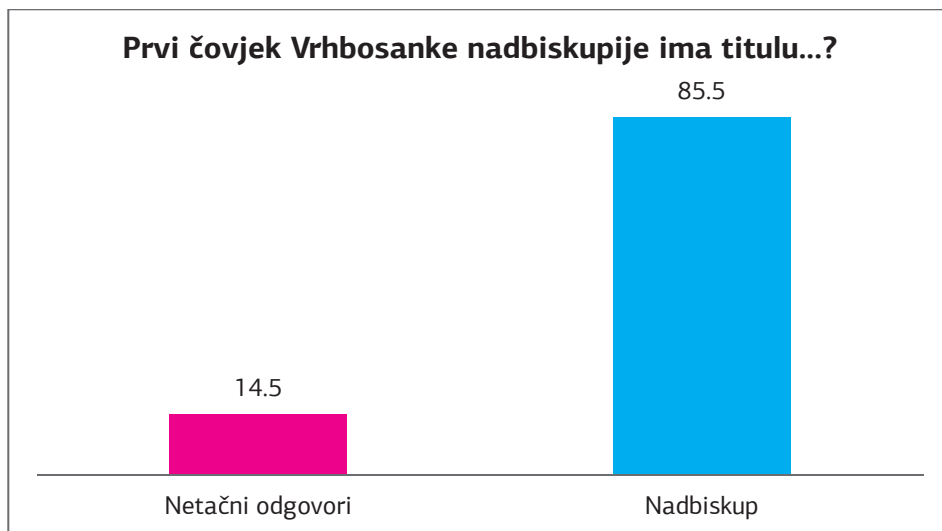
U Bosni i Hercegovini preovladava sunitski islam i tačan odgovor na ovo pitanje je dalo 82% građana. Ipak, razlike između Bošnjaka, Srba i Hrvata postoje i statistički su značajne (tabela 74). Na ovo pitanje tačno je odgovorilo 88% Bošnjaka, 78,8% ostalih, 70,7% Hrvata i 55,1% Srba.

Tabela 74. U Bosni i Hercegovini preovladava...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	24	128	66	85	108,983	3	,000
	%	29,3	12,0	44,9	21,3			
Sunitski islam	N	58	941	81	315			
	%	70,7	88,0	55,1	78,8			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Znanje o katoličanstvu

U ovom poglavlju ćemo vidjeti koliko stanovnici Bosne i Hercegovine znaju o katoličkoj vjeri i da li postoje razlike s obzirom na njihovu etničku pripadnost.

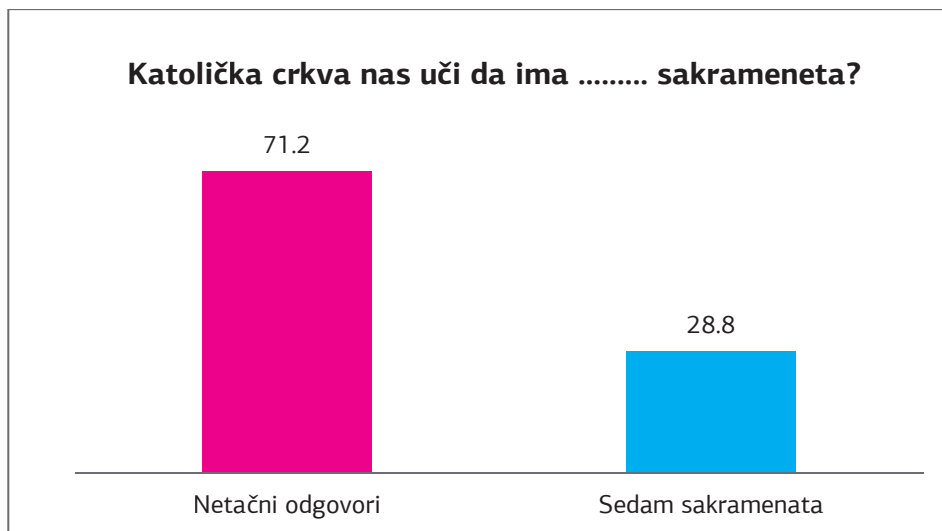

Grafikon 41

Iako je u samom pitanju sadržan i odgovor, na ovo pitanje je tačno odgovorilo 85,5% građana BiH, ali je interesantno da su najviše tačnih odgovora dali Hrvati i ostali (oko 87%), a potom Bošnjaci (86%) i Srbi (78,9%), ali razlika između njih nije statistički značajna (tabela 75).

Tabela 75. Prvi čovjek Vrhbosanke nadbiskupije ima titulu...?

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	10	150	31	51	6,687	3	,083
	%	12,2	14,0	21,1	12,8			
Nadbiskup	N	72	919	116	349			
	%	87,8	86,0	78,9	87,3			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

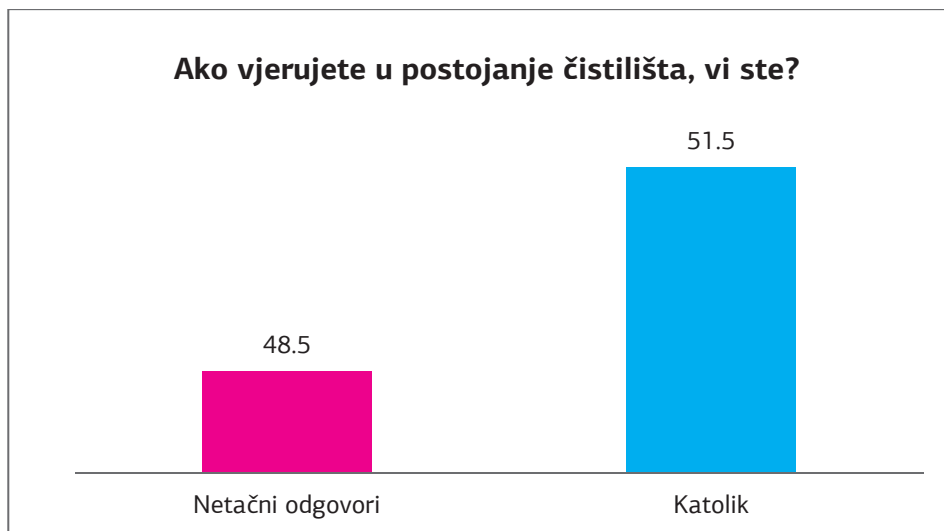

Grafikon 42

Katolička vjera priznaje sedam sakramenata (krštenje, krizma, euharistija, ispovijed, bolesničko pomazanje, svećenički red i ženidba) i to je znalo 28,8% stanovnika BiH, od toga 63,4% Hrvata, 29,3% ostalih, 28,6% Srba, 26,2% Bošnjaka i ta razlika između njih je statistički značajna (tabela 76).

Tabela 76. *Katolička crkva nas uči da ima sakrameneta?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	30	789	105	283	51,367	3	,000
	%	36,6	73,8	71,4	70,8			
Sedam sakramenata	N	52	280	42	117			
	%	63,4	26,2	28,6	29,3			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

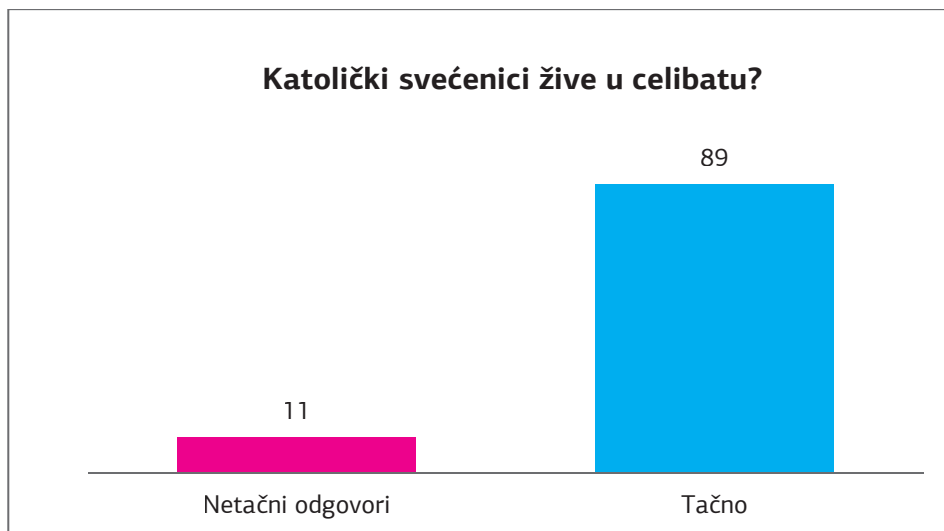

Grafikon 43

Katolici vjeruju u postojanje čistilišta i nešto više od polovine stanovnika BiH (51,5%) dalo je tačan odgovor na ovo pitanje, među njima je 79,3% Hrvata, 55,3% ostalih, 53,7% Srba i 47,9% Bošnjaka i razlika između njih je statistički značajna (tabela 77).

Tabela 77. *Ako vjerujete u postojanje čistilišta, vi ste?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	17	557	68	179	33,414	3	,000
	%	20,7	52,1	46,3	44,8			
Katolik	N	65	512	79	221			
	%	79,3	47,9	53,7	55,3			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Grafikon 44

Da katolički svećenici žive u celibatu zna 89% građana BiH i to 98,8% Hrvata, 93,5% ostalih, 93,2% Srba i 86,2% Bošnjaka. Razlika između ove tri kategorije ispitanika je statistički značajna (tabela 78).

Tabela 78. *Katolički svećenici žive u celibatu?*

		Hrvati	Bošnjaci	Srbi	Ostali	v	df	p
Netačni odgovori	N	1	147	10	26	27,509	3	,000
	%	1,2	13,8	6,8	6,5			
Da	N	81	922	137	374			
	%	98,8	86,2	93,2	93,5			
Total	N	82	1069	147	400			
	%	100,0	100,0	100,0	100,0			

Razlike između građana BiH u poznavanju pojedinih aspekta religije s obzirom na neke socio-demografske varijable

U ovom poglavlju ćemo vidjeti da li se znanje građana BiH o pojedinim aspektima religije razlikuje s obzirom na neke socio-demografske varijable koje smo mjerili (pol, etnička pripadnost i da li su u školi pohađali vjeronauku ili neki alternativni predmet). Pojedine aspekte znanja o religiji smo podijelili u više kategorija i to: opšte znanje o religiji (sa pitanjima koja se tiču motiva iz Starog zavjeta, kako pojedine religije opažaju Isusa Hrista i znanje o svetim knjigama), a potom i znanje o pravoslavlju, islamu i katoličanstvu i ukupno znanje o religiji.

Tabela 79. Razlika u znanju muškaraca i žena s obzirom na pojedine aspekte religije

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Opšte znanje o religiji	Muškarci	731	,7661	,17265	,00639	1,948	1700	,052
	Žene	971	,7500	,16492	,00529			
Znanje o pravoslavlju	Muškarci	731	,6378	,20962	,00775	2,776	1700	,006
	Žene	971	,6093	,20956	,00672			
Znanje o islamu	Muškarci	731	,6558	,15860	,00587	3,116	1700	,002
	Žene	971	,6311	,16441	,00528			
Znanje o katoličanstvu	Muškarci	731	,6228	,23457	,00868	-2,388	1700	,017
	Žene	971	,6493	,22122	,00710			
Ukupno znanje o religiji	Muškarci	731	,6706	,12593	,00466	1,766	1700	,078
	Žene	971	,6599	,12148	,00390			

Iz tabele 79 vidimo da se muškarci i žene u BiH međusobno razlikuju kada se radi o znanju o pravoslavlju, islamu i katoličanstvu. Muškarci više znaju o pravoslavlju i islamu, dok žene više znaju o katoličanstvu.

Tabela 80. Razlika u znanju etničkih grupa s obzirom na pojedine aspekte religije

		N	M	SD	SE
Opšte znanje o religiji	Hrvati	82	,7960	,15088	,01666
	Bošnjaci	1069	,7545	,16811	,00514
	Srbi	147	,7489	,14756	,01217
	Ostali	400	,7598	,17649	,00882
Znanje o pravoslavlju	Hrvati	82	,6585	,23620	,02608
	Bošnjaci	1069	,6037	,20822	,00637
	Srbi	147	,7578	,17238	,01422
	Ostali	400	,6195	,19291	,00965
Znanje o islamu	Hrvati	82	,5878	,20451	,02258
	Bošnjaci	1069	,6677	,14055	,00430
	Srbi	147	,5184	,21294	,01756
	Ostali	400	,6335	,15824	,00791
Znanje o katoličanstvu	Hrvati	82	,8232	,20218	,02233
	Bošnjaci	1069	,6158	,22169	,00678
	Srbi	147	,6361	,23267	,01919
	Ostali	400	,6631	,22343	,01117
Ukupno znanje o religiji	Hrvati	82	,7164	,12566	,01388
	Bošnjaci	1069	,6604	,11925	,00365
	Srbi	147	,6653	,12482	,01029
	Ostali	400	,6690	,12699	,00635

U tabeli 80.1 vidimo da se Srbi, Hrvati i Bošnjaci međusobno razlikuju u znanju o pravoslavlju, islamu i katoličanstvu, ali i kod ukupnog znanja o religiji. Srbi najviše znaju o pravoslavlju, a slijede Hrvati, ostali i Bošnjaci (tabela 80), a interesantno je da se Srbi razlikuju od ostalih etničkih grupa, ali postoji razlika u znanju o pravoslavlju i između Hrvata i Bošnjaka (tabela 80.2). Najviše znanja o islamu nalazimo kod Bošnjaka, a potom kod ostalih, Hrvata i najmanje kod Srba (tabela 80). Ako pogledamo razlike između pojedinih etničkih grupa vidimo da se svi oni međusobno značajno razlikuju (tabela 80.2). O katoličanstvu najviše znaju Hrvati, a slijede ostali, Srbi i Bošnjaci (Tabela 80), Hrvati se značajno razlikuju od ostalih etničkih grupa, ali ta razlika postoji i između Srba, ostalih i Bošnjaka (tabela 80.2). Kada se radi o ukupnom znanju o religiji, najviše znanja nalazimo kod Hrvata,

dok su ispitanici iz ostalih grupa pokazali približno jednako znanje (tabela 80) i možemo reći da se Hrvati značajno razlikuju od ostale tri etničke grupe (tabela 80.2).

Tabela 80.1 ANOVA

		df	F	p
Opšte znanje o religiji	Between Groups	3	1,708	,163
	Within Groups	1694		
Znanje o pravoslavlju	Between Groups	3	25,621	,000
	Within Groups	1694		
Znanje o islamu	Between Groups	3	44,283	,000
	Within Groups	1694		
Znanje o katoličanstvu	Between Groups	3	24,259	,000
	Within Groups	1694		
Ukupno znanje o religiji	Between Groups	3	5,486	,001
	Within Groups	1694		

Tabela 80.2 LSD

			MD	SE	p
Znanje o pravoslavlju	Hrvati	Bošnjaci	,05479	,02330	,019
		Srbi	-,09929	,02802	,000
	Bošnjaci	Srbi	-,15408	,01788	,000
		Ostali	,13832	,01961	,000
Znanje o islamu	Hrvati	Bošnjaci	-,07992	,01785	,000
		Srbi	,06944	,02147	,001
		Ostali	-,04570	,01888	,016
	Bošnjaci	Srbi	,14936	,01370	,000
		Ostali	,03423	,00913	,000
		Srbi	-,11513	,01502	,000
Znanje o katoličanstvu	Hrvati	Bošnjaci	,20741	,02546	,000
		Srbi	,18712	,03062	,000
		Ostali	,16005	,02693	,000
	Bošnjaci	Ostali	-,04736	,01302	,000
Ukupno znanje o religiji	Hrvati	Bošnjaci	,05595	,01397	,000
		Srbi	,05109	,01680	,002
		Ostali	,04741	,01478	,001

Tabela 81. Razlika u znanju ispitanika koji su pohađali vjeronauku ili neki drugi alternativni predmet s obzirom na pojedine aspekte religije

		N	M	SD	SEM	t	df	p
Opšte znanje o religiji	Vjeronauka	683	,7785	,15730	,00602	4,107	1208	,000
	Alternativni predmet	527	,7400	,16703	,00728			
Znanje o pravoslavlju	Vjeronauka	683	,6100	,21420	,00820	-2,542	1208	,011
	Alternativni predmet	527	,6398	,18705	,00815			
Znanje o islamu	Vjeronauka	683	,6545	,15570	,00596	3,044	1208	,002
	Alternativni predmet	527	,6262	,16591	,00723			
Znanje o katoličanstvu	Vjeronauka	683	,6094	,23915	,00915	-3,357	1208	,001
	Alternativni predmet	527	,6542	,21707	,00946			
Ukupno znanje o religijama	Vjeronauka	683	,6631	,11983	,00459	-,287	1208	,774
	Alternativni predmet	527	,6651	,11577	,00504			

Iz tabele 81 vidimo da stanovnici BiH koji su pohađali vjeronauku imaju više znanja o opštoj religiji i islamu, ali manje poznaju pravoslavlje i katoličanstvo.

Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji i drugih varijabli kod studenata u Bosni i Hercegovini

U ovom poglavlju ćemo vidjeti da li kod građana Bosne i Hercegovine postoji povezanost između pojedinih segmenata znanja o religiji (opšte znanje o religiji, znanje o pravoslavlju, katoličanstvu i islamu) i ukupno znanje građana BiH sa različitim varijablama koje smo mjerili. Na početku ćemo vidjeti kakva je veza između pojedinih aspekata znanja o religiji, a onda sa nekim socio-demografskim varijablama (veličina naselja i obrazovanje oca i majke). Potom ćemo vidjeti da li postoji i u kojoj mjeri povezanost znanja o religiji i varijabli nacionalizam,

mundijalizam i vjerska ubjedenja, a potom i sa socijalnom distancom prema Srbima, Hrvatima, Bošnjacima i Romima. Na kraju ćemo vidjeti kako su povezani pojedini aspekti autoritarnosti sa poznavanjem pojedinih religija. Važno je naglasiti da ćemo analizirati samo statistički značajne razlike na nivou 0,05 i 0,01.

Tabela 82. Korelacije pojedinih aspekata znaja o religiji

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Opšte znanje o religiji	1				
Znanje o pravoslavlju	,243**	1			
Znanje o islamu	,341**	,135**	1		
Znanje o katoličanstvu	,241**	,233**	,132**	1	
Ukupno znanje o religiji	,666**	,656**	,561**	,681**	1

***. Korelacije značajne na nivou 0.01*

**. Korelacije značajne na nivou 0.05*

Sa porastom ukupnog znanja o religiji raste i opšte znanje o religiji, kao i znanje o islamu, katoličanstvu i pravoslavlju. Sve ove veze su pozitivne, srednjeg ili visokog intenziteta (tabela 82). Veza između znanja o katoličanstvu i opšteg znanja o religiji, znanja o pravoslavlju i znanja o islamu su pozitivne statistički značajne, ali niske ili veoma niske. Znanje o pravoslavlju je u pozitivnoj korelaciji, niskog intenziteta, sa opštim znanjem o religiji, dok je veza znanja o islamu i opšteg znanja o religiji pozitivna, srednjeg intenziteta.

Tabela 83. *Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji, veličine naselja u kojem žive, obrazovanju oca i majke*

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Veličina naselja	,038	,090**	,091**	,129**	,140**
Obrazovanje oca	,036	,047	,042	,102**	,093**
Obrazovanje majke	,036	,047*	,017	,072**	,071**
Godine (starost)	-,133**	,037	-,102**	,103**	-,016

***. Korelacije značajne na nivou 0.01*

**. Korelacije značajne na nivou 0.05*

U tabeli 83 vidimo da veličina naselja pozitivno korelira sa znanjem o pravoslavlju, islamu, katoličanstvu i ukupnim znanjem o religiji. Važno je napomenuti da su ove veze značajne, ali veoma slabe. Obrazovanje oca i majke je u pozitivnoj korelaciji sa znanjem o katoličanstvu i ukupnim znanjem o religiji, ali su te veze veoma slabe. Obrazovanje majke je u veoma niskoj i pozitivnoj korelaciji sa znanjem o pravoslavlju. Godine (starost) ispitanika su u veoma slaboj i negativnoj korelaciji sa opštim znanjem o religiji i znanjem o islamu, a u pozitivnoj korelaciji sa znanjem o katoličanstvu.

Tabela 84. Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji, nacionalizma, mundijalizma i vjerskih ubjedenja

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Nacionalizam	,023	-,080 ^{**}	,075 ^{**}	-,134 ^{**}	-,064 ^{**}
Mundijalizam	,077 ^{**}	,014	,057 [*]	-,031	,037
Vjerska ubjedenja	-,137 ^{**}	,022	-,152 ^{**}	,073 ^{**}	-,054 [*]

***. Korelacije značajne na nivou 0.01*

**. Korelacije značajne na nivou 0.05*

Nacionalizam je u negativnoj i veoma slaboj korelaciji sa znanjem o pravoslavlju, katoličanstvu i ukupnim znanjem o religiji, dok je u veoma slaboj i pozitivnoj vezi sa islamom. Mundijalizam u pozitivnoj i veoma niskoj korelaciji sa opštim znanjem o religiji i znanjem u islamu. Što su studenti manje vjernici, to je njihovo opšte znanje o religiji, katoličanstvu, islamu i ukupno znanje o religiji manje i ta korelacija je veoma slaba (tabela 84).

Tabela 85. Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji i spremnosti na kontakt sa Srbima, Hrvatima, Bošnjacima i Romima

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Spremnost na kontakt sa Srbima	,074 ^{**}	,091 ^{**}	,025	,103 ^{**}	,119 ^{**}
Spremnost na kontakt sa Srbima Hrvatima	,089 ^{**}	,082 ^{**}	,071 ^{**}	,116 ^{**}	,142 ^{**}
Spremnost na kontakt sa Srbima Bošnjacima	,138 ^{**}	,075 ^{**}	,131 ^{**}	,071 ^{**}	,155 ^{**}
Spremnost na kontakt sa Srbima Romima	,100 ^{**}	,074 ^{**}	,072 ^{**}	,077 ^{**}	,124 ^{**}

***. Korelacije značajne na nivou 0.01*

**. Korelacije značajne na nivou 0.05*

Spremnost na kontakt sa Srbima je u pozitivnoj i veoma slaboj vezi sa opštim znanjem o religiji, znanjem o pravoslavlju, katoličanstvu i ukupnim znanjem o religiji. Spremnost na kontakt sa Hrvatima je u veoma slaboj korelaciji sa opštim znanjem o religiji, pravoslavlju, islamu, katoličanstvu i ukupnim znanjem o religiji. Spremnost na kontakt sa Bošnjacima je u pozitivnoj i veoma niskoj korelaciji sa opštim znanjem o religiji, pravoslavlju, islamu, katoličanstvu i ukupnom znanju o religiji. Niska i pozitivna korelacija se nalazi između znanja o opštoj religioznosti i znanja o islamu. Pozitivna ali veoma niska korelacija postoji između spremnosti za kontakt sa Romima i svim mjere-nim aspektima znanja o religiji (tabela 85).

Tabela 86. *Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji i pojedinih elemenata autoritarnosti*

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Ovaj narod neće opstati bez jakog vođe	-,005	-,029	-,021	,020	-,012
Treba pooštriti zakonske kazne i imaćemo bolje društvo	-,078**	-,048	-,054*	-,042	-,084**
Jedini način da se društvo oporavi je da se vratimo tradicionalnim vrijednostima	-,072**	-,055*	-,051*	-,065**	-,096**

** *Korelacije značajne na nivou 0.01*

* *Korelacije značajne na nivou 0.05*

Veza između pooštavanja zakonske regulative i opšteg znanja o religiji je veoma slaba i negativna, baš kao i kod znanja o islamu, i ukupnom znanju o religiji. Opšte znanje o religiji pravoslavlju, islamu, katoličanstvu i ukupnom znanju o religiji je veoma nisko, negativno, ali statistički značajno (tabela 86).

Tabela 87. Korelacije pojedinih aspekata znanja o religiji i ideoloških preferencija na skali lijevo, centar, desno

	Opšte znanje o religiji	Znanje o pravoslavlju	Znanje o islamu	Znanje o katoličanstvu	Ukupno znanje o religiji
Ideološke preferencija	,068*	-,009	,077**	-,049	,022

** Korelacije značajne na nivou 0.01

* Korelacije značajne na nivou 0.05

Korelacija između ideoloških preferencija na skali lijevo, centar desno i opšteg znanja o religiji i znanja o islamu je veoma niska, pozitivna i statistički značajna (tabela 87).

Rasprava

Istraživanje je provedeno u junu 2021. godine na uzorku od 1715 stanovnika Bosne i Hercegovine. Metoda koju smo koristili u prikupljanju podataka je onlajn anketa, a razlozi za to su pandemija virusa COVID-19 i nedovoljna finansijska sredstva. Anketa je podijeljena putem društvenih mreža sa molbom da ispitanici samostalno i dobrovoljno popune anketu i podijele je na svojim profilima s molbom da je i drugi popune.

Među ispitanicima imamo nešto više od polovine žena, a nešto više od dvije trećine ispitanika je starije od 35 godina. Skoro dvije trećine ispitanika su Bošnjaci, dok se svaki četvrti ispitanik svrstava u Bosance. Srba je oko 9%, a Hrvata 5%. Trećina ispitanika sebe opisuje kao „uvjereni sam vjernik/ca i prihvatam sve što me moja vjera uči”, dok je 27% onih koji su vjernici, ali ne prihvataju sve što ih njihova vjera uči. Nereligioznih je trećina. Trećina ispitanika ima visoko obrazovanje, baš kao i srednje obrazovanje – treći stepen. Svaki četvrti ispitanik ima završen zanat. Najveći broj ispitanika iz BiH je pohađao vjeronauku, njih 39,8%, dok je predmet Društvo/ kultura/ religija pohađalo njih 15,9%. Na predmet Zdravi stilovi života išlo je 14,9% ispitanika.

Kada se govori o znanju stanovnika Bosne i Hercegovine o pojedinim aspektima religije, od ukupno dvadeset i pet pitanja, ispitanici su u prosjeku odgovarali tačno na njih sedamnaest. Deset tačnih odgovora imalo je 3,3% građana. Dvadeset tačnih odgovora nalazimo kod njih 89,3%, dok je preko dvadeset tačnih odgovora imalo njih 10,7%. Distribucija odgovora je pomjerena u desno, što znači da je jedan dio pitanja bio prilično lak za najveći broj ispitanika.

Pitanja koja su se pokazala veoma laka za građane se odnose na poznavanje svetih knjiga (Biblija i Kuran) za hrišćane i muslimane, ali i pitanja koja se tiču broja dnevnih namaza koji bi trebalo da klanjaju muslimani i da se muslimani tokom molitve okreću prema gradu Meki.

Kada se analiziraju razlike u znanju o religiji, vidimo da se muškraci i žene razlikuju značajno kod znanja o pravoslavlju, znanja o islamu i katoličanstvu. Kod muškraca nalazimo više znanja o pravoslavlju i islamu, dok žene više znaju o katoličanstvu.

Etnička pripadnost građana se pokazala važnom kada se radi o razlikama u poznavanju pojedinih religija. Sasvim očekivano, Hrvati imaju najviše znanja o katoličkoj vjeri, Bošnjaci o islamu, Srbi o pravoslavlju, dok su najviše znanja o religiji generalno pokazali Hrvati. Rezultati koje smo dobili kod građana veoma su slični onima koje smo dobili kod studenata i na jednak način se mogu i objasniti, s tim da moramo imati na umu da skoro trećina ispitanika najvjerojatnije nije u školi slušala vjeronauku ili neki predmet u kojem su se izučavale religije. Ipak, među onima koji su pohađali vjeronauku ili neki sličan predmet (kultura religije i sl.) postoje značajne razlike, ispitanici koji su pohađali vjeronauku imaju više znanja o opštoj religiji i islamu, ali manje poznaju pravoslavlje i katoličanstvo.

Kada se govori o vezi između pojedinih aspekata znanja o religiji i ukupnog znanja, vidimo da su te veze pozitivne i srednjeg ili visokog intenziteta. To znači da što ispitanici više znaju o pojedinim religijama, to je i njihovo ukupno znanje o religiji veće. Takođe je važno naglasiti da što je znanje o jednoj religiji veće, to je veće znanje i o drugim religijama.

Ispitanici koji žive u mjestima sa više stanovnika, više znaju o svim aspektima religije. Sa porastom obrazovanja roditelja raste i ukupno

znanje o religiji i katoličanstvu, ali treba biti oprezan jer je ta korelacija veoma niska. Sa porastom godina (starosti) opada opšte znanje o religiji i znanje o islamu, a raste znanje o katoličanstvu. Istraživanja pokazuju da religioznost raste sa starošću ispitanika, kao i religiozno ponašanje (Dušanić, 2009), ali, kao što vidimo, ne i znanje o religijama.

Uočena je tendencija kod stanovnika Bosne i Hercegovine da sa porastom nacionalizma opada njihovo religijsko znanje i to ne važi samo za znanje o islamu, gdje je ta veza pozitivna i veoma niska. Takođe uočavamo tendenciju, istina, veoma slabu, da sa porastom mundijalizma rastu i njihova znanja o opštoj religiji i islamu. Kod ispitanika koji sebe opisuju kao manje vjernike, primjetno je opadanje opšteg i ukupnog znanja o religiji, kao i o islamu, ali ne i o katoličanstvu.

Kada pogledamo odnos između znanja o pojedinim aspektima religije i ukupnog znanja o religiji i etničke distance, vidimo jasnu tendenciju da što ispitanici više znaju o religiji, to su spremniji na bliskije odnose sa drugim ljudima, bez obzira na njihovu etničku pripadnost.

Kao što smo ranije naglasili, istraživali smo i neke aspekte autoritarnosti i interesantna je njihova veza sa znanjem o religiji. Uočena je tendencija da ispitanici koji više znaju o religiji, manje podržavaju ideju da će pooštavanje kazni dovesti do poboljšanja u društvu, kao i nastojanje da se vratimo tradicionalnim vrijednostima.

Razlike između studenata, građana koji žive u BiH i onih koji ne žive u BiH u poznavanju pojedinih aspekta religije

Kao što smo ranije naglasili, u okviru našeg uzorka imali smo i 949 osoba koje žive izvan Bosne i Hercegovine i bila bi prava šteta da njihove odgovore ne iskoristimo. Kod njih nećemo raditi analize unutar samog uzorka, već ćemo uporediti njihovo znanje sa druge dvije kategorije ispitanika. Praktično, to znači da ćemo uporediti znanje studenata, građana Bosne i Hercegovine i onih koji žive izvan zemlje da bismo vidjeli da li postoje razlike između te tri kategorije ispitanika.

Tabela 88. Razlika u znanju etničkih grupa aspekte religije

		N	M	SD	SE
Opšte znanje o religiji	Studenti iz BiH	871	,7398	,15972	,00541
	Građani BiH	1715	,7558	,16946	,00409
	Građani koji žive izvan BiH	949	,7274	,19160	,00622
Znanje o pravoslavlju	Studenti iz BiH	871	,6439	,23165	,00785
	Građani BiH	1715	,6211	,20990	,00507
	Građani koji žive izvan BiH	949	,6396	,22131	,00718
Znanje o islamu	Studenti iz BiH	871	,5667	,20887	,00708
	Građani BiH	1715	,6413	,16289	,00393
	Građani koji žive izvan BiH	949	,6091	,21239	,00689
Znanje o katoličanstvu	Studenti iz BiH	871	,5436	,29574	,01002
	Građani BiH	1715	,6373	,22744	,00549
	Građani koji žive izvan BiH	949	,6309	,26194	,00850
Ukupno znanje o religijama	Studenti iz BiH	871	,6235	,14487	,00491
	Građani BiH	1715	,6639	,12422	,00300
	Građani koji žive izvan BiH	949	,6517	,15188	,00493

Kao što vidimo u tabeli 88.1 postoje statistički značajne razlike između tri kategorije ispitanika i svih aspekata znanja o religiji koje smo mjerili. Kada se govori o opštem znanju o religiji, vidimo da je ono najveće kod građana Bosne i Hercegovine (tabela 88) i oni se značajno razlikuju u odnosu na studente i one koji žive u drugim zemljama (tabela 88.2). Studenti imaju najviše znanja o pravoslavlju (tabela 88), a slijede ispitanici koji ne žive u Bosni i Hercegovini i njeni građani. U tabeli 88.2 vidimo da se stanovnici Bosne i Hercegovine značajno razlikuju od druge dvije kategorije ispitanika. O islamu najviše znaju ispitanici koji žive u Bosni i Hercegovini (tabela 88), a potom građani kojima je mjesto prebivališta izvan ove zemlje, dok najmanje znanja nalazimo kod studenata. Interesantno je da su razlike između sve tri kategorije ispitanika statistički značajne (tabela 88.2). Stanovnici koji žive u Bosni i Hercegovini i oni koji ne žive znaju skoro podjednako o katoličkoj vjeri, dok je to znanje kod studenata najlošije (tabela 88) i

oni se značajno razlikuju u odnosu na druge dvije kategorije (tabela 88.2). Naše istraživanje pokazuje da najviše znanja o religiji nalazimo kod stanovnika Bosne i Hercegovine, a slijede ispitanici koji žive u nekim drugim zemljama i studenti (tabela 88) i te razlike su statistički značajne između sve tri kategorije (tabela 88.2).

Tabela 88.1 ANOVA

		df	F	p
Opšte znanje o religiji	Between Groups	2	8,617	,000
	Within Groups	3532		
Znanje o pravoslavlju	Between Groups	2	3,987	,019
	Within Groups	3532		
Znanje o islamu	Between Groups	2	45,450	,000
	Within Groups	3532		
Znanje o katoličanstvu	Between Groups	2	42,344	,000
	Within Groups	3532		
Ukupno znanje o religijama	Between Groups	2	25,036	,000
	Within Groups	3532		

Tabela 88.2 LSD

			MD	SE	p
Opšte znanje o religiji	Gradjani BiH	Studenti iz BiH	,01605	,00722	,026
		Građani koji žive izvan BiH	,02848	,00702	,000
Znanje o pravoslavlju	Gradjani BiH	Studenti iz BiH	-,02275	,00909	,012
		Građani koji žive izvan BiH	-,01851	,00884	,036
Znanje o islamu	Studenti iz BiH	Gradjani BiH	-,07458	,00786	,000
		Građani koji žive izvan BiH	-,04236	,00887	,000
	Gradjani BiH	Građani koji žive izvan BiH	,03222	,00765	,000
Znanje o katoličanstvu	Studenti iz BiH	Gradjani BiH	-,09369	,01061	,000
		Građani koji žive izvan BiH	-,08730	,01197	,000
Ukupno znanje o religijama	Studenti iz BiH	Gradjani BiH	-,04039	,00571	,000
		Građani koji žive izvan BiH	-,02825	,00644	,000
	Gradjani BiH	Građani koji žive izvan BiH	,01214	,00555	,029

Završno razmatranje

Prošlo je oko trideset godina od kada se na „velika vrata” religija vratila u Bosnu i Hercegovinu. Nakon četrdeset pet godina tavorenja u socijalizmu, religija je ušla je u institucije sistema, parlamente, političke partije, vojsku, policiju, bolnice, škole, medije. Religija je potisnula jezik, kulturu i postala najvažniji element naših etničkih identiteta. To je dovelo do toga da univerzalne religijske poruke o ljubavi, poštenju, moralu, budu svedene na etničko.

U škole su uvedene vjeronauke (pravoslavna, islamska i katolička) koje za cilj imaju da učenika uvedu u njegovu religiju, da mu daju informacije o njihovoj religiji i da mu pomognu da razumije prošlost, sadašnjosti i pripreme ga za budućnost. O drugim religijama se ne uči mnogo, skoro nikako. Rezultat nije izostao, na popisu iz 2013. u Bosni i Hercegovini 96,1% građana se izjasnilo kao vjernici, a vjerska i etnička pripadnost su izjednačene.

U ovom istraživanju nismo se bavili jačinom i kvalitetom njihove vjere, željeli smo da vidimo koliko ispitanici znaju o religijama koje su dominantne u Bosni i Hercegovini i kako je to znanje povezano sa nekim drugim varijablama koje smo mjerili.

Dobijeni rezultati su prilično očekivani, ali ima i nalaza koji su iznenađujući.

Potpuno očekivan nalaz je da pripadnici pojedinih etničkih grupa najviše znaju o svojoj religiji, a manje o drugim religijama i tu se studenti i građani Bosne i Hercegovine ne razlikuju. Srbi najviše znaju o pravoslavlju, Bošnjaci o islamu, a Hrvati o katoličanstvu. Nije teško objasniti zašto je to tako. Etnički čiste sredine u kojima ispitanici žive ne omogućavaju mladima, ali ni starijima da se upoznaju sa drugačijim vjerovanjima. Socijalizacija unutar monoetničkih porodica je usmjerena na vlastitu vjeru i rituale koji je prate. U školama se najviše izučava konfesionalna vjeronauka čiji je cilj stvaranje vjernika unutar svoje vjere, dok se malo ili skoro nikako ne govori drugim religijama (Čelebičić, Lepić, i Soldo, 2014; Soldo i ostali, 2017). Dodamo li tome političke razmirice između etničkih grupa u Bosni i Hercegovini, a već

je rečeno da se kod nas etničko izjednačava sa konfesionalnim, sasvim je očekivano da se više zna o svojoj religiji, u odnosu na druge.

Kada poredimo znanje studenata, građana Bosne i Hercegovine i onih koji žive u nekim drugim zemljama, o pojedinim aspektima religije koje smo mjerili dobijamo veoma zanimljive nalaze.

Najviše znanja o religiji imaju građani Bosne i Hercegovine, a potom oni koji žive izvan države, dok najmanje znanja nalazimo kod studenata, što je prilično iznenađujuće. Očekivali smo da će studenti pokazati više znanja jer su pohađali vjeronauku ili neki alternativni predmet koji se tiče religije, dok među stanovnicima Bosne i Hercegovine, ali i onima koji ne žive u njoj, imamo skoro trećinu ispitanika koji o religijama nisu učili u školi.

Izgleda da pohađanje vjeronauke nije presudno za sticanje znanja o religiji.

U skladu sa ovim nalazom je i nalaz koji smo dobili među bosanskohercegovačkim studentima, gdje ne postoji razlika u znanju o pojedinim aspektima religije s obzirom na to da li su pohađali časove vjeronauke ili neki od alternativnih predmeta.

Takođe je interesantan odnos između nacionalizma i znanja o religiji. Već smo ranije napomenuli povezanost nacionalizma i religioznosti tj. da su nacionalisti religiozniji (Puhalo, 2006; Sekulić i Šporer, 2006; Blagojević, 2006; Perica, 2006; Boneta i Banovac, 2007). Ipak, moramo da razlikujemo religioznost i znanje o religiji. I kod studenata i kod građana u Bosni i Hercegovini nalazimo tendenciju da sa porastom nacionalizma opada njihovo religijsko znanje, uz neznatna odstupanja. Ovdje se sada otvara pitanje da li je u osnovi religioznosti nacionalista vjera bez znanja o njoj i upražnjavanje rituala bez njihovog razumijevanja. U prilog ovo tvrdnji idu i nalazi, opet zajednički i za studente i za građane Bosne i Hercegovine, da sa porastom mundijalizma raste i znanja o religiji.

Da pojednostavimo, postoji tendencija da što više znamo o religiji, to smo manje nacionalisti i više smo otvoreni ka svijetu.

Ovaj zaključak je u skladu i sa nalazima koje smo dobili mjereći etničku distancu. Sa porastom znanja o religiji raste i spremnost studenata i građana Bosne i Hercegovine da uspostave bliskije odnose sa

pripadnicima drugih etničkih grupa koje žive u Bosni i Hercegovini. Još jednom se pokazalo da samopercepcija religioznosti i znanje o religiji nije isto, jer na našim prostorima istraživanja pokazuju da etnička distanca obično raste kod ispitanika koji sebe opažaju kao više religiozne (Puhalo, 2009), dok to nije slučaj kod religijskog znanja.

Takođe, interesantno je da imamo tendenciju, istina, nisku, da se porastom znanja opada spremnost studenata i građana Bosne i Hercegovine da prihvate autoritarne tendencije (jakog vođu, pooštavanje zakonske regulative i retradicionalizaciju društva).

Imajući u vidu sve gore navedeno, usudićemo se da ustvrdimo da bi povećanje znanja o svojoj i drugim religijama učinilo bosanskohercegovačko društvo boljim nego što je danas. Ostaje otvoreno pitanje da li se to tiče samo znanja o religiji ili, uopšte, povećanja opšteg obrazovanja.

Iz ovoga proizlazi i pitanje da li je Bosni i Hercegovini potrebna reforma vjeronauke i nekonfesionalno obrazovanje.

Izgleda da bi učenje o različitim religijskim vjerovanjima i praksi bez ugrožavanja vjerovanja ili želje za praktikovanjem bosanskohercegovačko društvo učinilo boljim. Jedan od oblika nekonfesionalnog religijskog obrazovanja je „učenje o religijama”. Takvo obrazovanje bi imalo za cilj da mladi ljudi nauče o načelima različitih vjera u svrhu razvijanja društvene tolerancije kojoj demokratije teže (Batelaan, 2003).

Nedostaci istraživanja

Na kraju ove publikacije želimo da ukažemo na neka ograničenja koja moramo imati na umu kada se radi o ovoj studiji.

Prije svega, moramo ukazati na to da naši uzorci nisu reprezentativni, pa samim tim treba biti oprezan kod donošenja zaključaka i generalizacija.

Kada govorimo o uzorku studenata, moramo imati na umu nekoliko faktora. Prije svega, moramo znati da su univerziteti i fakulteti u Bosni i Hercegovini, usljed pandemije virusa COVID-19, u trenutku an-

ketiranja imali različite režime rada. Na nekim univerzitetima nastava se odvijala u učionicama, dok su drugi praktikovali isključivo onlajn nastavu, a treći kombinaciju te dvije vrste nastave. Kao posljedicu toga, nismo imali jednak pristup svim univerzitetima i fakultetima.

Takođe, „ulazak” na fakultete je zavisio od dobre volje menadžmenta i profesora koji su željeli da nam pomognu. Anketiranje smo obavili tamo gdje su nas pustili, a ne gdje smo željeli da uradimo. Zbog toga u okviru uzorka nemamo dovoljan broj studenata tehničkih fakulteta, što je vjerovatno uticalo na same rezultate.

Različiti režimi rada univerziteta i fakulteta su usloveli i različite načine popunjavanje upitnika. Dok smo na nekim univerzitetima uspjeli ankete uraditi metodom papir – olovka, na drugim mjestima je to rađeno onlajn. Vjerujemo da bi rezultati bili relevantniji da su svi ispitanici jednobrazno popunjavali upitnik, metodom papir – olovka.

Kada se radi o uzroku stanovnika Bosne i Hercegovine, ali i onih koji žive izvan zemlje, moramo imati na umu da je upitnik popunjavan onlajn i da je bilo veoma teško kontrolisati njegovu reprezentativnost. Razlozi za to su prije svega pandemija virusa COVID-19 i nedostatak materijalnih sredstava.

Takođe, treba imati u vidu da je ovo deskriptivno-korelaciona studija i da kao takva ne govori o uzročno-posljedičnim vezama. To znači da na osnovu naših rezultata ne možemo govoriti o uzrocima nekih pojava, ali možemo govoriti o njihovoj povezanosti.

Takođe, moramo naglasiti da je distribucija odgovora pomjerena u desnu stranu, što ukazuje da je jedan broj pitanja bio previše lak za najveći broj ispitanika i to nam donekle ograničava otkrivanje nekih veza koje možda postoje u populaciji.

Naravno, i pored svih gore navedenih ograničenja, vjerujemo da dobijeni rezultati mogu da značajno doprinesu razumijevanju fenomena koje smo mjerili, ali i da će podstaći istraživače na neka nova istraživanja.

Literatura

- Abazović, D. (2006). „*Za narod i Boga*”, *sociološko određenje religijskog nacionalizma*. Sarajevo: Magistrat i Centar za interdisciplinarnu post-diplomsku studiju Univerziteta u Sarajevu.
- Abazović, D. (2012). *Bosanskohercegovački muslimani između sekularizacije i desekularizacije*. Zagreb-Sarajevo: Synopsis.
- Alibašić, A. (2009). Vjersko obrazovanje u javnim školama u Bosni i Hercegovini:
Ka modelu koji podržava suživot i uzajamno razumijevanje, *Religija i školovanje u otvorenom društvu-Preispitivanje modela religijskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo u Bosni i Hercegovini.
- Batelaan, P. (2003). *Inter-kulturno obrazovanje i izazov religijske raznovrsnosti i dijalog u Evropi, konceptualni okvir pripremljen za Vijeće Evrope*, Upravni odbor za obrazovanje, Strazbur, drugi sastanak, 22–23 septembar 2003.
- Beit- Allahmi, B. & Argyle, M. (1997). *Family therapy: A systemic integration*. Boston: Allyn and Bacon.
- Birky, I. T., Ball, D. (1987). Parental trait influence on God as an object representation. *Jurnal of psychology*, 122, 133–137.
- Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine, Povjerenstvo za vjeronauk u školi (2007). *Plan i program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi 2003*. 2., izmijenjeno i dopunjeno izd. - Zagreb – Sarajevo: Kršćanska sadašnjost, 2003. – XVIII.
- Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine, Povjerenstvo za vjeronauk u školi (2009). *Program katoličkog vjeronauka za srednje škole*. Zagreb – Sarajevo.
- Blagojević, M. (2006). Savremene religijske promene u Srbiji i proces integracija u Evropu. Beograd: *Filozofija i društvo*, br. 1, 95–111.
- Boneta, Ž. i Banovac, B. (2007). Religioznost i nacionalizam na hrvatskoj periferiji – veliki scenariji za male zajednice. Zagreb: *Migracijske i etničke teme*, Vol. 23 No.3, 163–184.
- Bruce, S. (1999). Modernisation, Religious Diversity and Rational Choice in Eastern Europe, *Religion, State & Society*, 27 (3-4): 265–275. doi: 10.1080/ 096374999106476.

- Centra za istraživačko novinarstvo CIN (2009). Vjeronauka u javnim školama. https://www.cin.ba/Stories/P4_Education/pdf/P04_Report_BCS.pdf, pristupljeno 12. 6. 2021. godine.
- Cvitković, I. (2017). Nacionalna i konfesionalna slika Bosne i Hercegovine, u I. Cvitković (Ur.), *Demografske i etničke promjene u BiH*. Sarajevo: Akademija nauke i umjetnosti, 27-47.
- Cvitković, I., Pejanović, M., Spahić Šiljak, Z. i Milanović, B. (2020). *Koliko se poznajemo*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Čelebičić, I., Lepić, S. i Soldo, A. (2014). *Vjeronauka / Društvo, kultura, religija / Zdravi životni stilovi: Efekti uvođenja alternativnih predmeta vjeronauci u osnovnim školama Kantona Sarajevo*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.
- Ćosić, D. (2008). *Vreme zmija: piščevi zapisi 1999–2000: mali svetski rat protiv Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Dušanić, S. (2009). *Porodica i religioznost*. Banjaluka: Centar za kulturni i socijalni popravak.
- Ekmečić, M. (1989). *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918 1*. Beograd: Prosveta.
- Episkop Velimirović, N. (1935). *Nacionalizam Svetoga Save*, Beograd.
- Gašić Pavišić, S. (2011). Kvalitet Verske nastave u beogradskim školama: opšti nalazi evaluacije, *Veroučitelj u školi, br. 1*, Beograd, Pedagoško-katihetski institut PBF, Institut za pedagoška istraživanja, 67-78.
- Glass, J., Bengston, V., L., Dunham, C., C. (1986). Attitude similarity in three generation families: Socialization, status inheritance or reciprocal influence? *American sociological Review*, 51, 685- 698.
- Gibson, H., M., Francis, L., J., Pearson, C., C. (1986). The relationship between social class and attitude towards Christianity among fourteen and fifteen years old adolescents. *Personality and Individual differences*, 11, 631–635.
- Goldman, R. (1964). *Religious thinking from childhood to adolescence*. New York: Seabury.
- Hobson, P.R., Edwards, J. S. (1999). *Religijsko obrazovanje u pluralističkom društvu*, Woburn Press, London, str. 17-18.

- Fowler, J., W. (1981). *Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*. San Francisco: Harper and Row.
- Fulgini, A. J., Eccles, J., S., Bonnie, J., L., Clements, P. (2001). Early Adolescent Peer Orientation and Adjustment during High School. *Developmental Psychology*, 37 (1), 28–36.
- Iannaccone, Laurence R. (1990). Religious Practice: A Human Capital Approach, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29 (3): 297–314. doi: 10.2307/1386460
- Jelić- Butić, F. (1977). *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*. Zagreb: Liber.
- Jusić, M., Boro, D., Jovanović, O., Jusić, M., fra Marković, I., Mujić, H., Papo, E. i Rossel., S. (2009). *Međureligijski vodič za srednjoškolce, Kako učenici srednjih škola u Bugojnu (ne)znaju o vjeri drugoga i šta bi htjeli znati*. Bugojno: Udruženje za dijalog u porodici i društvu „Mali koraci”
- Kadić, A. (2020). Religijski odgoj i obrazovanje u odgojno-obrazovnom sistemu U Bosni i Hercegovini. *Religija i tolerancija*, Vol. XVIII, № 33, 5-14.
- Kepeš, N. Uticaj sadržaja međureligijskog razumijevanja u nastavi vjeronauke na stavove učenika o drugim religijama. *ZIPF*, vol. 4, no. 4, 213–246.
- Kirkpatrick, L., A. (1992). An attachment- theoretical approach to the psychology of religion. *International Journal for the psychology of religion*, 2(1), 3-28.
- Kodelja, Z. i Bassler, T. (2004). *Religija i školovanje u otvorenom društvu: Okvir za informirani dijalog*. Ljubljana. Fond za otvoreno društvo.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu-roditelji, vršnjaci, učitelji kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko. Naklada Slap.
- Lukić, S. (2016). *Nastavni plan i program za pravoslavne vjeronauke*. Banjaluka. Katihetski odbor.
- Majstorović, D. i Turjačanin, V. (2013). *Youth Ethnic and National Identity in Bosnia and Herzegovina. Social Science Approaches*, London: Palgrave McMillan.

- Mandarić, V., B. (2000). *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Katolički bogoslovski fakultet.
- Milosavljević, O. (2002). *TRADICIJI NACIONALIZMA ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama” i „drugima”*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini (2003). http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/7e1e8c33-c-594-4784-817a-e46de79149fa_Okvirni%20zakon%20o%20osnovnom%20i%20srednjem%20obrazovanju%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf, pristupljeno 9. 5. 2021. godine
- Ozorak, E., W. (1989). Social and cognitive influences on the development of religious beliefs and commitment in adolescence. *Jurnal for the Scientific Study of religion*, 28, 448–463.
- Perica, V. (2006). *Balkanski idoli 1*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Pew Centar (2010). *U.S. Religious Knowledge Survey*. <https://www.pewforum.org/2010/09/28/u-s-religious-knowledge-survey/>, pristupljeno 12.06. 2021. godine.
- Pew Centar (2019). *What Americans Know About Religion?* <https://www.pewforum.org/2019/07/23/what-americans-know-about-religion/>, pristupljeno 12.06. 2021. godine.
- Prime Cominications (2020). *U BiH treba izbaciti vjeronauku iz škola?* <https://www.klix.ba/vijesti/bih/vise-od-polovine-ispitanika-u-bih-ne-zeli-da-vjeronauka-bude-izbacena-iz-skola/200412061>, pristupljeno 5. 7. 2021. godine.
- Puhalo, S. (2006). Povezanost etničkog identiteta i religioznosti kod mladih u BiH. Turjačanin V. i Čekrlija Đ. priredili. *Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung, 91–101.
- Puhalo, S. (2009). *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (2010). *Nastavni plan i program Islamske vjeronauke za srednje škole*, Vjersko-prosvjetna služba.
- Sarač- Rujanac, Dž. (2012). *Odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine*. Sarajevo: Institut za istoriju.

- Sherkat, Darren E. (2003). »Religious Socialization: Sources of Influence and Influences of Agency«, u: Michele Dillon (ur.). *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press, 151–163.
- Sekulić, D. i Šporer, Ž. (2006). Religioznost kao prediktor vrijednosnih orijentacija. Zagreb: *Revija za sociologiju*, Vol. 37, No 1–2, 1–19.
- Soldo, A., Trbić, Dž., Husremović, Dž., Veličković, N., Čelebičić, I., i Namir I. (2017). *OBRAZOVANJE U BiH: ČEMU (NE) UČIMO DJECU? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u osnovnim školama*. Sarajevo: Mas Media Sarajevo i Fond otvoreno društvo BiH.
- Spahić Šiljak, Z. (2007). *Žene, religija i politika. Analiza utjecaja interpretativnog religijskog naslijeđa, judaizma, kršćanstva i islama na angažman žene u javnom životu i politici*. Sarajevo: IMIC-CIPS-TPO.
- Tamayo, A., Dugas, A. (1997). Conceptual representation of mother, father and God according to sex and field of study. *Jurnal of psychology*, 97, 78–84.
- Turčilo, L., i Buljubašić, B. (2018). Alternativne činjenice i post- istina u BiH: Ko stvarno kreira agendu medija? https://safejournalists.net/wp-content/uploads/2018/10/ko-stvarno-kreira-agendu-medija_BHS.pdf pristupljeno 27.08. 2021. godine
- Vargote, A., Tamayo, A. (1981). *The parental figures and the reprezenation of God: A psychological and cross- cultural study*. The Hague: Mouton.
- Vuković, V. (2005). *Odnos učenika prema nastavi pravoslavne vjeronauke*. Banjaluka: Gras Srpski, Grafika.
- UNESCO (2003). *Obrazovanje i religija: Putevi tolerancije, Prospects, Tromjesečni pregled komparativnog obrazovanja, izdanje XXXIII, broj 2.*

DODATAK 1

Struktura varijable nacionalizam

Kao što smo ranije kazali, u našem istraživanju smo koristili skalu nacionalizma koja se sastojala od 14 stavki koje su u našem istraživanju na cjelokupnom uzorku pokazale međusobne velike i značajne korelacije, pa smo uradili faktorsku analizu sa ciljem da vidimo da li će se stavke („ajtemi”) međusobno grupisati u pojedine faktore i na taj način nam olakšati interpretaciju samih podataka.

Eksplorativna redukciju podataka rađena je metodom analize glavnih komponenti, sa varimax rotacijom komponenti. Koristeći kriterijum izdvajanja komponenti sa eigenvalue vrijednošću preko 1, dobili smo rješenje sa dvije komponente koja objašnjava 56% varijanse rezultata naših 14 ajtema.

Tabela 89. Procenti objašnjene varijanse

Komponente	Početna eigenvalue vrijednost			Rotirana suma kvadriranih zasićenja
	Total	% varijanse	Kumulativni %	Total
1	4,797	34,267	34,267	4,797
2	3,010	21,497	55,764	3,010

U okviru prvog faktora nalazimo sljedeće tvrdnje „Često se najbolje osjećam u onom društvu u kome su svi pripadnici mog naroda”, „Osjećanje vezanosti za sopstvenu naciju jedno je od najljepših osjećanja koje pojedinac može imati”, „Ne bi se trebalo miješati sa pripadnicima drugih naroda putem nacionalno mješovitih brakova”, „Uvreda nanesenu mojoj naciji doživljavam kao napad na sopstvenu ličnost”, „Nacionalne interese treba uvijek stavljati ispred vlastitih”, „Djecu treba vaspitavati u nacionalnom duhu”, „Treba biti oprezan i suzdržan prema pripadnicima drugih naroda, čak i onda kada nam se pokazuju kao prijatelji” i „Pošto su nesposobniji od nas, pripadnici drugih naroda nam stalno rade iza leđa”. Nazvaćemo je nacionalizam i on objašnjava 34,2% varijanse. Drugi faktor zasićen je sadržajem tvrdnji „Čovječanstvo treba sebi da postavi za cilj potpuno ukidanje nacija”, „Najbolje bi bilo kada bi čitav svijet bio jedna država, sa zajedničkom vlašću”,

„Čovječanstvo predstavlja jednu pravu ljudsku zajednicu i zato je svaka podjela na nacije štetna”, „Sukoba među državama ne bi bilo kada ne bi postojale nacionalne podjele.”, „Za čovjeka je važnije da bude građanin svijeta nego pripadnik jedne nacije” i „Trebalo težiti da osobnost kulture svoje nacije prilagodimo i podredimo kulturi koju čitav svijet prihvata”. Ovaj faktor je zasićen tvrdnjama u kojima se na naciju gleda kao na nešto anahrono, opasno, izvor sukoba i podjela i nazvaćemo ga mundijaliza, i on objašnjava 21,5% varijanse rezultata.

Tabela 89.1 Komponentna zasićenja

	Komponente	
	1	2
Često se najbolje osjećam u onom društvu u kome su svi pripadnici mog naroda.	,765	
Uvreda nanesenu mom narodu doživljam kao napad na sopstvenu ličnost.	,757	
Osjećanje vezanosti za sopstveni narod jedno je od najljepših osjećanja koje pojedinac može imati.	,746	
Ne bi se trebalo miješati sa pripadnicima drugih naroda putem nacionalno mješovitih brakova.	,737	
Djecu treba vaspitavati u nacionalnom duhu.	,736	
Trebalo biti oprezan i suzdržan prema pripadnicima drugih naroda, čak i onda kada nam se pokazuju kao prijatelji.	,726	
Nacionalne interese treba uvek stavljati ispred vlastitih.	,662	
Pošto su nesposobniji od nas, pripadnici drugih naroda nam stalno rade iza leđa.	,573	
Čovječanstvo treba sebi da postavi za cilj potpuno ukidanje nacija.		,851
Najbolje bi bilo kada bi čitav svijet bio jedna država, sa zajedničkom vlašću.		,810
Čovječanstvo predstavlja jednu pravu ljudsku zajednicu i zato je svaka podjela na nacije štetna.		,745
Sukoba među državama ne bi bilo kada ne bi postojale nacionalne podjele.		,744
Za čovjeka je važnije da bude građanin svijeta nego pripadnik jednog naroda.		,740
Trebalo težiti da kulturu svoga naroda prilagodimo kulturi koju čitav svijet prihvata.		,701

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo